Bloemlezing uit het werk van Cornelius van Engelen

Cornelius van Engelen

editie N.C.H. Wijngaards

bron
Cornelius van Engelen, *Bloemlezing uit het werk van Cornelius van Engelen* (ed. N.C.H. Wijngaards). W.J. Thieme & Cie, Zutphen z.j. [1972]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/enge013bloe01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

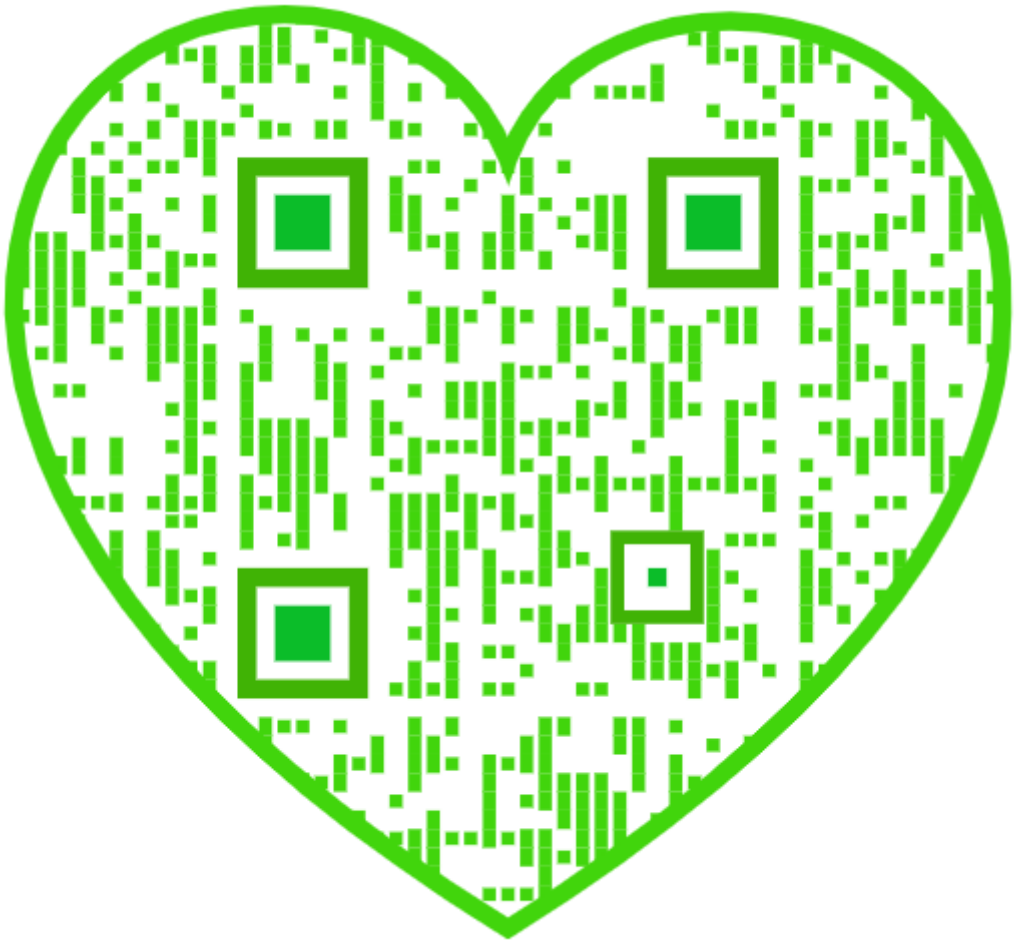

Gravure bij *De Verbeterde Zoon* van Cornelius van Engelen

Inleiding

I

Men zou met succes de stelling kunnen verdedigen, dat de achttiende eeuw - en dan met name de tweede helft ervan - de aanvang markeert van de moderne tijd. In die jaren werd namelijk de grondslag gelegd van de verwetenschappelijking op allerlei terreinen van het maatschappelijke en ook van het alledaagse leven, een gebeuren dat zich in onze eeuw eerst in al zijn konsekwenties is gaan voltrekken. De moderne psychologie en sociologie vinden dan hun oorsprong, evenals trouwens de moderne landbouwkunde en de biologie en de technologie.

Vanzelfsprekend is dit te danken aan een aantal eminente filosofen en vakgeleerden; daarnaast echter is er een veel groter aantal bestudeerde lieden, die de soms reeds duidelijke, maar dikwijls nog vage theorieën van de eerstgenoemden toepassen, aanpassen en aanvullen, ze ook toetsen op hun waarheidsgehalte en ze ook niet zelden toegankelijk maken voor die groep die de achttiende-eeuwse maatschappij voor een belangrijk deel althans beheerst, de burgers. Cornelis van Engelen, of liever Cornelius van Engelen, zoals hij zich later noemde, zich daarbij inspirerend op de heidense honderdman in het evangelie, was een van deze kultuurdragers en kultuurverspreiders aan wie de achttiende-eeuwse samenleving zoveel te danken heeft. Hij was de zoon van Daniël van Engelen en Hester van Heuven en werd te Utrecht geboren op 28 augustus 1726. Belangrijk was dat zijn familie behoorde tot de doopsgezinden en daarmee tot die uiterst merkwaardige middengroep in de Nederlandse maatschappij van die dagen, die enerzijds afwijzend stond tegenover de orthodoxe kalvinistische minderheid, die zich anderzijds afzette tegen de evidente vrijgeesten, en die duidelijk haar stempel heeft gedrukt op het geestesleven van die tijd.

Daniël van Engelen, Cornelis' vader, was chirurgijn, evenals zijn vader; deze laatste had bovendien nog de funktie bekleed van kontroleur van het ijkwezen, belast met het toezicht op de maten en gewichten, in de stad Utrecht in gebruik. Cornelis was dus een lid van een gezeten burgerfamilie, ook al was deze zeker niet bijzonder bemiddeld. Een studie aan de universiteit in zijn vaderstad lag dus voor de hand: in 1744 werd hij als student ingeschreven. Tevoren moet hij een goed figuur hebben gemaakt op de Latijnse school of moet hij goed privaatonderricht hebben genoten in de basisvakken en de klassieke talen. Dit blijkt uit het feit dat hij al op 3 maart 1745 zijn eerste publikatie, een ‘dissertatie sub preside’ liet verschijnen, op zijn negentiende jaar dus. De ‘dissertatio’, wel te

onderscheiden van een proefschrift, was een te verdedigen voordracht, die vergezeld ging van een aantal stellingen, waarover gediskussieerd kon worden. De titel van Van Engelens voordracht luidde: *Dissertatio Philosophica de Natura et Causa Caloris';* ze werd aan de universiteit aangeboden onder het rektoraat van Jakob Odé en verscheen later in druk bij Johan Broedelet (Utrecht, 1745).

De stellingen - twaalf in getal - geven een goed beeld van Van Engelens scholing: de meeste liggen op natuur-filosofisch terrein, maar de eerste zijn theologisch en tonen aan, dat hij overtuigd was van de juistheid van de cartesiaanse wijsbegeerte. Theologisch blijkt hij op analoge wijze te denken als Nicolas Malebranches(1), die een ontologische interpretatie gaf van Descartes' ideeënleer. Scheiding tussen de natuurfilosofische en de theologische stellingen valt nauwelijks waar te nemen: er is een vloeiende overgang tussen beide. Als voor Francis Bacon was voor Cornelis van Engelen de studie van de natuurwetenschappen de studie van Gods werken, en deze was even belangrijk voor hem als die van Gods Woord.

Niet lang na zijn verdediging van de dissertatio over het wezen en de oorzaak van de warmte, nl. in de zomer van 1745, verliet Van Engelen Utrecht om te gaan studeren aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam vanwege de gemeente 't Lam(1a); hij zette dus zijn studie voort aan het Athenaeum Illustre. In 1748 sloot hij deze studie af als proponent.

Onmiddellijk deed zich al een mogelijkheid voor zich metterdaad aan de zielzorg te wijden: ds. Johannes Stinstra van Harlingen mocht door een preekverbod van de Staten van Friesland de kansel niet meer bestijgen. De doopsgezinde kerkeraad beriep de jonge Cornelis naar Harlingen als vervanger. Stinstra was door de orthodoxe predikanten, die de Staten van Friesland hadden geadviseerd, als te vrijzinnig, zelfs als sociniaan, gekenschetst. Dat men Van Engelen uitkoos om hem te vervangen, was niet omdat hij wél beschouwd moest worden als een vertegenwoordiger van de orthodoxie, maar omdat van hem als beginneling wel een gematigd optreden mocht worden verwacht.

De dagelijkse omgang met ds. Stinstra, die een goed kenner was van de Engelse literatuur, zal Van Engelen zeker hebben geïnspireerd; diens ver-

(1) Cornelis van Engelen blijkt Nicolas Malebranches zeer goed te kennen: hij citeert hem dikwijls in zijn spectatoriale vertogen.

(1a) De doopsgezinden waren in twee grote groepen verdeeld, die van het Lam en die van de Zon.

talingen van Richardsons *Clarissa* en *Charles Grandison*, met zeer uitvoerige inleidingen, waarin nagedacht werd over de waarde van de ‘moderne’ literatuur, moeten ook de jonge kollega van Stinstra hebben beinvloed. Daarnaast was Stinstra een fervent vijand van alle geestdrijverij, een onderwerp dat we later in Van Engelens geschriften regelmatig zien terugkeren.

Van Engelen trok zich het lot van de geschorste Stinstra zó aan, dat hij tot tweemaal toe - in 1752 en in 1753 - onderhandelingen aanknoopte met tussenpersonen om Stinstra's preekverbod ongedaan te maken. De eerste maal stelde hij zich zelfs aan het hoofd van een kleine Harlingse delegatie die in Leiden gesprekken had met professor François Hemsterhuis en in Den Haag met de Prinses-Gouvernante.

Van Engelens vrijzinnigheid en gemodereerdheid kan ook blijken uit zijn huwelijk - in 1752 - met Gezina van der Sluis, die zeker niet doopsgezind was, en na haar dood, met Adriana Cornelia Voegen, dochter van de gereformeerde predikant ds. Jacobus Voegen te Scheveningen.

In Friesland had Van Engelen omgang met enkele mannen die een bijzondere rol zouden spelen in het openbare of het wetenschappelijke leven. Een van hen, met wie hij zeer bevriend raakte, was Simon Stijl, medicus te Harlingen. Wat beiden sterk verbonden moet hebben, was hun gematigdheid in godsdienstig opzicht. Stijl was ook van doopsgezinden huize, maar hij beleed openlijk, dat men de leer van Calvijn, van Luther, of ook van Menno, kon missen, wanneer men een redelijke en reële levensopvatting huldigde.

Er was trouwens meer wat de twee mannen verbond. Stijl had, evenals Van Engelen, een grote belangstelling voor de letterkunde en bijzonder voor het toneel. Stijl schreef twee blijspelen, die in verschillende steden werden opgevoerd en groot succes hadden, onder meer in Amsterdam: *De Vryer na de kunst* en *Krispyn Filozoof*. Ook schreef hij een treurspel, de *Mityleners*, in de klassicistische stijl. Als lid en zelfs regisseur van een amateur-toneelgezelschap nam hij dikwijls de hoofdrollen voor zijn rekening van, bij voorkeur, klassieke of klassicistische toneelspelen.

Op dit terrein lag overigens een gerede mogelijkheid voor Stijl en Van Engelen tot een breuk. Simon Stijl was namelijk op literair gebied traditionalist, zoals later overduidelijk zou blijken uit zijn verdediging van Jan Punt tegen Martinus Corver. Van Engelen daarentegen was een voorstander van de nieuwere esthetische opvattingen en ook met name van het ‘moderne toneel’, het burgerlijk drama.

In de vijftiger jaren, toen Van Engelen en Stijl elkaar te Harlingen goed

leerden kennen, was er van de latere kontroverse evenwel nog geen sprake. Vriendschap en een hechte verbondenheid spreekt er uit het reisverslag van een gezamenlijk tochtje langs de Zuiderzee in 1757. Het schijnt dat Van Engelen voor een zakenreis naar Utrecht en Holland moest; zijn vriend vergezelde hem. Het tweetal trok langs de West-Veluwe en Harderwijk en bezocht verschillende steden en stadjes. Stijl vereeuwigde dit tochtje met een veelstrofig gedicht, dat enige bekendheid verwierf vanwege de geestige typering van de bezochte plaatsen en de beleefde avonturen[(2)]. De oude universiteitsstad Harderwijk moest het doen met de volgende kanttekeningen:

> Harderwijk is een stad van negotie,
> Men verkoopt er bokkens en bullen van promotie.

en:

> Vergeet de Konstzaal niet, wier wonderen elk verbaazen,
> Dewijl men Ezels hier, voor weinig geld bezweert,
> En hunnen muil herschept, dat ze als Doktooren raazen.

Stijl schreef ook een gedicht voor zijn vriend, onder de loffelijke aanspreking *Aan Eelhart*, wel een bewijs, hoe zeer hij Cornelis hoogschatte. Het gedicht schijnt geschreven te zijn vóór Van Engelens huwelijk, dus op z'n laatst in 1752.

Aan Eelhart
Ds. Cornelius van Engelen.

Het guichelspel der jeugd en haar verbijsteringen,
Zoo zoet voor meisjes en onnoosle jongelingen,
Al de ijdeltuiterij, die losse zinnen streelt,
Heeft mij, zowel als u, mijn *Eelhart*, lang verdeeld.
Maar 'k bid u, neem het weg, verban die zoete droomen,
Zo 't immer mooglijk is; waar zult gij dan toe komen?
Stel dat uw *Chloë* zelv' niet langer danste en zong,
Maar dat de Wijsheid vloeide, als nektar, van haar tong,
Dat zij voor 't spiegelglas zich zelv' niet meer begluurde,
Maar fijne glaasjes sleep, en naar de starren tuurde,

(2) Bewerking door Mr. S. van Haarsma Buma in *Friesche Volksalmanak*, 1862.

Geen boterbloemen zocht in gindsche klaverwei,
Maar ertsen en gesteente in't zand der dorre hei,
Waarheen, mij lieve Vriend, waarheen met zulke Vrouwen?
Hadt gij wel moed om *Venus* zo te trouwen?

Geen minachting voor de ‘femmes savantes’, maar wel twijfel omtrent de geschikheid van een dergelijke vrouw als huwelijkspartner.

Een andere goede kennis en vriend van Cornelis was professor Petrus Camper, verbonden aan de universiteit te Franeker, van 1749 tot 1755, daarna tot 1762 in Amsterdam en vervolgens in Groningen tot 1766. Camper verbleef echter gedurende al die tijd ook dikwijls op het landgoed van zijn vrouw Klein Lankum, bij Franeker gelegen.

Petrus Camper stelde een groot belang in het verbeteren van de landbouw; hij werd later een van de oprichters van de Maatschappij van Landbouw te Groningen, een genootschap dat zich ten doel stelde experimenten op het gebied van landbouw en veeteelt te ondernemen en daarvan verslag uit te brengen.[(3)] Het is wel zeker dat Cornelis van Engelen onder de indruk was gekomen van Campers persoonlijkheid en van de juistheid van zijn plannen.

Toen hij namelijk in 1758 Harlingen verliet, deels vanwege zijn zwakke gezondheid, legde hij tevens zijn predikambt neer. Als ambteloos burger vestigde hij zich op het door hem aangekochte landgoed Remmersteyn, gelegen tussen Veenendaal en Rhenen. Tot dit goed behoorden o.m. zestig morgen land, waarop een boerderij en een herenhuis. Later kocht hij er nog een stuk bouwland bij.

Op Remmersteyn begon Cornelius met landbouwexperimenten, onderzoekingswerk waartoe Camper hem kan hebben geïnspireerd. Tevens ging hij zich geleidelijk-aan meer toeleggen op die vorm van publikatie die later zijn bijzondere voorliefde zou hebben en hem een gevestigde naam in de Nederlandse letteren zou bezorgen: de spectatoriale geschriften. Het is niet te achterhalen, in welk geschrift zijn penneprobeersels verschenen zijn. Wél is zeker, dat hij in *De Philanthrope*, vooral in de beide laatste delen (1761 en 1762) veel bijdragen verzorgde als ‘de Jonge Philanthrophe’. Volgens zijn eigen zeggen had hij echter reeds op andere plaatsen gepubliceerd. In 1761 verschenen ook bijdragen in *Uitgezogte Verhandelingen*, o.a. een artikel *Onderzoek of verschillende Planten een verschillend of het zelfde soort van Voedzel uit den Grond haalen*. Een

(3) Adr. Gilles Camper, *Levensschets van Petrus Camper*, 1791.

werk van grotere omvang uit die jaren, eveneens op landbouwkundig gebied, was de bewerking van werkjes over onderzoekingen van Van Tull in Engeland en Du Hamel du Monceau in Frankrijk, onder de titel *De Nieuwe Wyze van landbouwen, voorgeschreeven door de Heeren Tulle en du Hamel du Monceau, met een gewenschten uitslag bekroond: of onderrichting hoe men door eene byzondere bereidinge der gronden, en eene nieuwe maniere van zaayen, zeer groote Oogsten van de Graanen, Peul- en Aardgewassen kan bekomen*.[4]

In 1763 - na vier jaren op Remmersteyn te hebben gewoond - verkocht Cornelius van Engelen zijn bezittingen bij Rhenen; hij bracht daarop enkele maanden door op het landgoed Gooilust bij 's-Gravenland, als gast van een Amsterdamse vriend, de bankier Gysbert Antwerpen Verbrugge. Hoewel hij zich in deze jaren volop bezig hield met het schrijven van periodieke bijdragen in *De Denker*, trachtte hij in 1764 nogmaals zich verdienstelijk te maken in de zielzorg door een beroep aan te nemen van de doopsgezinde gemeente te Huizen (N.H.). Hij bleef daar tot 1769, blijkbaar niet tot zijn tevredenheid, zoals uit zijn geschriften later valt op te maken. Met name ergerde hij zich schromelijk aan de ongevoeligheid, het gebrek aan begrip en het gemis aan emotionaliteit van de boerenbevolking, die hij in dit opzicht nogal eens vergeleek met de ‘wilden’ in Noord-Amerika of in Paraguay.

Toch lezen we ook steeds over Van Engelens gezondheidstoestand; reeds als jongeman schijnt hij erg kwetsbaar te zijn geweest. In guur weer de boer op gaan om zieken te bezoeken, was steeds uitgesloten voor hem.

In 1769 vertrok hij naar Leiden om zich daar als freelanceschrijver te vestigen. Tot zijn dood in 1793 zou hij daar werkzaam blijven. Tot zijn bijzondere vrienden behoorden professor H.A. Schultens, hoogeleraar in de Oosterse talen en het Hebreeuws, en Etienne Luzac, broer van de bekende Elie Luzac, houder van een internaat te Noordwijk en publicist.

In 1769 werd Cornelis van Engelen benoemd tot lid van de toen nog jonge Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Hij was de derde theoloog aan wie deze eer te beurt viel; Van Engelens verdiensten lagen trouwens niet op het terrein van de theologie, maar op die van de literatuur. Vooral in de eerste jaren te Leiden nam hij aktief deel aan de aktiviteiten der Maatschappij door uitvoerige antwoorden op Prijsvragen, door zitting te nemen in kommissies en door het bijwonen van vergaderingen en bijeenkomsten.

(4) De *Nieuwe Wyze van Landbouwen*, verscheen in 4 delen, van 1762-1765, Amsterdam.

Of Van Engelen zich na 1769 meer en meer afwendde van het geïnstitutionaliseerde kerkelijke leven, zoals zijn vriend Simon Stijl vóór hem, is niet duidelijk. Er zijn echter wel tekenen die daarop zouden kunnen wijzen. Op 20 juni 1769 bood de kerkeraad van de doopsgezinde gemeente te Leiden hem een plaats aan in de bank van de in dienst zijnde predikanten. Of Van Engelen van dit aanbod gebruik gemaakt heeft? Zeker is dat hij zich niet liet inschrijven in het lidmatenregister van de doopsgezinde gemeente, een feit dat voor zichzelf spreekt.

Politiek gezien was Van Engelen gematigd patriot, wat hem te Leiden vooral de haat op de hals haalde van 'Jan Vlegel', dr. Johannes le Francq van Berkhey, de grote voorvechter van Oranje in die stad. Verschillende pamfletten van zijn hand zijn of gedeeltelijk of hoofdzakelijk gewijd aan 'den bedrieglyken Emeritus en Mennonieten Predikant', zoals Berkhey Van Engelen placht te noemen.

In 1793, op 22 januari, stierf Cornelius van Engelen te Leiden.

II

Hoewel Van Engelen een zeer grote belangstelling had voor de letterkunde en voor de kunst in het algemeen, gaat het toch niet aan te zeggen, dat dit kultuurgebied zijn voornaamste arbeidsveld uitmaakte. Hij had een werkelijk uitzonderlijk veelzijdige interesse, en zijn natuurfilosofische scholing gaf daaraan een wetenschappelijk fundament. Zijn pragmatische instelling evenwel dreef hem steeds weer tot toepassingen en experimenten ten dienste van medeburger en maatschappij.

Zijn proeven met de 'Nieuwe Wyze van Landbouwen' kwamen reeds ter sprake. Een ander experiment was dat met de 'scaphander', een vernederlandsing van frans scaphandre, een soort duikapparaat waarmee allerlei werkzaamheden onder water konden worden verricht en dat de gebruiker in staat stelde gedurende geruime tijd onder water te blijven.

Op het gebied van maatschappelijk hulpbetoon zette hij verschillende akties op touw en organizeerde hulp bij rampen van enige omvang, zoals de brand in Hilversum van 1766. Hij bepleitte de organisatie van de dierenbescherming en werkte zelf aktief mee aan de institutionalizering van een andere vorm van sociaal hulpbetoon, nl. de hulp aan drenkelingen. Hij werd een van de oprichters van de Maatschappij tot Redding van Drenkelingen en was gedurende een aantal jaren voorzitter ervan.

Voor ons zijn deze vormen van sociale organisatie vanzelfsprekend; in Van Engelens dagen was het - om bij de hulp aan drenkelingen te blijven - niet ongewoon dat men een te water geraakte nog wat onder de

oppervlakte hield om als ‘eerlijk vinder’ zich daarna over de bezittingen van de verdronkene te ontfermen. De Maatschappij tot Redding van Drenkelingen loofde premies uit voor geslaagde reddingen en zocht naar methoden om de levensgeesten weer op te wekken.

In het voorafgaande zijn enkele grepen gedaan uit het inderdaad zeer wijde gebied van Van Engelens sociale aktiviteiten; een volledig overzicht zou veel meer ruimte vergen. Belangrijker dan die volledigheid is het beeld dat door de schets van die werkzaamheden voor ons oprijst: een man die zijn vruchtbare geest, maar ook zijn fantazie in dienst stelt van de dienst aan de evenmens. Natuurlijk herkennen wij hierin ook wel de voorganger in het geloof, Van Engelen, die het eeuwig heil van zijn medemensen op het oog had bij alles wat hij voor hen deed, maar die zeker zoveel aandacht had voor hun lichamelijk welzijn en hun geestelijke vooruitgang - in de zin van intellektuele en ‘redelijke’ - dan voor hun geestelijk-religieuze ontplooiing in de engere zin van het woord. Hij zag de voltrekking van Gods Werken ook en vooral in het menselijk handelen van iedere dag en hij meende dat dit ook aan God dierbaarder moest zijn dan Gods Woord zoals het was overgeleverd.

In deze inleiding besteden wij uiteraard de meeste aandacht aan het literair-esthetische aspekt van Van Engelens aktiviteiten, ook al wordt daarmede slechts een beperkt deel van zijn geschriften bestreken.

In de zestiger jaren van de achttiende eeuw begon Cornelius van Engelen zijn gedachten over de literatuur en de esthetiek kenbaar te maken. Dit waren voornamelijk aan Fransen en Engelsen ontleende ideeën. De tijd op Remmersteyn, van 1759 tot 1763, moet niet enkel vruchtbaar geweest zijn voor de methoden van Van Tull en Du Hamel du Monceau. Het is zeker niet zonder bijzondere bedoeling, dat hij in de beantwoording van de prijsvraag van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 1775[(5)] de aandacht vestigt op die gelukkige filosofische mensen, die het landleven verkoren hebben boven het gewoel van de stad om daar, in nauwe harmonie met de natuur, te kunnen profiteren van de vruchten van hun eruditie. Zelf zal hij de lange avonden op zijn landgoed tussen Rhenen en Veenendaal vooral besteed hebben aan de lektuur van Nederlandse, maar voornamelijk ook van buitenlandse werken op allerlei gebied. Zeker niet enkel van literair-esthetisch verhandelingen!

Het is namelijk tekenend voor Van Engelen, dat hij nooit het zicht

(5) Verschenen in de *Werken der Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde*, dl. IV, 1779.

verliest op de totale mens, op de samenhang ook tussen een zeker aspekt van de menselijke geest of de menselijke aktiviteit en het meeste wezenlijke in de mens, zijn geestelijke bestemming.

Wanneer hij in 1761 met zijn lezers, die van *De Philanthrope*, nadenkt over de betekenis van de smaak in het leven van de mens, of in 1762 over de waarde van de hartstochten, blijft hij het oog gericht houden op de mens als 'gezellig wezen', als geestelijk wezen en zelfs als godsdienstig wezen.

Hetzelfde verschijnsel konstateren we in latere publikaties. Om een voorbeeld te kiezen: *De Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg in het algemeen* van 1775 houdt zich uiteraard bezig met het toneel: het hoofdthema echter is de verhouding tussen het toneel en de mens als sociaal en godsdienstig wezen. Vandaar dat hij als een overtuigd voorvechter van het 'goede' drama de orthodoxe predikanten voor de rechtbank van het gezonde verstand daagt, daar voor hen verschijnt met een lang en vernietigend requisitoir, dan de zetel van de rechter bestijgt om zijn tegenstanders als het ware uit hun ambt te ontzetten en te vervangen door de nieuwe Godsman, middelaar tussen God en de mensen, namelijk de dramaturg.

Ook in het antwoord op de prijsvraag van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in 1775, hoezeer die hem ook bond aan het zuiver literaire terrein, klinkt, waar dit slechts even passabel is, de bekommernis door om het uiteindelijke heil van de totale mens.

Men kan dit een pedagogische instelling van Van Engelen noemen; daartegen lijkt mij geen bezwaar te bestaan. Toch lijkt wel een gevaar van deze omschrijving, dat het zicht op Van Engelens persoonlijkheid erdoor dreigt te verschralen. Hij is zeker geen pedagoog in de zin van schoolmeester; pedanterie was hem ook vreemd. Maar zelfs in de bredere zin van de term dekt deze toch nauwelijks de funktie van de schrijver, zoals Van Engelen die in zijn leven realiseerde.

Het is zeker, dat zijn opleiding, maar vooral ook zijn ambities voor het beroep van predikant met zijn instelling samenhangen. Toch kan men niet beweren, dat hij ergens in een van zijn vertogen of verhandelingen de preektoon aansloeg of in de geest de kansel beklom. Nu en dan treft men hem aan in een pastoraal gesprek met een groep van zijn geestverwanten, meer dan in een vriendschappelijke woordenwisseling met gelijken. Mogelijk dat het pastorale karakter van zijn werk sterker spreekt dan het strikt pedagogische. Dat het desondanks gemakkelijk wordt aanvaard, zal zijn oorzaak allereerst vinden in Van Engelen's grote gematigdheid.

Niets was hem meer tegen de borst dan geestdrijverij, Prinzipienreiterei en onbuigzaamheid. Daarnaast had hij een bijzonder sterke belangstelling voor alles wat de materiële sfeer in de ruimste zin betreft: de natuurwetten, hun gevolgen, de werking van de menselijke geest als mechanisme, de biosfeer, de landbouw, de materiële welvaart en haar gevolgen. Dit alles stond - volgens zijn vaste overtuiging - in rechtstreeks verband met de funktie van de literatuur.

Het duidelijkst spreekt dit uit de theorie die hij op geheel oorspronkelijke wijze ontwikkelde, zij het dan dat verschillende buitenlandse kunstfilosofen hem daartoe een aanleiding verschaften, een theorie die men het best de ‘ontbolsteringstheorie’ of de ‘ontzwachtelingstheorie’ zou kunnen noemen.

Zoals bekend, is in 1775 bij de meeste kunstfilosofen de opvatting dat de kunst ondergeschikt blijft aan de moraal, gemeengoed. De grondlegger van de moderne esthetiek, A.G. Baumgarten, had daartoe trouwens zelf aanleiding gegeven. In zijn definiëring van het schone in zijn *Metaphysica*(6) had hij het schone een modaliteit genoemd van de metafysiche of morele perfektie; ze was ondergeschikt aan het ware en het goede. Veel schrijvers op het gebied van de esthetica blijven aan deze opvatting vasthouden.(7) Ook Leibnitz huldigde deze mening en werkte daardoor mede aan de verspreiding ervan. Baumgarten herzag zijn opinie echter in zijn *Aesthetica*(8): de schoonheid is de perfektie van de sensitieve kennis als zodanig. Hij voegde er evenwel aan toe, dat het gehele effekt door de kunst bereikt, te niet gedaan werd, indien die kunst een of ander vermogen van de menselijke ziel zou kwetsen: de kunst kan het geweten of de rede geen geweld aandoen.

Cornelius van Engelen betoogt in zijn verhandeling over de schouwburg(9), dat de kunst niet de zedelijke deugd dient. Hij is zich ervan bewust daarmee in ons land iets revolutionairs beweerd te hebben. Zijn bewijsvoering verloopt allereerst vanuit het ongerijmde: als de kunst in dienst zou staan van de moraal, zouden veel voortreffelijke stukken van de planken geweerd dienen te worden, daaronder zowel klassieke als moderne.

(6) Halle, 1739, § 662.
(7) Zie hierover bijv. Armand Nivelle, *Les théories esthétiques en Allemagne de Baumgarten à Kant*, Paris, 1955, p. 56.
(8) Frankfurt am Oder, 1750-1758, § 182.
(9) *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg*, Amsterdam, 1775, p. 31.

Maar Van Engelen komt ook met een positief bewijs. De goede dramaturg werkt de predikant in de hand, maar op een geheel andere wijze dan men zou vermoeden. Het toneelstuk brengt de hartstochten van de toeschouwer in beweging, wekt aandoeningen en gevoelens in hem op en 'ontbolstert' en 'ontzwachtelt' hem op die wijze. In de lijn van Shaftesbury's '*Essai sur le mérite et la vertu*[10] en vooral van Edmund Burke[11] demonstreert hij dat het 'enthousiasme' de innerlijke kracht is die de volledige ontplooiing der menselijke persoonl;kheid in haar volledige rijkdom bewerkstelligt.

Inmiddels benadert Van Engelen in zijn bewijsvoering het door hem gestelde probleem toch ook weer op een eigen, oorspronkelijke wijze. De invloed van zijn natuurfilosofische voorstudies is hierbij onmiskenbaar.

Het ganse heelal wordt door twee tegenovergestelde krachten in evenwicht gehouden; ditzelfde geldt voor onze zedelijke aanleg, omdat onze hartstochten ten dele vóor ons en ten dele tegen ons en vóor anderen waken. Iets soortgelijks speelt zich af in de sfeer van ons kennen. Onze ziel is slechts ziel, voorzover ze gevoelt, voorzover ze wordt aangedaan; dan bestaat ze als buiten zichzelf. In dit geval is haar *vis centrifuga* werkzaam. Daartegenover staat de *vis centripeta*, de middelpuntzoekende kracht, die ons afkerig maakt van alle inspanning en ons in onszelf doet wegzakken. Van Engelen voegt eraan toe, dat hij de laatste misschien beter *vis inertiae*, de kracht der traagheid, had kunnen noemen.

Van Engelen treft deze kracht aan bij de wilden, die noch slecht noch ook goed zijn, en bij veel eenvoudige mensen op het platteland, dikwijls tegenover de stedelingen gesteld als voorbeelden van oprechtheid en deugd. Toch kan men hen die goede trekken niet toeschrijven! Ze bezitten daartoe te weinig geest, vernuft en vooral: 'aandoenlijkheid', nl. het vermogen in hun hartstochten aangesproken te kúnnen worden. Worden deze mensen 'ontbolsterd', dan worden ze beter óf slechter, maar in elk geval meer méns. Het nut van de schouwburg is nu de geest meer werkzaam te maken en het individu meer vatbaar voor deugd, emotie en verheven gedachten. In dat opzicht heeft het toneel, dat immers berust op zinnelijk vermaak, meer kansen dan andere vormen van onderwijs of vermakelijkheid.

(10) Verscheen in 1745.

(11) Edmond Burke, *Philosophical Enquiry into the origin of our Ideas of the Sublime and the Beautifull*, 1756.

Door identifikatie met de toneelhelden wordt de mens ‘ontzwachteld’ en daardoor ook meer geschikt voor de opwekkingen en vermaningen vanaf de preekstoel. De toneeldichter moet aan de predikant voorafgaan, dát is de natuurlijke orde. Het toneel is er niet om te stichten, maar om de akker geschikt te maken voor het zaad van de prediking.

De toneelschrijver ziet Van Engelen bijna als een belangrijker figuur dan de predikant of priester, hij noemt hem zelfs ‘een geheiligd wezen’, omdat hij de mens eerst tot méns maakt. Van bijzondere betekenis wordt de dramaturg zijns inziens nog in het tijdperk van weelde, dat volgt op de periode van hoge materiële en geestelijke bloei. Ten aanzien van de mogelijkheden tot ontwikkeling in de mens toont Van Engelen zich kultuuroptimist, ten aanzien van de gang der beschaving van een volk denkt hij uitgesproken pessimistisch. Naar zijn opvatting groeit elk volk naar een kultureel hoogtepunt, een Gouden Eeuw, waarin kunsten en wetenschappen bloeien, maar geen overdaad wordt geduld, waarin de persoonlijkheid zich tot grote hoogte kan ontwikkelen zonder dat hij wordt aangetast door de pest van de te grote welvaart.

De ‘ontbolsteringstheorie’ vormt het centrum van Van Engelens denksysteem; zijn literair-esthetische opvatting brengt hij eenvoudig in funktie daarvan. Het lijkt waarschijnlijk dat ze in hem het eerst bewust werd na lezing van Mozes Mendelssohns *Sendschreiben an dem Herrn Lessing in Leipzig*, gedateerd op 2 januari 1756, maar voor het grote publiek en dus ook voor Van Engelen bereikbaar in *Rhapsodie oder Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen* van 1761, omdat de brief daaraan werd toegevoegd. Dit voert ons weer terug naar Remmersteyn, en de landelijke rust van zijn landgoed en de lange avonden in zijn studeervertrek.

Na zijn vertrek vandaar, in 1767 althans, geeft hij blijk ook Diderot, Fontenelle, Père André, Crousaz en Hutscheson gelezen te hebben. Maar, omdat hij Mozes Mendelssohn zelden noemt, hoewel het onomstotelijk vaststaat dat hij diens werken goed kent, en hij evenmin Lessing, Mercier, en verscheidene anderen expliciet vermeldt, ondanks het feit dat afhankelijkheid kon worden aangetoond, moet aangenomen worden dat de lijst van zijn auteurs met vele, ook met vele onbekende, moet worden aangevuld.

Het pastorale aspekt van Van Engelens persoonlijkheid heeft tot gevolg gehad, dat hij steeds een groot gehoor om zich heen trachtte te verzamelen. Vanaf 1760/1761 deed hij dit allereerst door zijn bijdragen aan *De Philanthrope, De Denker, De Philosooph* en *De Rhapsodist*. Theorieën uit buitenlandse wetenschappelijke verhandelingen en studies werden op

die wijze aan een breed publiek aangeboden. Vanzelfsprekend waren zijn lezers voornamelijk leden van de deftige burgerstand; hij uit zich daarover trouwens op verschillende plaatsen. Hij is zich er daarenboven scherp van bewust dat velen onder zijn gehoor vrouwen zijn, burgeressen die het huishoudboek en het kookboek bij tijd en wijle verwisselen met het spectatoriale geschrift of de roman.

Zo wordt het duidelijk dat juist het genoemde pastorale aspekt van Van Engelens werk van grote literair-sociologische betekenis is. Hij heeft in ons land de nieuwe esthetische opvattingen ‘gepopulariseerd’, dat wil hier zeggen, gebracht binnen het bereid van al diegenen die door hun vooropleiding en hun milieu in staat waren ze te vatten.

Een werk als *De Spectatoriale Schouwburg* draagt er de duidelijke sporen van. De ganse verzameling is bedoeld voor de deftige huiskamer, met de burger jongejuffrouw of de getrouwde burgerjuffrouw als centrale figuur erin. Vandaar de lange *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg in het algemeen*, die de serie opent, vandaar ook de *Aanwyzing van eenige fraaiheden in Emilia Galotti*, waardoor hij Lessings *Hamburgische Dramaturgie* in de huiskamer brengt. Vandaar ook zijn *Verhandeling over de beste wvze om Toneelspellen te vertonen*.

Tenslotte bekent hij zelf in de inleiding van zijn antwoord op de prijsvraag van 1775, dat het niet in zijn bedoeling ligt zijn ‘kunstrechters’ te overtuigen van de juistheid van zijn opvattingen, maar wél een breder publiek, dat niet, als zij, de gelegenheid gehad heeft zich zelf te scholen. Het spreekt zonder meer, dat hij hier niet gedacht heeft aan de leden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, uit wier midden de jury was verkozen, maar juist weer aan dat bredere gehoor, dat door middel van de publikatie van zijn bijdrage in de *Werken der Maatschappij* van zijn ideeën kennis zou gaan nemen.

Naar mijn mening ligt hier de betekenis van Van Engelens oeuvre. Zijn toneelwerken - *De Edelmoedigen* en *De Verbeterde Zoon* - kunnen nauwelijks enige invloed van betekenis hebben gehad; hun waarde steekt niet boven die van de burgerlijke drama's uit van Diderot, Mercier, Weisse en anderen, of ligt eronder. Maar zijn beschouwingen over het burgerlijk toneel, over de poëzie, over de literatuur in het algemeen zijn gemeengoed geworden in de kringen die hij probeerde te bespelen, juist in de jaren tussen 1762 en 1780. Zijn kritiek op de Nederlandse dramaturgen rond 1770 en op de Nederlandse dichtkunst in die jaren werkte niet enkel op de geesten van al diegenen die zich daadwerkelijk met het drama en met de poëzie bezighielden, maar ook en vooral op het grote klankbord waarvan

zij allen tot op zekere hoogte afhankelijk waren, het Nederlandse burgerpubliek.

Die kritiek was in beide gevallen - zowel waar ze het toneel als waar ze de poëzie betrof - negatief én positief. In zijn vertogen zowel als in de *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg in het algemeen* neemt hij geen blad voor de mond, wanneer hij een oordeel velt over de Nederlandse drama's. Hij richt een verwijt aan de dramaturgen, die geen echte, waardige karakters vermogen te schetsen, overeenkomstig de werkelijkheid, en die zuiverheid van gedachten naast juistheid van uitdrukking missen. Maar hij verwijt ook de staatkundige leiders een gebrek aan vizie, omdat ze de schouwburg niet voldoende kansen bieden, en hij verwijt het de orthodoxie, dat ze in gelijkhebberige bekrompenheid het publiek het goede toneel onthoudt.

Daartegenover wijst hij op de voorwaarden voor verantwoorde toneel, en laat zien waar die binnen de grenzen der mogelijkheden liggen.

Op dezelfde wijze gaat hij in het antwoord op de prijsvraag van 1775 te werk. Op verschillende plaatsen valt hij de dichters aan, zowel op wezenlijke punten als op punten van ondergeschikt belang. Verwerpelijk is dichtkunst die wil stichten zonder meer, die op het verstand is afgestemd, die mythologische beelden gebruikt uit traditiezucht of uit onbegrip, die niet spreekt tot de verbeelding, die geen gevoel losslaat, die de klankwaarde van de woorden niet kent of verwaarloost. Echt kan poëzie slechts zijn, als ze spreekt tot de verbeelding, als ze de hartstochten opwekt of tot rust brengt, als niet tegen het gezonde verstand indruist, als ze óok taalmuziek is.

Hij schroomt niet ook aan dichters van grote reputatie openlijk te zeggen, waar zij volgens zijn mening te kort schieten, waar zij ongeïnspireerd werkten of waar het hun aan vormkracht ontbrak.

Brengen we tenslotte Van Engelens opvattingen terug tot die punten waarvan we weten, dat zij duiden op veranderingen in literair-esthetisch denken, om hem zo een plaats te geven temidden van de vernieuwers, dan komen we tot de volgende:

1. Hij is tot het inzicht gekomen dat de smaak een belangrijke rol speelt in de scheppende aktiviteit van de kunstenaar, maar ook in de herscheppende van de lezer of toeschouwer.

2. Het esthetisch oordeel is een funktie van het gevoel, niet van het verstand. Daarbij is de ‘Einfühlung’ van grote betekenis; deze stelt de toeschouwer bij het toneel in staat tot ‘mede-lijden’ en ‘medeleven’.
3. In verband hiermede definieert Van Engelen evenals Mozes Mendelssohn de schoonheidsbeleving als ‘de schielyke verzameling van klaare maar verwarde denkbeelden’.
4. Het primair doel van de kunst - en dus ook van de poëzie en het drama - is het ‘vermaak’. Dit vermaak is zowel bij de kunstenaar als bij de lezer of toeschouwer aanwezig. Het is tevens nuttig voor lezer of toeschouwer, omdat hij daardoor een fijner besnaard mens wordt, omdat zijn gevoel erdoor ontwikkeld wordt.
5. Literatuur is een andere wereld, een andere werkelijkheid dan die rondom ons. Die is wel onderworpen aan de wetten van het gezonde verstand, maar ze is geen replica van de realiteit.
6. Het geniebegrip wordt aangekondigd in de figuur van de kunstenaarpriester, de geestelijke leider van de gemeenschap, een geheiligd wezen dat als middelaar optreedt tussen de gewone mensen en God.
7. Van Engelen doorbreekt het oude kader, dat dichtkunst en welsprekendheid tezamen hield. Ten aanzien van andere klassicistische ‘regels’ toont hij zich nogal eens behoudend, hoewel hij bij voortduring tracht zich te oriënteren op zijn vernieuwde uitgangspunten.
8. Hij brengt een verbinding tot stand tussen de Illusionstheorie van Mozes Mendelssohn en de emotietheorie van Du Bos.
9. Hij brengt de literaire kritici onder het oog, dat zij slechts literaire normen moeten aanleggen, geen zedelijke of godsdienstige. Daar staat tegenover, dat hij zelf dikwijls niet geheel vrij is van het euvel, dat hij zijn kollegae-kritici aanwrijft.
10. Van Engelen is een fervent voorstander van het burgerlijk drama. In dit opzicht is hij voor Nederland een van de figuren die de ‘Empfindsamkeit’ of ‘sensibility’ van het midden der eeuw een literaire uitweg verschaften vóor ze zich in andere genres zou manifesteren.[12] Van Engelen is bovendien van oordeel, dat zedelijke hoogte niet enkel kan voorkomen bij lieden uit de hoogste standen, maar eveneens bij gewone mensen.

(12) Zie Lothar Pikulik, *Bürgerliches Trauerspiel und Empfindsamkeit*, in *Literatur und Leben*, Neue Folge, Bd. 9, Köln-Graz, 1966, en Pierre Trahard, *Les Maîtres de la sensibilité au XVIIIe siècle*, 1932.

Het beeld van Cornelis van Engelen zou echter vertekend blijven, indien we - naast de hier opgesomde feiten van literair-theoretische waarde - niet enkele feiten plaatsten met literair-sociologische implikaties. Het is niet onopzettelijk dat deze aan het einde vermelding vinden: het is ongetwijfeld zó dat Van Engelens literair-sociologische betekenis uitstijgt boven zijn zuiver literair-esthetische, hoewel het moeilijk is beide te scheiden.

Het feit dat Van Engelen de vernieuwde denkbeelden overdroeg aan de groep politiek en sociaal zeer belangrijke burgers, kwam reeds ter sprake. In Nederland was deze laag kultuurdragers - anders dan in Duitsland of Frankrijk - onmiddellijk betrokken bij het landsbestuur. De schrijver van een spectatoriaal geschrift had de pretentie aan deze kultureel en sociaal voorname groep leiding te geven. De wijze waarop hij dit deed is interessant: dit leiderschap werd namelijk anoniem uitgeoefend. Het werd daardoor gezichtsloos. Toch was het niet minder reëel dan een persoonlijk leiderschap, dat dikwijls gebaseerd is op sociaal prestige. De schrijver van spectatoriale geschriften gaf zijn meningen, velde zijn vonnissen, deelde zijn adviezen uit via werkelijke of gefingeerde brieven en stak zich in allerhand vermommingen. Maar in feite werkte hij met het gezag van de ganse groep; met getuigenissen van vele anderen, van de heer S. te A. en mevrouw P. te R. beïnvloedde hij de opinievorming, overal autoriteiten aanhalend waar dit maar even te pas kon komen.

Men zou van een onpersoonlijk leiderschap kunnen spreken. Omdat de meeste spectatorschrijvers behoorden tot de religieuze middengroepen, diegenen die tussen de orthodoxie en de vrijdenkerij instonden, en in godsdienstig opzicht zeer gemodereerd dachten, daardoor werd dit leiderschap tenslotte uitgeoefend door een selekt groepje van geëmancipeerde burgers. Ze ontleenden hun gezag aan hun eruditie, hun gematigdheid en hun progressiviteit. Die vooruitstrevendheid maakte hen misschien bij ouderen verdacht; voor veel jongeren werden zij de stem van de toekomst. Naar ik meen is het van bijzondere betekenis, dat juist in de jaren waarover we nu spreken in Nederland het vrije schrijverschap ontstond.[13] Het broodschrijven werd een onderwerp van levendige diskussie en polemiek; *De Denker* wijdde er verschillende vertogen aan. De broodschrijver werd beticht van afhankelijkheid van ‘patroons’, van laffe vleierij om wille van de klandizie. Hij werd ook verdedigd.

Het verschijnsel echter overleefde de diskussie en de polemiek en nam

(13) Zie H.J. Haferkorn, *Der freie Schriftsteller*, diss. Göttingen, 1959.

zelfs in omvang en betekenis toe. De broodschrijver begon via de kommunikatiemedia systematisch zijn stem te laten horen in de koffiehuizen, de roefjes van de trekschuiten en de burgerlijke binnenkamers. Dit houdt in, dat binnen die kring van burgers een nieuwe rol geleidelijk aan werd geaccepteerd als een onmisbaar element in het rollenpatroon. Provocerend en stimulerend, soms bevestigend en normatief was het effekt van de werkzaamheid van deze nieuwe maatschappelijke figuur.

Een dergelijk broodschrijver werd Van Engelen, nadat hij in Harlingen zijn predikambt voorlopig had neergelegd om op Remmersteyn de rol van landheer te gaan spelen. Nog een korte tijd - van 1764 tot 1769 - keerde hij naar de pastorie en de kansel terug, daarna bleef hij het nieuwe beroep trouw tot zijn dood.

Daarmee volgde hij het spoor van zovele Engelse en ook Duitse predikanten die niet meer aan de literatuur deelnamen als brengers van een stichtelijke literaire boodschap, maar als producenten van de zogenaamde Fried hot poëzie eerst en daarna van burgerlijk-sentimentale romans en edukatieve vertogen.(14)

De vergelijking met Engeland en vooral met Duitsland gaat echter niet geheel op: daar had de burgerij zeker niet zoveel onmiddellijke invloed op het politieke bestel als bij ons. Vandaar dat het broodschrijverschap in Nederland korrespondeert met een rol van een enigszins andere kleur dan die in de ons omringende landen. Het was bij ons een sociale bevestiging van de belangrijke plaats die de burgerij innam.

Het is niet onbelangrijk te konstateren, dat de broodschrijvers ook bij ons een zekere verwantschap hadden met de ‘philosophes’. Voor Cornelis van Engelen geldt dit onverminderd. Evenals zij gebruikte hij als voornaamste en meest geliefde methode de analyse, evenals zij streefde hij naar vrijheid van dogmatiek en regelknechting(15). De vulgarisatie van de wetenschappen en het gebruik van de literatuur als middel voor de geestelijke leiding van de burgerij, de humanisering van het christendom en de zucht naar vroomheid van het gemoed, het zijn alle trekken die hem met de filosofen verbinden.

Zelfs zijn kultuurpessimisme scheidt hem niet geheel en al van hen af. Inderdaad, velen onder hen dachten optimistisch of gematigd optimistisch; Voltaire, d'Holbach en Helvétius - om enkele namen te

(14) Zie Hans Norbert Fügen, *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie*, Bonn, 1964, p. 164 e.v.

(15) Zie P. Gay, *The party of humanity, Studies in the French Enlightenment*, London, 1964, p. 42.

noemen - waren daarentegen evenals Van Engelen kultuurpessimist. Vanzelfsprekend is het verschil in opvattingen tussen de echte vrijgegeesten onder de filosofen en Van Engelen markant. Hij heeft bewondering voor Voltaire, voor Diderot, voor Lessing, maar deelt hun afwijzing van de christelijke godsdienst uiteraard niet. Integendeel: kenmerkend voor hem is de synthetische vizie op de kultuur, waarvan godsdienst, kunst én wetenschap de drie grote pijlers uitmaken. Vandaar zijn 'ontzwachtelingstheorie', waarbij de kunst fungeert als het belangrijke intermediair tussen de nog onontgonnen persoonlijkheid van de onbeschaafde of halfbeschaafde mens en de hogere kultuurgebieden. Het is niet de godsdienst die de mens beschaaft en doet evolueren, maar de kunst; de godsdienst kan en zal de taak van de kunst gedeeltelijk overnemen en haar aanvullen, als de 'ontbolstering' heeft ingezet. Vanzelfsprekend zal dan uiteindelijk de funktie van de godsdienst steeds voornamer worden en de mens tenslotte naar zijn einddoel, naar God voeren.

Geheel in samenhang met deze gedachten moeten we Van Engelens hypothese zien aangaande de kunst als 'gezellige drift' in de mens en zijn verklaring van de oorsprong van de literaire genres uit de vorming van kleine 'maatschappyen'. De geïnstitutionaliseerde godsdienst is immers weer een kultuurverschijnsel van meer ontwikkelde samenlevingen; ze kan echter pas in funktie treden, als en nadat de kunst de eerste grondslagen van de beschaving heeft gelegd.

Het eindoordeel over Cornelis van Engelen kan dus als volgt geformuleerd worden: hij is een origineel denker geweest, ondanks het feit dat hij met zijn ideeën in een internationale traditie staat. Hij is in Nederland vóor Van Alphen een van de belangrijkste vertegenwoordigers geweest van de nieuwe theoriën op literair-esthetisch gebied; zijn bijzondere betekenis is dan nog dat hij in brede lagen van grote invloed is geweest als 'philanthroop', 'denker', maar vooral als christen-'philosooph'.

III Van Engelens oeuvre.

Dissertatio philosophica de Natura et Causa Caloris, Utrecht, 1745.
De Philanthrope, spectatoriaal geschrift, verschenen van 1756-172.
(C. van Engelen droeg veel bij in de beide laatste delen als 'de Jonge Philanthrope')
De nieuwe Wyze van landbouwen, voorgeschreeven door de Heeren Tulle en du Hamel du Monceau, met een gewenschten uitslag bekroond: of onderrichting hoe men door eene byzondere bereidinge der gronden,

en eene nieuwe maniere van zaayen, zeer groote Oogsten van de Graanen, Peul- en Aardgewassen kan bekomen, Amsterdam, 1762-1765, vier delen.
De Denker, spectatoriaal geschrift, 1763-1769. (Van Engelen was gedurende het eerste jaar de voornaamste medewerker en daarna gedurende twee jaren direkteur. Vanaf deel IV zijn er geen bijdragen meer van zijn hand.)
Over de overeenkomst tusschen de dieren en gewassen, door Petrus Camper, uit het latijn vertaald door C.v. Engelen, Amsterdam, 1764.
De scaphander of konst om in de diepste wateren dryvende te gaan en allerhande werk te verrigten, (plaats en jaar van uitgave onbekend).
De Philosooph, spectatoriaal geschrift, 1766-1769. (Van Engelen schreef veruit de meeste van de vertogen.)
Prijsverhandeling over den wederkeerigen invloed van de aangenoomen begrippen onder een volk op de nationaale Taal, en van de Taal op de nationaale wyze van denken, door J.D. Michaëlis, vertaald en met aanmerkingen vermeerderd door C. van Engelen, Harlingen, 1771.
De Rhapsodist, spectatoriaal geschrift, 1771-1783. (Van Engelen behoorde niet tot de vaste medewerkers, maar droeg verschillende malen met een vertoog bij.)
De algemeene en byzondere natuurlyke historie, met de beschryving van des Konings Kabinet, door Georges Louis Leclerc de Buffon en Louis J.M. Daubenton, vertaald door C.v. Engelen e.a., Amsterdam, 1773-1783, 18 dln.
Spectatoriaale Schouwburg, behelzende eene Verzameling der beste zedelyke Tooneelstukken, byeen gebragt uit alle de verscheiden Taalen van Europa, Amsterdam, 1775-1791, 20 delen.
Eene Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg in 't Algemeen, In: *Spect. Schouwburg*, dl. I, p. 2. e.v.

De Edelmoedigen, toneelstuk en 3 bedrijven, in: *Spect. Schouwb.*, dl. XII, 1783.
De Verbeterde Zoon, toneelstuk in 3 bedrijven, in: *Spect. Schouwb.*, dl. XV, 1787.
Verhandeling over de beste Wyze om Toneelspellen te vertonen. Beneffens ene beoordeling over de uitvoering van De Deserteur, Anthonius Hambroek en De Deugdzame Armoede, Amsterdam, z.j.

Antwoord op de Vraag van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde, in: *Werken der Maatsch*. etc. dl. IV, 1779, p. 63 e.v.

J.G. von Herder, Saamenspraaken over de Hebreeuwsche poëzy, Uit het Hoogduitsch door Corn. v. Engelen, Leyden, 1784.
Vreugdezang aan Neerlands Erf-Stadhouder Willem den V. By Hoogstdeszelfs Verjaering Op den 8sten Maart 1786, Rotterdam, 1786.
Iets gewigtigs voor Leyden, nr. 1-10, z. pl. en j.
Brieven over de Weelde; als hoogstnadeelig voor deugd en geluk, en verderflyk voor den burgerstaat, Haarlem, 1791.

Uit: De Philanthrope, nr. 268, 18 november 1761
Dat de Smaak voor de fraaije Konsten en Wetenschappen onze gestellen verbetert.

Ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit esse feros.[16]

OVID

Men vindt menschen van zulke aandoenelyke zenuw-gestellen, en zo ligt geroerde Hartstogten, dat de toevallen van dit leven hen ligtelyk tot uitersten vervoeren, en zy door voorspoed veelal tot eene uitgelaaten blydschap overslaan, of door eenige kwellingen in eene diepe neêrslagtigheid vervallen. De minste beleefdheid, of gunst, wekt hunne erkentenis, maar de ligtste verongelyking ook hunne gevoeligheid en gramschap op. Door de minste blyken van eer en agting opgeblaazen, worden ze ook door de geringste tekenen van veragting ten uitersten gedrukt. Menschen van zulke gestellen hebben buiten twyfel veel levendiger geneugtens, zo wel als knellender smarten, dan andere van eene koeler en bedaarder geaardheid. Als men ondertusschen alles tegen malkander opweegt, geloove ik niet, dat 'er bykans iemand zal gevonden worden, die, wanneer 't aan hem zelven stondt, niet veel liever het laatste, dan het eerste karakter verkiezen zoude; gelyk zy, aan welken dit ten deel gevallen is, duizendmaalen in hun leven om een koeler en bezadigder gesteldheid wenschen. Goed of kwaad geluk hangt weinig, de vriendschap of ondankbaarheid onzer medemenschen bykans geheel niet, van ons zelven af, en de oorzaaken, die ons vreugd of droefheid verwekken, zyn meestal buiten ons bereik. Als een mensch, daarenboven, van zulk een aandoenlyk zenuwgestel in eenige tegenspoeden van belang[17] vervalt, zo vermeestert het hartzeer, dat hv deswegen opvat, ligtelyk alle de vermogens zyner ziele, en maakt hem ongevoelig voor de gemeene[18] vermaaken des levens, daar wy tog ons meest genoegen uit haalen moeten. Groote vermaaken koomen in lang zo dikwils niet voor, als groote verdrietelykheeden; en een mensch, derhalven, die zig alles aantrekt, en zo ligt wordt neêrgeslaagen, moet noodwendig veel meer ongeneugte dan genoegen in dit leven ondervinden:

(16) Zie hiervan Van Engelens vertaling in het stuk.
(17) betekenis
(18) gewone

om nu niet te melden, dat lieden van zulk eene levendige geaardheid, ligtelyk, over alle scheidpaalen van voorzigtigheid heenen stappen, en door hunne sterke driften vervoerd, dikwils onbedagte stappen doen, die hen naderhand te laat, en, veelal vergeefsch, berouwen.

Men vindt in andere menschen eene *Aandoenlykheid van Smaak*, die zeer veel zweemt naar die aandoenlykheid van gestel en hartstogten, daar wy zo aanstonds van spraaken, en hen, welken ze ten deel is gevallen, juist even gevoelig maakt voor allerleie soort van schoonheid en leelykheid, van volmaaktheeden of gebreken, die zy in eenige werken van konst of vernuft aantreffen, als de anderen voor allerleie vermaaken of ongeneugtens, die hen in 't leven voorkoomen, en voor alle beleefdheden of verongelykingen, die hen van anderen worden aangedaan. Vertoon een mensch van zulk eene geaardheid een digtstuk of schildery; de levendigheid, de juistheid van zyn smaak, maakt hem terstond gevoelig voor al het fraaije en slegte, dat 'er in is; en op het eerste gezigt krygt hy een even duidelyk en onaangenaam besef van alle de gebreken, als eenen diepen en aangenaamen indruk van alle de schoonheden van dezelven.[19] Verstandig en beschaafd gezelschap geeft hem een oneindig vermaak; zottenklap en ruwheid pynigt zynen geest op eene deerlyke wyze. In een woord, Aandoenlykheid van Smaak, en Gevoeligheid van Driften brengen veelal gelyksoortige uitwerkselen voort. Het één en ander verwydert den kring beide[20] van ons vermaak en ongenoegen in dit leven, en maakt ons vatbaar voor kwellingen zo wel als geneugtens, die andere menschen niet ondervinden.[21]

Des niettegenstaande bertrouwe ik, dat ieder, die de zaak nauwkeurig doorziet, met my gereedelyk erkennen zal, dat een Fyne en Levendige Smaak al zo zeer te wenschen en zo zorgvuldig aan te kweeken zy, als de Gevoeligheid onzer Hartstogten te beklaagen, en, zo moogelyk, met allen ernst te verbeteren is. De vermaakelyke of verdrietige toevallen des levens, merkten wy reeds aan, dat zeer weinig van ons zelven afhangen; maar 't staat aan ons, wat boeken wy leezen, wat uitspanningen wy verkiezen, wat gezelschappen wy bywoonen willen. De oude Wysgeeren tragtten het

(19) Zie A.G. Baumgarten, *Aesthetica*, Frankfurt am Ode, 1750-1758, dl. I, B, § 31.
(20) zowel
(21) Abbé J.B. du Bos gaf de verwantschap aan tussen de algemene gevoeligheid en hartstochtelijkheid en de gevoeligheid voor het schone, in *Réflexions sur la poésie et la peinture*, 1719 (I en II), 1733, (III).

genoegen des levens van alle uiterlyke dingen volstrekt onafhankelyk te maaken, en den mensch eeniglyk tot zig zelven en zyn eigen hart te bepaalen. Beuzelagtige voorschriften! ‘Zo 'er eenig geluk ware’, merkt op beteren grond een Wysgeer van onze dagen aan(22), ‘dat de enkele Reden voortbragte, dan zoude het nog van denzelfden aart zyn, als die zwakke en kwynende gezondheeden, die niet dan door kragt van geneesmiddelen onderhouden kunnen worden, en altoos gebrekkig en zeer onzeker zyn’. Gelyk elk verstandig man ondertusschen zyn geluk in zulke voorwerpen zal tragten te stellen, die meest van hem zelven afhangen, zo is 'er tot dit oogmerk niets zo dienstig, als een fynen smaak, en levendige gewaarwordingen in onze gestellen aan te kweeken. Een mensch, die deze aandoeningen heeft van de schoonheeden, die 'er in de werken van konst of vernuft voorkomen, schept hier duizendmaal meer genoegen uit, dan een ander uit het geene zyne zinnelyke geneugtens kan voldoen. Een goed Heldendigt, of eene verstandige Redeneering is grooter onthaal voor hem, dan de keurigste geregten; en 't bekyken van eene Schildery of fraay Gebouw, geeft hem meer genoegen dan de lekkerste wynen.

Hoe verre deze Aandoenlykheid van Smaak en Gevoeligheid van Hartstogten, in de natuurlyke gesteldheid van onzen geest, met malkanderen verbonden zyn, is moeijelyk te bepaalen. 't Komt my voor, dat zy zeer veel gemeenschap hebben. Het is door de ondervinding uitgemaakt, dat de vrouwen, die veel tederer zenuwgestel en levendiger driften hebben, dan de mannen, dezelven in keurigheid(23) van smaak, ten opzigte van huissieraaden, kleeding, opschik en dergelyken, overtreffen. Al wat in dit soort uitmunt, doet haare verbeelding eerder en sterker aan, dan de onze; zy maaken veel meer en betere verkiezing in dit alles; en die haar smaak weet te treffen, heeft het middel in handen om haare genegenheid te winnen.

Dog hoe groote overeenkomst 'er tusschen deze twee geaardheeden oorspronkelyk wezen mooge, houde ik my egter verzekerd, dat 'er niets zo geschikt of dienstig kan gevonden worden, om ons van die al te groote gevoeligheid onzer driften te geneezen, dan die Fynheid van Smaak, en die gevoelige gewaarwordingen aan te kweeken, die ons in staat stellen, om over de Karakters van Menschen, en over de Schoonheeden in de Werken van Konst of Vernuft, schielyk en juist te vonnissen. Dit alles hangt, erkenne ik, zeer veel van ons natuurlyk gestel af; maar my kunnen hetzelve door oeffening in dit opzigt vry wat verbeteren. Oeffening en Studie komt hier wel degelyk te pas. 'ls een vermogen van onzen Geest,

(22) B. le Bovier de Fontenelle. (aant. van Van Engelen)
(23) kieskeurigheid

daar wy van handelen. Om over een Heldendigt, by voorbeeld, of keurig Schilderstuk wel te vonnissen, om door de fraaiheeden, die 'er in zyn, levendig getroffen te worden; moet men zo veele omstandigheeden in agt neemen, en de Natuur, voor zo verre dezelve op deze Konsstukken betrekking heeft, zo wel doorkeeken hebben, dat niemand, wien het of aan Oordeel, of aan Oeffening mangelt(24), hier van ooit het regt vermaak hebben, of 'er een billyk vonnis over vellen kan.

Deze aanmerkingen(25) kan men op andere Konstwerken toepassen, en in dezelve terstond eene reden vinden, waarom wy de verlevendiging onzer gewaarwordingen, en de volmaaking van onzen smaak, als een gepast middel aanpreezen, om de gevoeligheid onzer gestellen, en al te levendige hartstogten te verminderen. Door deze oeffening namelyk zal ons Oordeel zig ongevoelig verbeteren; wy zullen de voorkoomende gevallen dezer wereld in een ander ligt beschouwen, en over de schynbaare beleeftheeden, en beledigingen onzer medemenschen bedagtzaamer leeren vonnissen. Daar zullen zig, naarmaate wy kundiger en verstandiger worden, allengskens minder voorwerpen vertoonen, die onze liefde of haat, ons verlangen of afkeer, onze agting of vyandschap verdienen. De bezigheid zelf, die deze oeffening ons geduurig zal verschaffen, zal onze gedagten van duizend beuzelingen aftrekken, daar wy anders over mymeren. Het zy wy alleen, of in gezelschap, het zy wy uit, of 'thuis zyn, altoos doen zig voorwerpen op, die aan een Mensch van Smaak, stof tot aangenaame teffens en leerzaame beschouwingen kunnen geeven.

Maar ben ik ook te verre gegaan, met dus te verzekeren, dat het aankweeken van Smaak voor de Fraaije Konsten de Gevoeligheid onzer al te levendige gestellen zal verminderen? Neen! Als ik my nader bedenke, worde ik op nieuw in myn begrip gesterkt, en 't geen my eerst aan 't waggelen scheen te brengen, zal juist tot bevestiging van 't zelve strekken. Naar maate wy meer Smaak krygen in de Schoonheeden der Konst, worden wy inderdaad gevoeliger. Maar voor wat aandoeningen gevoeliger? Voor alle zagte, tedere, en aangenaame driften, naarmaate de tegenovergestelde woeste, geweldige(26), en lastige hartstogten wyken. Dit merkte *Ovidius* reeds op, in de Latynsche Verzen, die wy boven dit Vertoog gesteld hebben, en die hier op uitkoomen.

(24) ontbreekt
(25) opmerkingen
(26) krachtige

Twee zeer Natuurlyke oorzaaken moeten dit gevolg bykans onvermydelyk te weeg brengen.

Voor eerst is 'er niets, dat onzen Geest zo beschaaft, als deze oeffening in de fraaiheden van de werken des Vernufts, 't zy Poëzy, Welspreekenheid, Musyk, Schilderkonst, of wat 'er verder van dien aart wezen moge. Dit brengt eigenaardig(27) eene zekere verhevenheid in onze gevoelens en wyze van denken voort, by de meeste Menschen onbekend. De gemoedsbeweegingen, welke hier uit gebooren worden, zyn zagt en teder; zy trekken onzen Geest, zonder dien te stooren, zoetelyk af van alle lastige inspanningen, of geweldige driften, die belang of staat-zorg gemeenelyk(28) verwekken; zy verbannen alle verdrietige gepeinzen; weeren alle wreevele geaardheeden; verwekken eene stille kalmte in onze zielen; en veroorzaaken een soort van aangenaame droefgeestigheid, die van alle gesteldheeden de beste is, om liefde en vriendschap te bevorderen.(29)

Doch dit heilzaam gevolg moet, *ten anderen*, hier uit ook voortvloeijen, om dat de verbetering van onzen Smaak onze verkeering(30) slegts tot weinig, maar uitgezogt, gezelschap bepaalt, en ons inzonderheid van alle woeste saamenkomsten afhoudt. De meeste menschen vallen, zelden, heel keurig(31) in die kleine verschillen der karakters op te neemen, welken den omgang van den eenen mensch verkieslyk boven dien van den anderen maaken. Elk, die praaten en schenken kan, is hen bykans even goed, om een avond mede door te brengen. Men onderhoudt malkanderen over zyne belangens of plaisierpartyën met dezelfde vryheid, en het zelfde vermaak, als men morgen avond mooglyk met een ander hebben zal. En dewyl men dus de afweezigheid van eenen zogenaamden Vriend ligtelyk met het byzyn van den eerst voorkoomenden kan vervullen, zo behoeft men geen meer oorzaaken op te zoeken van de weinige verbintenis, en het gebrek van vriendschap dat doorgaans in de wereld plaats heeft. ‘Maar de Smaak en het Oordeel’, om nogmaals eene zinspeeling van den schranderen *Fontenelle* te gebruiken, ‘kan by een Klok, of Uurwerk vergeleeken worden, waarvan de gemeenste de uuren alleen, maar de beste en konstig-

(27) uit zijn eigen aard
(28) gewoonlijk
(29) Een aankondiging van preromantisch gevoel, waardoor liefde en vriendschap bevorderd worden. Waarschijnlijk heeft Van Engelen het gedicht van Warton, *The pleasures of Melancholy*, 1647, leren kennen.
(30) omgang
(31) zijn... niet erg kieskeurig

ste ook de Minuuten en Secunden wyzen. Zo ook is het Gros der Menschen met een *ten naasten by* te vreede, terwyl verhevener Geesten het Onderscheid van Karakters, op een Minuut of Secunde na, om zo te spreeken, voelen'. Een Mensch derhalven, die zyn vermogens uitgebreid, en zyn Smaak verbeterd heeft, moet zig noodwendig tot eenige weinigen, zyns gelyken, bepaalen, maar met dezelve dan ook eene veel nauwer verbintenis, dan het Gemeen met malkanderen, aangaan. 'Het Woest Gewoel van een drink-gezelschap, verandert by deze Edelmoedige Zielen in eene Wezenlyke Vriendschap; en de Wilde Drift eener losse Jeugd verkeert allengskens in Hoogagting en Genegenheid.'

A.A.

Uit: De Philanthrope, nr. 288, 7 april 1762
Over den Adel. Reize van eenige Edelluiden naar de Elizeesche Velden; een Droom.[32]

Mais ne je puis souffrir, qu'un Fat, dont la mollesse
N'a rien pour s'appuier, qu'une vaine Noblesse,
Se pare insolemment du mérite d'autrui,
Et me vante un bonneur qui ne vient pas de lui.

BOILEAU.

De geestryke *Langendyk* heeft ergens in één zyner uitmuntende Blyspelen een trek, die, zo veel ik my herinnere, omtrent op deze woorden uitkoomt: *Gy zyt van* Utrecht, *zoudt gy niet van Adel wezen?*[33] Ik had onlangs de onvoorzigtigheid, om dit te zeggen in een gezelschap van fatsoenlyke lieden, waar van de meeste Stigtenaaren, en moogelyk de juiste voorwerpen der Boertery van onzen Toneeldigter waren, by te brengen, en 'er eenige kleine aanmerkingen van my zelven by te voegen. Een van het gezelschap, die een zeer sober voorkoomen hadt, en waar in my dagt het egt Pourtrait van *Don Ranudo de Colibrados*, in de *Hovaardige Armoede* van den *Baron van Holberg*[34] te zien, stoof schielyk op, en begon myne

(32) C. van Engelen heeft niet veel op met de adel, zoals uit vele opmerkingen blijkt en ook uit het onderstaande. Zelden heeft hij voor die stand een goed woord over.
(33) P. van Langendijks *Het Wederzijdsch Huwelijksbedrog*.
(34) Ludvig Holberg, 1684-1754. Het hier bedoelde blijspel *Don Ranudo de Colibrados* was in 1764 verschenen in een Nederlandse vertaling, onder de titel *Hoovaardve en Armoede*.

onschuldige gezegdens en algemeene boert, met de schamperste uitdrukkingen, te keer te gaan. Ik beantwoordde eerst alles met eene bedaarde vriendelykheid; maar dezelve was niet bestand tegen de verwaandheid van een verlepten Edelman, die geene andere redenen, dan zyne oude parkamenten; noch eenige verdiensten, dan zyne quartieren(35) erkende. Ik redde my dan op de beste wyze, die ik kon, uit dit geschil, en hield my verder op myne hoede. Onder dit myn stilzwygen ondertusschen, geduurende den overigen tyd van het gezelschap, was myn geest gestadig met overdenkingen bezig, welke tot dit geval betrekkelyk waren. Ik kwam met dezelve te huis, ging 'er mede te bed, en zy bragten den volgenden Droom des nagts in myne hersenen voort.

Ik wierd, dagt my, door eene onzigtbaare magt naar een ruim Veld geleid, daar ik eene meenigte Menschen vond van allerlei staat en rang, met welken ik langs eenen zekeren weg, die ons door een straal des ligts wierdt aangewezen, een reis naar de Eliseesche Velden moest onderneemen. Wy zagen malkanderen, als onbekenden, een tyd lang, zonder spreeken, aan; maar gelyk(36) wy allen de zelfde voorneemens en een gemeen belang hadden; gelyk zommigen zwak, anderen vreesagtig, anderen praatziek waren; zo voegden we ons allen welhaast in kleine partyen saamen, om elkanderen als Reisgenooten op den weg te helpen of te vermaaken. Een troep was 'er egter, waar van zig de meesten, door eene byzondere kleeding, en alle door hunne degens of houwertjes(37) onderscheidden, welke alle verbintenis met my, en andere Reizigers volstrektelyk van de hand weezen, en ons zelfs hunne veragting niet donkerlyk(38) te kennen gaven. ‘Wat zyn dat voor Menschen’, vroeg ik aan één myner Togtgenooten, ‘en zyn zy wel by hunne zinnen, dat zy, ter voldoening hunner trotsheid, een voordeel versmaaden, het welk hun belang hen zo ernstig raadt aan te neemen’? ‘Het zyn Edellieden’, antwoordde myn Makker, ‘of zulken, die, om dat hunne Ouders ampten bekleed hebben, of dat zy zelven die bekleeden, zig op den zelfden voet met de Edellieden stellen, en het gebrek van waaren Adel met zo veel meer verwaandheid meenen goed te maaken. Zy veragten hierom allen, die zy ongestraft veragten kunnen of zo de aanzienlyksten hunner zig gemeenzaamer schynen aan te stellen, zo betoonen zy meestal eene vriendelykheid van gelyken

(35) Het vierde deel van een wapenschild, waaruit de afstamming van vaders- en moederszijde valt af te lezen.
(36) daar
(37) zijdgeweer, dus een dolk.
(38) niet donkerlyk: ondubbelzinnig

aart, als de Franschen gewoon zyn den Vreemdelingen te bewyzen; eene vriendelykheid, die niet uit agting of menschenliefde, maar uit medelyden spruit met alle die ongelukkigen, die het Noodlot gedoemd heeft, om buiten de muuren van Parys gebooren te worden'. 'Maar, hernam ik, hoe lang zullen zy dan hier staan draalen? En waarom begeeven zy zig niet met ons op den weg'? Hier op hoorde ik iemand hunner met een barschen toon en veele heevigheid uitroepen: 'Neen, myne Heeren, al zoude ik alleen blyven staan, ik zal my nimmer met dat Burger-Volk op reis begeeven; wy moeten onze koetsen wagten'. Ik zag daar op inderdaad eenige koetsen aankoomen, daar zy zig met eenigen voorraad van eeten, die zy, geloove ik van hunne Ouderen gekreegen, of moogelyk anderen afgenoomen hadden, in plaatsten: maar daar de meesten tevens zo veele geslagtboeken en wapens by stapelden, dat ik vreesde, of hunne Rytuigen dien last wel zouden kunnen voeren, gelyk myne vrees eerlang bleek niet ongegrond te zyn.

Dus begaven zy dan zig met hunne koetsen, en wy te voet ons op den weg; die in zynen boezem[39] zelven den nooddruft bevatte, daar wy ons op reis mede voeden moesten. Elk onzer ging derhalven van tyd tot tyd, aan 't graaven. Sommigen deeden in eenen dag voorraad voor veele dagen op, en dewyl zy dagelyksch bezig waren, vermeerderde hunne bezitting geduurig. Maar de meesten, minder handig of gelukkig in het graaven, vergenoegden zig met elken dag zo veel op te delven, als zy op den zelven noodig hadden, en deze waren 't egter, die van het weinige, dat zy hadden, den zieken, zwakken, en verminkten het meest bezorgden; terwyl de anderen, die somtyds meer hadden, dan zy bekwaamelyk torschen konden, zig met dezer behoeftens doorgaans min bekommerden. Ik was verwonderd over dit gedrag, en gromde inzonderheid, dat ik uit de koetsen nooit eenigen onderstand aan die sukkelende Reizigers zag toereiken; maar het vrugteloos verzoek der Koetsiers om te middagmaalen, en het slingeren der uitgehonderde Paarden deeden my welhaast bemerken, dat eigen gebrek aan nooddruft, met de edele veragting van het menschdom, in deze verwaarlozing der behoeftigen kragtig medewerkte. Hunne voorraad was, inderdaad, meest verteerd, en geen middel, om andere weêr te krygen, voor handen; niemand hunner voerde een schop of spade in zyn wapen, en het graaven streedt met de grondwetten van den adel. Wat raad dan in dezen nood? Men poogde den koetsiers een tyd lang met het ver-

(39) 'zynen' slaat terug op 'weg'.

toonen zyner quartieren te stillen; dog dezen bleeven morren, en de paarden begonnen te bezwyken. Men poogde zig zelven met het leezen zyner geslagtboeken te vertroosten; maar de maag weigerde die redenen aan te nemen. Men sprak van fatsoen en geboorte; maar de ingewanden rommelden daar tegen aan. Men wist den zwaksten Reizigers onder verscheiden voorwendzels nu en dan eenigen voorraad af te troonen[40], maar dit behulpmiddel was niet bestendig. De nood was dus op 't hoogste geklommen, toen eenigen der Reizigers, die met de meeste naarstigheid, en 't grootste geluk gegraven, en dus een zeer grooten voorraad verzameld hadden, een gedeelte deszelven aanboden, byaldien zy in wisseling hunne koetsen daar voor wilden afstaan. Hemel, met welk eene verwondering beschouwde ik, dat zy door den honger gedwongen werden, om dit ysselyk voorstel aan te neemen! Dat zy hunne koetsen verlieten, en dat de veragtelyke *Roturiers*[41] zonder geslagtlysten of wapens, maar met een genoegzaamen voorraad, om het einde van den weg onbekommerd te bereiken, zig in dezelve plaatsten, terwyl die Edele Heeren, die door 't geduurig ryden 't gebruik hunner beenen bykans verlooren hadden, verpligt werden, zig met alle hunne tytels, quartieren en *Genealogien* te belaaden, en te voet met den veragtelyken Burger voort te wandelen.

Met den veragtelyken Burger, zeg ik, voort te wandelen! Men denke egter niet, dat zy zelfs in hunne vernedering hunne geboorte zo schandelyk vergaten, om eenige de minste gemeenschap met de andere Reizigers te hebben. Neen! zy hielden zig alleen, of voegden zig by hunne ongelukkige Lotgenooten, waarvan het getal eerlang merkelyk vermeerderd werdt.

Ik heb reeds gezegd, dat sommigen hunne koetsen met wagens en geslagtboeken zo zwaar belaadden, dat ik reeds van den beginne af dugtte dat dezelve breeken mogten, gelyk het thans van tyd tot tyd gebeurde. En deze hadden inderdaad nog erger lot, dan de anderen, als die van allen voorraad volstrektelyk verstooken, en onwillig of onbekwaam om te graaven, zig zelven langs den geheelen weg, op eene elendige wyze, kwynende voortsleepten.

Gelukkig, dagt my, was het voor alle deze ontkoetste Edelen, dat wy aan het einde van dien langen weg gekomen waren; maar ik bedroog my in het oordeel over hun geluk; want wel verre van zig deswegen te verblyden, gelyk my toescheen, dat zy van wegen hunne voorgaande sukkelingen en aannaderende elenden waarlyk reden hadden, zo poogden zy, zo wel als de andere Reizigers, zig zelven te overreden, dat het einde van den loop-

(40) af te troggelen
(41) burgerlui

baan hier onmoogelyk nog niet wezen kon, dat zy verder wandelen, en welhaast meer geluk aantreffen moesten. Zy meenden van verre zelfs nieuwe koetsen te zien, die op hen wagtten; zy vestigden zelfs hunne oogen zo lang en dikwils op dat duister verschiet, en beduidden malkanderen alle de omstandigheeden dier gewaande herstelling zo nauwkeurig, dat zy dezelve ten laatste ontwyfelbaar geloofden, en zouden dus met een vernieuwden yver voortgeloopen zyn, byaldien(42) zy, op het eigen oogenblik, niet gestuit waren door een breede Rivier, daar zy, en daar wy allen, om in de Eliseesche velden te koomen, overvaaren moesten, en aan welker oever wy allen voorraad, koetsen, gewaaden, met één woord, alles afleggen en verlaaten moesten. De meesten onzer gehoorzaamden dit bevel, zodra zy het verstonden; maar onze Edele Reizigers verzetten 'er zig met allen yver tegen. ‘Hoe! zoude ik dan myne Wapens verliezen’, riep men van alle kanten met een geweldige drift, zoude ik myne Wapens verlaaten, die zulk een reeks van eeuwen in myn Geslagt geweest, en door myne naaste Voorouderen nog met zo veele Quartieren vermeerderd zyn! zoude ik myne Charter-boeken(43) niet mede neemen, daar ik de oudheid van myne Stam zo duidelyk uit bewyzen kan!’ ‘Dit alles, sprak Charon(44) met eene knorrige deftigheid, moet aan deze zyde blyven: niets kunt gy mede neemen, dan 't geen u wezenlyk behoort; uw zedelyk Karakter, uwe verdiensten, uwe deugd -’ Hoe! zal ons Adelyk Bloed dan niets ter werreld gelden, riep men, en is 'er wel iets, dat geagt kan worden ons met grooter regt, of nader te behooren, dan de voorregten onzer geboorte, dan ons doorlugtig bloed en edel afkomst?’ ‘Wat wil dit alles zeggen, vroeg Charon koeltjes, wat is dit voor adelyk en doorlugtig bloed? maakt dat de lieden altoos zo mager, zo schraal en dor, als gy, die hier het meest van praat, en doorgaans uitziet? Het bloed uwer andere Reisgenooten moet gewisselyk beter wezen, dan het uwe. Hunne gedaante wyst dit uit, en hunne bezadigde geest en geregeld brein bevestigt myn vermoeden.’ ‘Verwatene(45) antwoordde men hem van alle kanten met een schor geluid, ‘dat zyn menschen van burgerlyke afkomst; ‘daar wy onze edele voorouders van meer dan zeven honderd jaaren tellen kunnen.’ ‘Niet langer,’ vroeg Charon weder met zyne voorige stemmigheid(46),

(42) als
(43) boeken met oorkonden
(44) De veerman bij de rivier de Styx, die de gestorvenen overzette naar de Elyzeese velden.
(45) overmoedige, aanmatigende
(46) gestemdheid, humeur

‘en begon toen uwe stam eerst?’ ‘Ja,’ zeide een uit de hoop, ‘die begon met *Don Lopes de Vegas de Salonos*, die door *Charlemagne* Ridder wierd geslaagen om de voortreffelyke diensten, die hy zynen Vorst in een slag tegen de Mooren heeft beweezen.’ ‘Maar schaamt g'u dan, hervatte Charon, uwen *Roturierschen* afkomst niet? en bloost gy niet uw stamboek te beginnen met een Mensch, die den Adel eerst verkrygen moest, en wiens Vader derhalven niet edel, maar slegts van dat zelfde goede bloed was, daar g' u zo dwaasselyk boven schynt te verheffen.’ Ik had nooit zulk eene schrandere aanmerking van den ouden Charon verwagt: my kwam het bekende Versje in gedagten:

D' Adam nous sommes tous enfans;
La preuve en est connue;
Et que tous nos premiers parens
Omt mené la charue:
Mais las de travailler enfin
La terre labourée,
L'un a dételé le matin,
L'autre l'aprèsdinée.

Eenmaal, dagt ik by my zelven, moet de alleroudste en doorlugtigste Adel zekerlyk eens begonnen hebben; iemand was gewisselyk de eerste van dezen stam, en ontving het wapen, daar zyn Nakomelingen mede pronken. De Vader van dezen was derhalven een *Roturier;* hy zelve een Ridder van fortuin; en zy, die zig trotselyk boven den Burgerstand verheffen, hebben gewisselyk reden, zig hunner allereerste voorouderen te schaamen. Zy wilden 'er nog tegen morren; maar Charon zig van zyn gezag bedienende, dreef ons allen tevens in zyn vaartuig. Ik was ten uitersten nieuwsgierig te verneemen, hoe het aan de overzyde der Rivier met de voorregten van een luijen en trotschen Adel zonder verdiensten afloopen zoude; maar de geestige aanmerkingen en grimmige ordens[47] van onzen Veerman, veroorzaakten zulk een gewoel onder het één, en zulk een gejuig onder het ander gedeelte van het gezelschap, dat ik door dit ingebeeld geraas ontwaakte. Ik deed myn best, om weder in te slaapen, en te zien, of ik het vervolg dier *avonturen* in de Eliseesche Velden zelfs in een volgenden Droom niet bekomen konde; maar zulks wilde toen, en heeft sedert in de volgende nagten ook niet willen lukken. Wat ik egter in het vervolg hier van zal droomen, is my onbewust.

A.A.

(47) bevelen

Uit: De Philosooph, nr. 42, 20 oktober 1766
Over het voordeel, dat de Vrouwen uit de verbetering van haar verstand zouden haalen

(In nr. 41 heeft de schr. in het algemeen de noodzaak aangetoond voor de vrouwen om zich te ontwikkelen door studie.)

To fairer Views let thy ambition tend,
Our Nature's Glory, and our Being's End;
And seek for beauties form'd on virtue's rules
Th' applause of Angels, not the Gaze of Fools.

MRS. CARTER.

Maar moet eene Vrouw zo veel *Studeeren* en leezen, dan zal zy niet alleen een groot gedeelte van haaren tyd voor haar Huishouden verliezen, maar zy zal daar zelfs onbekwaamer(48) toe worden. Haar Geest, met verhevener bespiegelingen vervuld, zal zig niet kunnen verlaagen tot alle de kleinigheden welke zy verpligt is in eene Huidhouding na te gaan'.

Ik moet nogmaals herhaalen, dat het geen *Studeeren* is, 't geen ik onze Dames aanprys, ook zyn het niet de Vrouwen, maar de ongetrouwde Juffers, welke ik voornaamelyk bedoel, dat zig op de verbetering van haar verstand, of liever op de verciering van haaren Geest uitleggen zullen. Als zy zig hier van, in haar ongehuwden Staat eene nuttige tydkorting hebben leeren maaken, als zy daar eenmaal smaak in gekreegen, en het zoet van geproefd hebben, zullen zy naderhand daar altoos haar grootste vermaak in vinden, en den tyd, dien haare Gezellinnen voor het Toilet, op eene verveelende Assemblée, in kwynende Ledigheid, of met het Spel verkwisten, aan haare zoetste uitspanning, met vrugt besteeden; Maar eene Vrouw, dus kundiger en verstandiger geworden, zal van zelve ligtelyk begrypen, dat zy, nu aan 't hoofd van een Huisgezin gesteld, zig niet met enkele(49) Boek-Oeffeningen mag bezig houden; Zy heeft deze in haar ongehuwden staat, niet als hoofdwerk, maar als vermaak behandeld; zy heeft, terwyl zy haaren geest volmaakte, de huidhoudelyke bezigheden niet verwaarloosd, en de meerdere werkzaamheid van Ziel, welke zy, door haare Naarstigheid en Oeffening, verkreegen heeft, stelt haar thans in staat, om de eene en andere tevens waar te neemen. Waarom zou eene

(48) minder geschikt
(49) niet alleen met

Vrouw haar Boek niet kunnen nederleggen, om haar Naey- of Brey-werk op te vatten? haar Kabinet verlaaten om de Keuken te bezoeken? of haar Leezen afbreeken, om haare huisselyke Rekeningen na te zien? Even gelyk wy onze Studeerkamer verlaaten, om op den Draeybank te gaan zitten, en onze *Meditaties* afbreeken, om den Timmerman te spreeken, of een nieuw Kleed te bestellen: een geoeffende Geest maakt ons gewisselyk niet onbekwaam om de gemeene zaaken(50) van dit leven waar te neemen, en nog eens, 't is niet de Huishouding, maar het Spel, de Assemblée, welke by de kleine Boek-Oeffening der Vrouwen lyden zullen, en de tyd, aan eene verveelende ledigheid en loggen slaap ontrukt, is meer dan genoeg om haar tot redelyke Schepzelen, zo wel als goede Huishoudsters te maaken.

Maar ik onderstel gestadig dat de Boekoeffening der Vrouwen enkel vermaak, dat haare kleine Studie eene aangenaame Tydkorting zyn zal. Is 'er zodanig een Studie? zyn 'er zodanige Boeken waarlyk te vinden? die haar, zonder merkelyke inspanning, leeren, en wyzer maaken kunnen, zonder dat 'er haare levendigheid of bekoorlykheden by verliezen? Gewisselyk in grooten getale.

Ik geef de goede Poëeten de eerste plaats in haare kleine Boekery. Het Hoofdoogmerk, dat ik steeds bedoel, is om eene Vrouw zo wel aangenamer voor haar Man en Vrienden te maaken, als vermaakelyker voor haar zelve te doen leeven, en de *Digtkonst* kan dit einde uitsteekend bevorderen; Terwyl Deze Haar aan het Denken helpt, verlevendigt Zy terzelfder tyd haare verbeelding; Zy vervrolykt, zy verrukt, terwyl zy leert; en byaldien(51) het voor alle Menschen, maar voor de Vrouwen byzonderlyk aangenaam is, opmerkelyke zeldzaamheeden te gaan beschouwen, kan het levendig Tafereel van alles wat grootsch is, waardoor een Digter onzen Geest sterker, dan 't gezigt der zaake onze oogen, treft, niet anders dan vermaakelyk zo wel als leerzaam zyn. Verwondering is een der grootste vermaaken van ons leven, maar Deze weet de Digtkonst geduurig te verwekken, of gestadig aan den gang te houden; En steekt 'er een heimelyk genoegen in het gevoel van die redelyke Hartstogten, als ik ze dus eens noemen mag, van Menschenliefde, Medelyden, Erkentenis, en wat meer van dien voortreffelyken aart is, beschouwen w' ons zelven met verdubbeld vermaak, als wy die Edele driften in ons hart ontdekken, welk eene verpligting heeft eene Juffer dan weder niet aan een regtschaapen Digter, die deze hartstogten gestadig onderhoudende, haare ziel niet slegts met een wezenlyk vermaak overstroomt, terwyl zy leeft, maar haar hart

(50) de dingen van alledag
(51) omdat

ook ongevoelig buigt tot het betragten dier pligten, waartoe ons deze aandoeningen gegeeven zyn. Dus verlustigt zig dan eene Juffer, terwyl zy haare Ziel met levendige denkbeelden vervult, dus verbetert zy haar hart, en wordt gezelliger(52), terwyl zy haaren Geest verciert. Verscheide voorbeelden toonen dit, en onze Stad mag inzonderheid boogen op eene Digteres, welke deze aangenaame waarheid, even duidelyk in haar beminnelyk gedrag, als uitmuntende Schriften, bewyst.(53)

Zedekundige Boeken in een aangenaamen styl, en op een vrolyken trant geschreeven, zullen hier uitsteekend wél op volgen; Haar Hart tot gezellige deugden geboogen, haar ziel tot de edelste beweegingen van Vriendschap, Meêwaarigheid, Grootmoedigheid, en yver voor de Deugd geneigd, haar Geest eindelyk met levendige denkbeelden van 't geen waarlyk Groot en Verheven is, vervuld, verlangt nu alleenlyk naar nadere kundigheden van 't geen zy doen moet, om een volmaakt Mensch te worden, en haare Sexe byzonderlyk tot eer te verstrekken; men voldoe dit loffelyk verlangen, men geeve haar goede Spectators, geestige Satyres, zedelyke Romans in handen; Men doe haar in 't voorbeeld van anderen, als in een Spiegel, zien, hoe dat zy zig in de verschillende omstandigheden van het leven moet gedraagen, en nadat de gemelde Zedeschrijvers haar de dwaasheden der Wereld geleerd, en haare denkbeelden genoeg gevestigd hebben, schroome men geenszins die beginzelen van gezond Verstand en Deugd door eenen *Richardson* en *Fielding* te doen voltooijen.(54)

Dog terwyl myne beminlyke Landsgenoote dus haaren Geest met verstandige opmerkingen verciert, haar hart met goede neigingen vervult, dient zy byzonderlyk een diepen eerbied aan te kweeken voor den Oorsprong van haar bestaan, wiens gunst zy boven alles moet waardeeren, en van wiens onverdiende goedheid zy eenmaal het heugelyk loon voor haare loffelyke poogingen verwagt. Een klein beginzel dan van Natuurkunde, of liever een smaak, om zo veele wonderen, als de aanbiddelyke Schepper in alle zyne werken verspreid heeft, met eene eerbiedige verwondering gaâ te slaan, en te zien, wie alle deze dingen gemaakt heeft,

(52) meer sociaal voelend

(53) Van Engelen doelt hier op Lucretia van Merken, die in 1762 haar eerste grote gedicht *Het Nut der Tegenspoeden* had doen verschijnen.

(54) De schrijver prijst hier naast de romans van Richardson: *Clarissa* en *Charles Grandison*, ook de werken van Henri Fielding aan. Hieruit blijkt wel dat hij zeer vrijzinnig dacht over de opvoeding van de jonge juffers. *The History of Tom Jones, a Foundling* (1749) en *Amelia* (1751) hadden bij opvoeders van orthodoxe professie heel wat tegenstand opgeroepen.

die in getale haar heir voortbrengt, die ze alle by naame roept, zodat 'er niet een gemist wordt; Deze gesteldheid, zeg ik, van Geest, dat beginzel der Natuurkunde, als men het zo verkiest te noemen, wenschte ik hartelyk, dat, na de andere Oeffeningen, in de liefhebberye der schoone Sexe vallen mogt.

Byaldien Haar dit evenwel te hoog mogt loopen(55), heb ik een ander middel gereed, 't welk het bedoelde einde gedeeltelyk zal uitwerken, en 't geen haar tevens de gewigtigste waarheden van den Godsdienst, zo wel als de pligten van het leven op eene aangenaame wyze leeren zal; 'T is dit gedeelte haarer Oeffeningen, 't welk ik voor 't laatst gespaard heb, omdat ik wensch, dat zy 'er zig haar geheele leven lang eene aangenaame uitspanning van maaken moge; 'T is de *Historie*, ongewyde, zo wel als gewyde die ik bedoel.

De gesprekken en bedryven van onzen gezegenden Zaligmaaker, zelfs op den voet van eene allerleerrykste en aantrekkelykste Historie beschouwd, kunnen alle de nuttigheden, welke uit het leezen der Geschiedenissen in 't algemeen te haalen zyn, op de beste en aangenaamste wyze bevorderen, en ik zoude, uit dien hoofde, dezelve de eerste plaats in myne aanpryzingen geeven, maar gelyk ik my vleie, dat onze wakkere Geestelyken dit voor my aandringen zullen, zal ik dit wezenlyk gedeelte van hunnen dienst voor hunnen welgemeenenden yver over laaten, en het nut van andere geschiedenissen te leezen aantoonen.

Eene Historie te leezen, vordert zekerlyk niet veele vermoeïende inspanning, en men behoeft niet te vreezen, dat eene Vrouw daar door haare bekoorlykheden verliezen zal, en evenwel meene ik, dat zy daardoor aan alle de eindens(56) zal beantwoorden, welke wy in haare verbeterde opvoeding bedoelen.

Eene Vrouw moet behaagen, dit staat altoos vast; Maar zy moet vooral aan Haaren Man behaagen. Nu, het leezen van gewyde en ongewyde Geschiedenissen zal haar Geest niet slegts met veele leerzaame byzonderheden vercieren, niet slegts in staat stellen, om belang te neemen in zeer veele gesprekken en aanmerkingen, die haar buiten dit vaatsch(57) en onverschillig zyn, en dus tot eene aangenaamer Gezellinn voor haaren Egtgenoot maaken, maar, 't geen ik voornaamelyk wil, zal haar van zelve, en zonder het te bedoelen, die plooy, die zielsgesteldheid geeven, welke

(55) moeilijk mocht zijn
(56) doeleinden
(57) wat naar het vat smaakt: laf, smakeloos

zo noodig is om een redelyk Mensch, om eene beminlyke Vrouw, om eene agtenswaardige Meesteres, om eene verstandige Moeder te worden; Die zielsgesteldheid, welke voordeel trekt uit de ondervinding, welke opmerkt en let op de gevoelens en daaden van Hen, daar wy mede om gaan, welke ons oplettend maakt op onze belangens, zo wel als op onzen pligt. Dit is inderdaad een voordeel, 't welk door geene oeffening sterker dan door het leezen van welgeschreven Historiën wordt uitgewerkt; De bedryven van anderen dikwils nagaande, de oorzaaken van hun geluk en ongeluk, als in een Tafereel, beschouwende, de menigvuldige bedriegeryen en listige treeken(58), daar eene ligtgeloovige Onnozelheid zo dikwils door verleid wordt, overweegende, kan het niet missen, of eene leerzaame Opmerking, bedagtzaame Voorzigtigheid, en schrandere Menschen-kennis moeten hier eigenaartig uit geboren woreen, en eene Vrouw, terwyl haar Egtgenoot haar wegens dit alles met eene vermeerderde hoogagting beschouwt, wordt 'er tevens bekwaamer door om haar huishouding met verstand te bestieren.

Dog laaten wy het behaagen tog nimmer uit het oog verliezen; Dit is het, daar onze Moeders boven al voor vreezen. Wie zou men denken, dat, niet slegts aan haar Man, maar aan alle haare Vrienden beter behaagen zou, een Vrouw, die van niets dan de mode, of ten nadeele haarer Vriendinnen weet te praaten, en geeuwt, zo dra 'er in haare tegenwoordigheid, een verstandig Gesprek wordt voorgesteld, of eene andere, die geleerd heeft te denken, en alles, wat 'er voorkoomt, opmerkend gade slaat. Geene Waarheid is 'er bykans in den Godsdienst, welke niet door de Historiën wordt opgehelderd, geen Karakter in de Zedekunde, 't welk daar van geen nieuw licht ontvangt, geene Deugd, welke daar uit niet te leeren, geene omstandigheid in 't leven, welke daar in niet op te merken is. Verbeeldt u nu eene Vrouw, dus verciert met nutte kundigheden, dus gewend te denken, in gezelschap van haaren Man en Vrienden, stelt 'er eene andere tegen, die niets dan haar fraayen leest, en ledig brein heeft te vertoonen, en erken dat de eerste oneindig meer behaagen zal dan de laatste.

Ik heb reeds aangemerkt, dat de gewigtigste Waarheden van den Godsdienst, en de voornaamste pligten van het leven uit de Historiën te leeren zyn. Ik zal eene Vrouw, met deze kundigheden voorzien, nu nog eens als Moeder beschouwen, en zien wat uitwerking dezelve in deze betrekking hebben moeten. Het is onbetwistbaar, dat de Historie ons alles, wat zy ons leert, op eene veel aangenaamer en indrukbaarder wyze leert,

(58) streek, list

dan of ons die zelfde Waarheden regelregt voorgesteld, die zelfde pligten regtstreeks worden aangedrongen. Nu verbeelde men zig eens eene Moeder, van haare Kinderen omringd, en begeerig om denzelven een diepen indruk te geeven van de verpligtingen, die wy, niet slegts hoofd voor hoofd, maar zelfs als Borgers en Ingezetenen met elkanderen, aan het Opperwezen hebben; Begeerig, om hen een regtschaapen Liefde tot hun Vaderland, eene ongekreukte trouw, eene vaste aankleeving(59) aan Godsdienst en Vryheid, een moedigen yver voor Voorregten en Privilegien, en een wettigen afkeer van Verraad en Dwinglandy te geeven; Zy neemt onze *Vaderlandsche Geschiedenissen*, door den onvergelykelyken *Wagenaar*(60), met zoo veel vlyt en naauwkeurigheid beschreven, in handen, zy zoekt de voornaamste gevallen op, die tot haar oogmerk dienen kunnen, zy vertelt ze haaren Kinderen in een styl en met aanmerkingen, naar haare begrippen geschikt; Zy vertoont hen die Vryheid, met zo veel dierbaar bloed gekogt, in al haaren luister, zy doet hen die Helden kennen, die dezelve zo edelmoedig verdedigd hebben, wat is hier natuurlyk anders uit te wagten, dan dat zy zelve, verrukt van genoegen over de eerbiedige verwondering en edele volgzugt haarer lieve Kinderen, en door het liefelykste vooruitzigt bekoord, dat zy t' eeniger tyd zo voortreffelyke Borgers, of Regenten, als deugdzaame Menschen worden zullen, zelve zo veel vreugde in dit lieve onderhoud geniet, als 'er haare Kinderen nut uit trekken. En, gelyk 'er zig verscheide andere voorbeelden in de Geschiedenissen opdoen, waar in de Deugd niet altoos naar waarde wordt beloond, en eene bedriegelyke list, zomtyds over de Onnozelheid(61), welke niets euvels vermoedede, zegepraalt, zo zal haar dit aanleiding geeven, om de wegen der aanbiddelyke Voorzienigheid te billyken, en het beloop der Ondermaansche Zaaken door het troostryk Leerstuk van een toekoomend Leven op te helderen. ‘Kunt ge u wel verbeelden, myn lieve Kinderen, zal zy zeggen, dat een God en Vader, die ons zo veele liefde toont, de rest der Menschen dus vergeeten, en, naar 't schynt, verlaaten zal? Neen, hy gedoogt hun byzonder Ongeluk, om 'er het geluk van 't Algemeen uit geboren te doen worden; Duizend uitkomsten zullen u dit in het beloop der Geschiedenissen toonen, en zy zouden 't u *alle* toonen, als wy Menschen de geheel saamenschakeling van oorzaaken en uitwerk-

(59) trouw
(60) Jan Wagenaar, 1709-1773. In 1749 begon zijn *Vaderlandsche Historie* te verschijnen; het laatste deel verscheen in 1759.
(61) onschuld

zelen behoorlyk konden nagaan, maar dit belet ons dikwils onze Onkunde, en de bekrompenheid van ons vernuft; Ondertusschen begrypt gy ligtelyk, dat die Lievelingen des Allerhoogsten, die hy boven anderen agt en mint, niet voor altoos rampzalig kunnen zyn; Neen, daar zal een tyd koomen, waar in zig deze nevels zullen opklaaren, daar zal een leven na dit leven zyn'.

Wil die verstandige Moeder haaren Kinderen de nietigheid der Ondermaansche Zaaken, en den wankelen staat van 't aardsch geluk onder 't oog brengen, zy verhaalt hen zo veele omwentelingen van Ryken en Staaten, welke door de geringste oorzaaken, door een schunbaar Niets, zo dikwls zyn uitgewerkt; Vordert het jeugdig gestel om eene al te groote hitte van yver te maatigen, zy doet Helden te voorschyn koomen, die in eene bedagtzaame Voorzigtigheid uitgemunt, en door deze Deugd een onsterfelyken roem verworven hebben; Moet het traage bloed integendeel opgewakkerd, en de logheid van een vadzigen Geest verbeterd worden, zy brengt die edele Zielen ten toneele, welke door een onverschrokken moed, de grootste gevaaren overwonnen, en over de grootste rampen zegepraalden.

Dus weet eene verstandige Moeder de hartstogten haarer Kinderen naar haaren wil te mennen; dus de tedere harten dier jonge Telgen, naaaaaaaaar haare geoeffende geest Haar eene aangenaame Gezellinne voor haar Man, een waar gezelschap voor haare opregte Vrienden, eene verstandige Meesteres voor haare eerbiedige Dienstbooden, en een brave Moeder voor haar teergeliefde Kinderen; Dus behaagt zy altoos, en in alle betrekkingen des Levens, dus leeft zy zelve gelukkig, en maakt het alle die genen, die 't geluk hebben met haar om te gaan.

Uit: De Philosooph, nr. 86, 24 augustus 1767
Verhandeling over de beste wyze om Drenkelingen te behouden.

Men zal zig verwonderen, van in den Philosooph eene korte verhandeling te vinden, 'over de beste wyze om Verdronkene Menschen te behouden.' Maar men zal de redenen van zulk eene Verhandeling, des ben ik verzekerd, goed keuren, eer men dit Vertoog ten einde zal geleezen hebben.

Men weet, dat 'er in een Land, zo vol water als het onze, Jaarlyksch

eene menigte Menschen verdrinken; Maar het is minder bekend, dat de meesten dier ongelukkigen omkoomen by gebrek van eene goede behandeling, na dat zy uit het Water zyn gehaald. zy worden meest allen verwaarloosd en als onherstelbaar opgegeeven, en evenwel, ‘als zulke Menschen, verzekert ons een der beroemdste Geneesheeren, niet langer dan agt-en-veertig uuren, in het water gelegen hebben, is het geheel onverantwoordelyk, om hen zonder eenige poogingen ter herstelling, te laaten liggen of te begraaven, naardien men verscheide voorbeelden heeft, dat zulke Menschen weder te regt gebragt zyn. Maar de waarschynlykheid gaat nog verder, en een Drenkeling, die nog geen blyk toont van begonnen bederving, kan den doorzigtigsten Natuurkundigen, zo wel als schrandersten Geneesheer, wegens zyn dood, in onzekerheid brengen.’ Men geeft deze ongelukkigen ondertusschen op, zo dra men ze heeft opgevischt, of men behandelt ze op eene gansch verkeerde wyze, en men stopt 'er van tien, welken men hadt kunnen behouden, misschien negen onbarmhartig onder de Aarde. - Dergelyke bedenkingen bewoogen de Academie van *Besançon*, in den Jaare 1759, om voor het onderwerp van haaren prys te stellen: ‘De beste wyze en middelen op te geeven, om Verdronken Menschen te doen herkoomen, en in het Leven te behouden.’ De Heer *Isnard* is met dien prys gekroond, en deze is myn Leidsman en Borg in de meeste aanmerkingen, welke ik over dit onderwerp voordraage.

De gewoone manier van de Drenkelingen te behandelen is allerelendigst, en regelregt aangekant(62) tegen het oogmerk, dat men bedoelt. Men moest den omloop des bloeds herstellen, met de ongelukkigen, die men opvischt, te verwarmen, en men laat hen uitgestrekt op den kant van den Wal of Oever, nat en in een koude lugt, en derhalven in de onmoogelykheid om hunne *Circulatie* te hervatten; Als men dezelve in Huis brengt, legt men ze eensklaps voor een groot vuur, 't welk, door eene al te schielyke uitzetting der vogten, misschien al zo(63) gevaarlyk is, als de vorige stilstand was. Het zot vooroordeel, dat de Drenkelingen de Maag vol water hebben, maakt, dat men hen op de ysselykste wyze martelt; Men hangt hen by de Beenen op, men rolt hen op een Ton, men schudt en sleurt hen, men belemmert de Longen, die men moest ontlasten, men overlaadt de harsenen, die men moest verligten, en men solt de rampzalige slagt-offers eener onkundige hulpe dood.

Daar is geen of weinig water in de Maag der Drenkelingen; Daar dringt, met het inademen, eenig water in de Long-slag-ader, 't welk vervolgens in

(62) ingaande tegen, indruisende tegen
(63) even

de Borst koomt, maar eene menigte waarneemingen bevestigen, dat het Water in de Maag geheel niet de oorzaak van den dood der Drenkelingen is, en dat men ze niet anders dan op den voet[64] van Verstikten, maar Verstikten in het Water, moet beschouwen. Wy weeten, dat wy zonder ademing niet leeven kunnen, omdat door dit middel het Bloed telkens voortgestuwd, en deszelfs omloop bevorderd worden moet. Maar de onmoogelykheid, waar in iemand onder water is, om zyn adem in te haalen, moet dien omloop noodwendig stremmen; Hier koomt de uitwendige koude by, waardoor de Circulatie en Doorwaasseming insgelyks gehinderd worden, en alle deze oorzaaken moeten den dood der Drenkelingen ten laatsten onfeilbaar uitwerken. Ik zeg ten laatsten, want de ondervinding leert, dat die uitwerking geenzints zo spoedig volgt, als men in den eersten opslag vermoeden zoude.

Uit deze eenvoudige aanwyzing ondertusschen der wezentlyke oorzaaken van den schynbaaren of waaren dood der verdronkenen volgt byna van zelve de wyze hoe men die ongelukkigen behandelen, en welke middelen men ter hunner herstelling aanwenden moet. Al wat 'er te doen is, bestaat daar in, dat men hen van de Lugt, welke in de Borst beslooten, en van het water, 't welk daar in gedrongen is, ontlaste, en vervolgens den omloop des bloeds en der vogten weder herstelle.

Heister, de Baron *Haller*, en anderen pryzen, ter bevordering van het eerste oogmerk, het openen van de Strot-ader aan. Dit kan door middel van een Trokair[65] best, en, door eene bekwaame hand, meestal zonder gevaar geschieden; Men kan zyn doelwit egter ook dikwils op eene eenvoudiger wyze bereiken; door namelyk de Drenkelingen, met het hoofd een weinig nederwaards gelegd, met warme doeken het Onderlyf zagtelyk opwaards te drukken. Ook kan men, door middel van met de veer van een Pen in de Keel te prikkelen, Honing-azyn met Zee-aluin, *(Oxymel Sicliticum.)* Zout en Brandewyn, of andere dergelyke middelen, in den mond te brengen, eene pooging tot braaken tragten uit te werken, als waardoor de Longepyp zig openen zal: Deze middelen werken zomtyds langzaam, en men moet 'er ten minsten een uur, en zelfs langer, geduldig mede aanhouden.

(64) op de wijze van, als

(65) trokaar, trokar: werktuig van een heelmeester, waarmee water werd afgetapt, een driehoekige naald in een soort kokertje.

Verder kan de prikkeling, welke men in de Ingewanden door warmte en Tabaksrook veroorzaakt, met de voorgestelde middelen mede werken; Men kan zig ten dien einde van een Tabaks- of andere Pyp bedienen, om den rook in het Lighaam op te blaazen. Als 'er geen Tabaks- of andere bekwaame Pyp by der hand is, kan men 'er de ledere Schede van een Mes, daar men even de punt afsnydt, met zeer goed gevolg toe gebruiken; Ik melde dit niet alleen, omdat byna elk Mensch, die koomt toeschieten, een Mes met een Schede in de zak heeft, maar ook omdat onbetwistbaare ondervindingen in ons Land, en als onder onze oogen het nut daarvan hebben aangetoond, naardien de beroemde *Doctor Snel* te Rotterdam, en wylen de Heer *Tjerk Nieuwenhuis*, loffelyker gedagtenis, in leven Hoogleeraar onder de Doopsgezinden,[66] hunne vergadering houdende by den Toren en het Lam[67], door dit eenvoudig middel elk een Mensch gered hebben, die reeds voor dood waren opgegeeven, en die buiten hunne hulp onfeilbaar zouden omgekoomen zyn; Ik kan derhalven het blazen in het fondament[68] niet te ernstig aanraaden; En gelyk 'er andere dergelyke beproefde middelen zouden kunnen zyn, of gevonden worden, verzoek ik elk Menschlievend Vaderlander my dezelve te laaten toekoomen. - Als 'er niet anders voor handen was, zou men aanstonds een Zetpil van Brasilische Tabak gebruiken kunnen. Dog gelyk het blaazen beter is, pryst de Heer *Louis*, om de walgelykheid voor te koomen, een ander werktuig aan, 't welk al door *Bartholinus* beschreeven, en door den Heer *Musschenbroek* tot grooter volmaaktheid gebragt is. Het bestaat uit een Doosje, daar Tabak in gebrand, en een Klisteerpyp op gezet wordt, door welke men, met eene andere ledere Pyp, den rook der Tabak in het Fondement opblaast. Deze *Machine* is zeer onkostbaar en volmaakt dienstig tot het bedoelde oogmerk, om welke beide redenen het my onvergeeflyk voorkomt, dat elk Heelmeester dezelve niet by zyne andere Instrumenten plaatst. De *Artz*[69] is van gedagten, ‘dat men op dit soort van Klisteer meer vertrouwen stellen kan dan op eenig ander middel. De sterke prikkeling der Darmen, zegt hy, door den Tabaksrook, en de daarop volgende saamentrekking en meerdere beweeging derzelver, welke

(66) Prof. Tjerk Nieuwenhuis was een van Van Engelens docenten geweest aan het Doopsgezind Seminarium te Amsterdam.
(67) De Toren en het Lam, groepering onder de Doopsgezinden.
(68) aars, achterste
(69) Spectatoriaal tijdschrift: *De Artz of Geneesheer in aangenaame Spectatoriaale vertoogen*, door J.A. Unzer, Amsterdam, 1765-1771. 6 delen.

zig tot de Spieren van den Onderbuik, tot de Maag, en tot het Middelrif voortplant, en dus tot eene nieuwe Dryfveder der ademhaaling wordt, moet naar allen aanzien, na dat de borst weder open is, zeer veel tot de herstelling der ademhaaling toebrengen.

Onder dit alles moet de Lyder, voor alle dingen, in de warmte gehouden worden. Denzelven, voor dat 'er eenige omloop van vogten is, voor een groot vuur te braaden, de buitenste vaten en vogten, en wel aan ééne zyde, geweldig uit te zetten, terwyl al het overige styf en saamgetrokken blyft; begrypt men ligtelyk, dat ten uitersten nadeelig, en dikwils doodelyk, zyn moet, maar eene zagte doorgaande stoovende warmte is van eene onvermydelyke noodzaaklykheid. De Heer *Isnard* brengt een geval by[(70)] van een verdronken Matroos, ‘wien men in Vellen van Schaapen, op het oogenblik geslagt, bewondt[(71)], en door deze natuurlyke warmte, by de andere middelen gevoegd, als uit den dooden in het leven herriep’ Men heeft dit middel niet altoos by der hand, maar men kan het met anderen, die misschien even goed zyn, vervullen. De omstanders moeten zig van hun Hembd en Onderkleederen ontdoen, om 'er de Lyders mede te helpen. Dat Hembd, en die Onderkleederen door de natuurlyke Levenswarmte van hun, die ze aangehad hebben, als bezield, zyn een zeer kragtig middel, om de stilstaande Geesten weder in beweeging te brengen, en van den grootsten dienst om hun leven te behouden, of zelfs weder te doen koomen: Want de verzekering van *Boerhavae*, dat men een Mensch, die wezenlyk dood, maar in wien nog geen beginzel van bederving is, in zommige gevallen, uit den dooden kan opwekken, baart thans geene verwondering meer, dan by onkundigen.

Men kan de Verdronkenen, als men warme Asch van Bakkers, Brouwers, Zout- en Zeepzieders, of andere Fabrieken schielyk kan bekoomen, in een Bed daar van, ter dikte van een handbreed, leggen. De warmte van de Asch, en derzelver doordringende Loogzouten werken hier gelykelyk mede, en de Heer *Isnard* stelt dit onder de allerkragtigste hulpmiddelen om de Drenkelingen te doen bekoomen. By gebrek van Asch kan warm Zand gebezigd worden, men kan het zelve, even als de Asch, door middel van Vuur of vermenging, op zulk een graad van warmte brengen, als dienstig is.

Maar nog gereeder, schoon-moogelyk min kragtige, middelen zyn Wollen Dekens voor 't Vuur gewarmd, waarin men vervolgens, nadat

(70) haalt een geval aan van
(71) wikkelde

men 'er den Drenkeling tusschen gelegd heeft, de warmte onderhoudt met Tinne Waterflessen, Keulsche Aarde Kannetjes met heet water gevuld, Bedstooven, heete Steenen, enz. welk alles men onder aan de Voeten, tusschen de waaden der Beenen, aan de Heupen, en onder de Okselen leggen kan, steeds zorg draagende, dat de warmte niet onmaatig zy. Onderwyl moet men het vryven met warme Doeken, in Brandewyn gedoopt, niet verwaarloozen. Sterke Niesmiddelen in de Neus, kunnen insgelyks van dienst zyn: Eene zagte schudding des Lighaams kan ook al mede werken, om den omloop der vogten weder aan den gang te helpen, want dat is, naast het ontlasten der Longen, de groote zaak: Een Glas zwaare Wyn, laauw gemaakt, is een natuurlyk Cordiaal[72], en dat gemakkelyk te bekoomen is. En zo de Verdronkene het zelve nog niet door kan zwelgen, zal ten minsten de prikkeling, welke het in zyn mond zal maaken, mede werken om zyne Verstorvene Levensgeesten weder op te wekken.

'Op deze wyze, besluit de Heer *Isnard*, zullen wy alle Jaaren eene groote menigte Menschen in het Leven behouden, of liever hen het zelve weder doen bekoomen.' En de Artz drukt zig ten dezen opzigte nog sterker uit, 'als men dus met de Verdronkene te werk ging, zouden genoegzaam alle die, welke, na eenige uuren in 't water gelegen te hebben, weder gevonden wierden, en zommigen nog den anderen dag, te redden zyn. Daar zyn althans eene meenigte van waarneemingen voorhanden, dat men Verdronkenen, na een dag en daar over in 't leven gebragt heeft; zonder ons met andere onzekerer waarneemingen van een veel langer tyd te behelpen.'

* * *

Dergelyke verzekeringen nu, door alle kundige Geneesheeren bevestigd, hebben eenige Edelmoedige Lieden, door eene hartelyke zugt voor de behoudens hunner Medemenschen gedreeven, aangespoord om eene *Premie* te stellen voor allen den geenen, die met goede bewyzen kan aantoonen, een Mensch of Kind, 't welk zonder eenige beweeging of teken van leven uit het water was gehaald, door eene goede behandeling weder tot zig zelven gebragt te hebben. Deze *Premie* zal bestaan in een Gouden *Medaille*, op de kant van welke de naam des geenen, die door zyne welaangelegde hulp, een Ongelukkigen gered heeft, gesteld zal worden, en zal zich dit over al de Zeven Provintiën uitstrekken. Byaldien deze Persoon; in plaats van den gemelden Penning, liever zes gouden Dukaaten

(72) hartversterking

wil ontvangen, zal zulks ter zyner keuze staan: En gelyk het meermaalen gebeuren moet, dat 'er meer dan een in de behoudenis van den Drenkeling hebben medegewerkt, welke dus aanspraak op de blyken onzer agting hebben, zo zal, in dit geval, de *Medaille* of de zes Dukaaten aan hun allen gegeeven worden, om daaromtrent eene billyke schikking onder malkanderen te maaken; Mits dat altoos zy, die deze *Premie* geheel of gedeeltelyk ontvangen, *valabele*(73) bewyzen bybrengen, dat zy tot het ontvangen daarvan geregtigd zyn: Welke bewyzen zullen bestaan in eene Verklaaring, 't zy mondelyke of schriftelyke, by myn Boekverkooper *Pieter Meijer* te bezorgen, van twee braave Menschen, van onbesprooken Naam en Faam, die geen belang hebben in het trekken van de Premie, en als ooggetuigen bevestigen, dat, volgens het oogmerk onzer instelling, dezelve aan zodanig een Persoon of Persoonen behoort uitgedeeld te worden: Ik zal dit Berigt onderzoeken, en als het egt is, zal de uitdeeling een Maand daar na geschieden.

Gelyk wy in de behandeling der Drenkelingen een bekwaam Genees- of Heelmeester ten uitersten dienstig, en zelfs noodig, oordeelen; zo kan deze, byäldien hy door de belanghebbende Persoonen, 't zy uit onvermoogen of anderzints, niet rykelyk voor zyn tyd en zorgen *gerecompenseerd* mogt zyn, of worden, 't zy dan, dat de Persoon, omtrent welken hy zyn moeite heeft aangewend, in 't leven behouden is of niet, zyne rekening by mynen Boekverkoper bezorgen, die dezelve, als ik ze goed bevonden heb, een Maand daarna, op eene onbekrompen wyze, zal betaalen: zo de Medicus buiten de Stad woont, kan hy bepaalen, waar hy begeert, dat het geld bezorgd worde.

Byaldien 'er eenige onkosten, in een Herberg of ander Huis gemaakt hebben moeten worden, zullen dezelve, niet boven vier Dukaaten loopende, boven de Premie door onze Maatschappy voldaan worden, 't zy de Verdronkene al of niet gered is, byaldien men slegts behoorlyk kan bewyzen, dat die onkosten wezenlyk alleen ten nutte van de Drenkelingen zyn gemaakt.

Verre zy het ondertusschen van ons de Ordonnantiën, welke by onze loffelyke Overheden over het ophaalen van doode Lyken uit het water gemaakt zyn, te verydelen; Want het spreekt van zelve, dat hun oogmerk niet anders kan wezen, dan voor te koomen, dat Verdronkene, of na hun dood in het water geworpen Lyken niet stil worden weggemoffeld: en dat zy geenzins zoeken te beletten, dat men Ongelukkigen hulp zou toebren-

(73) geldige

gen: Zy zullen zig daar met ons en alle edelmoedige Menschen, over verheugen: En men zal volmaakt aan hunne *intentie* voldoen, met die Drenkelingen alleen, welke, na alle aangewende poogingen, niet weder in 't Leven zyn te herstellen, aan de Respective Geregten aan te geeven.

Ik maak dit Menschlievend ontwerp by voorraad(74) in myn *Philosooph* bekend; Ik zal het vervolgens in andere Papieren *adverteeren*, en ter kennis van alle myne Landgenooten doen koomen.

Om een ieder gerust te stellen, dat de Premie wel betaald, en de verdere beloften wel nagekoomen zullen en kunnen worden, verklaare ik mits dezen, op myn woord van Eer, dat ik een Instrument(75) in handen heb, waarop reeds eenige Duizenden ten dien einde zyn ingeschreeven. Maar zoude ik inderdaad vreezen, dat men, in weêrwil van alle onze welmeenende poogingen, nog al met geen genoegzaamen yver handen aan het werk mogt slaan, meer zoude ik vreezen, dat men ons niet genoeg, dan dat men ons te veel, Premiën kwame afvraagen; Want, wanneer het gevolg van ons Project aan onze hartelyken wensch beantwoordt, en dat men dus hoopen kan, (zodanig immers is de aart eener blymoedige Liefde) dat 'er meer geld noodig zal zyn, zo vleie ik my, met eene volmaakte gerustheid, dat 'er onder Christenen en Nederlanders eene menigte welgeplaatste harten(76) zullen gevonden worden, waar in eene genoegzaame Edelmoedigheid en Menschenliefde gloeit, om een gering, een zeer gering, gedeelte slechts van hunnen overvloed te willen besteeden, om het leven hunner Medemenschen, hunner Landgenooten, hunner Broederen te behouden; En in dit geval, 't welk wy nogmaals wenschen dat gebeuren mag, zullen wy onze Maatschappy verder uitstrekken, en in tyds nadere schikkingen beraamen.

Ik heb de Bekendmaaking van dit Ontwerp, zo dra het zelve in order gebragt was, geen oogenblik willen uitstellen, omdat dit het leven aan dezen of geenen ongelukkigen zoude kunnen kosten; Het zelve zal zyn aanvang neemen met den dag, waar op dit Vertoog verschynt, maar dewyl onze Medaille nog niet in gereedheid is, zal men by voorraad maar zes Dukaaten voor Premie geeven, met een handschrift voor elk die het begeert, waar tegen naderhand de Medaille kan afgehaald worden. Dit alles zal weder geschieden ten Huize van gemelden mynen Boekverkooper.

Mogten wy nu slegts zo gelukkig zyn, van, door een gedeelte onzer

(74) bij voorbaat
(75) een akte of bewijsstuk
(76) bij wie het hart op de goede plek zit

middelen tot zo heilzaam een oogmerk aan te bieden, alle ongevoelige Zielen te treffen! Mogten wy die dwaaze schaamte, dat gewaande Laage, 't welk ik vrees, dat niet zelden dezen en genen wederhouden heeft, om ter hulp der Ongelukkigen toe te schieten, verbannen! Mogten wy eene edele naaryver in het hart onzer Landgenooten opwekken, om hunne Medemenschen te behouden! Mogten wy zo veelen, welken, door dien verhaasten dood, de middelen aan Overdenking en Boete worden afgesneeden, uit dit gevaar, door onze poogingen, gered, voortaan op hun einde doen letten, en Werktuigen ter hunner eeuwige behoudenisse zyn! Mogten wy elk Nederlander beweegen, zig boven alles op eene Deugd toe te leggen, die, zo eenige andere, ons aangenaam in de oogen van onzen Schepper maaken moet! En mogten wy dus, gezamentlyk toonen Christenen te zyn, door de Hoofdwet van onzen Godsdienst te betragten!

P.

Uit: De Philosooph, nr. 97, 9 november 1767.
Historie van Jochem den Grooten.

What things are these, who would be Poëts thougt?
By Nature not inspir'd, nor learning taught,
Some wit they have - -
But to write plays! why, 't is a bold pretence.

ROSCOMMON.

Myn Heer Philosooph!

Gy hebt reeds voorlang beloofd eens van ons Toneel te zullen handelen; Het zal vooraf misschien niet kwaad zyn die verwaande drift, waar door zo veele onkundigen vervoerd worden, om Toneel-spelen te willen maaken, een weinig te beteugelen, en misschien zal de Historie van Jochem den Grooten-daar toe van eenig nut kunnen zyn.

Historie van Jochem den Grooten.

Onlangs geraakte een Stoelen-maakers Jonge by een voornaam Koopman in dienst; Zyn Vader hadt zyn laatste Stuivertje besteed, om zyn Zoon Leezen en Schryven te laaten leeren, en zyn nieuwe Patroon zogt 'er een

fraay vernuft van te maaken. Hy was zelf een *Bel-Esprit*(77), hy woonde Natuurkundige *Collegiën* en *Concerten* by, verzamelde Kapellen(78), en ging dikwils in den Schouwburg: Hy was wyzer dan allen die voor hem geweest waren, of na hem zyn zouden, en velde inzonderheid een onherroepelyk Vonnis over alle Oude en Nieuwe Toneelstukken.

Jochem moest zyn Heer den Mantel in de Comedie brengen als het regende, en met een Flambouw voorlichten als het donker was; Dit verwekte gemeenzaamheid onder Zielen die voor malkander geschapen waren: Myn Heer prees of laakte een stuk daar *Jochem* een staartje van gezien hadt; *Jochem* dagt, dat is een verstandig Man, die nog meer weet dan de Poêet zelf, en al de Acteurs, die het evenwel hun Ambagt is; *Jochem* zeide, 'Gy hebt gelyk Myn Heer;' Myn Heer antwoorde, 'Gy zyt een schrander Jongeling, en ik zal een Man van u maaken.' *Jochem* hadt tyd over, en hy las, hy hadt de Geest van *Jan Tamboer* onder handen, maar zyn Heer gaf hem een Toneelstuk. *Jochem* wist het beloop van 't Stuk byna te vertellen, en leerde een alleenspraak van buiten; Zyn Heer zag, dat de Natuur hem tot een Poëet gevormd hadt, en gaf hem eene andere *Tragedie; Jochem* las die weder in twee Avonden uit, las een derde en een vierde, geloofde nu ook, dat hy eene *Vocatie* hadt om Poëet te worden, smeet de Geest van *Jan Tamboer* weg en begon een Treurspel te maaken.

Daar ontbrak het een en ander aan de Beschaafdheid zyner Hovelingen, want *Jochem* moest de beschaafdheid meest haalen uit de gesprekken, welke hij in de Stoelemaakers Kelder van zyn Vader hadt gehoord; Dit zelfde maakte dat 'er op de Saamenschakeling der Toneelen, het natuurlyk verband der voorvallen, en de juistheid der redeneeringen, ook wel iets te zeggen viel; Zyn Patroon wees het hem aan, *Jochem* zeide, 'Gy hebt gelyk,' en Myn Heer was wel in zyn schik met zulk een fraay Vernuft in zyn dienst te hebben; Hy hielp den Jongen nog eens te recht, *Jochem* wierdt Poëet, en hy de Mecenas van denzelven.

Nu kreeg *Jochem* een nieuw Pakje, en raakte in kennis met de eerste Vernuften van het Land! Welk een eer voor den *Merchant-Bel-Esprit!* 'T is alles zyn werk en onderregting! En is de Discipel zo groot, hoe groot moet dan de Meester zyn!

Daar ontbrak egter nog iets aan *Jochem*, om hem tot het toppunt van

(77) ospr. een vernuftig mens; hier ironisch bedoeld, zoals dikwijls in de Spect. Vertogen.
(78) vlinders

Glorie te voeren; Hy hadt Geest, hy kon rymen, hy kon Toneelstukken maaken, maar hy moest nog Neêrduitsch leeren. Gelukkig werdt dit vervuld door een Man, die behalven dat hy een Poëet en even bedreven was, in de kennis van Menschen en zaaken, als *Jochem* zelf, nog daarenboven *Professor* was in de Nederduitsche Welspreekenheid, en *Jochem* tot zyn waardigen Discipel aannam. - Zie daar nu den grooten Man met geweldigen schreden naar het toppunt van Parnassus streeven, de Hemel bewaare hem voor vallen!

* * *

Tot zo verre had ik geschreeven, en ik was nu rechtgezeten, om de geheele *Historie van Jochem* te beschryven, en hem tot den staat van *Jochem den Grooten* te brengen, dat is te zeggen, hem te vertoonen met die zonderlinge begaafdheid om alles te beöordeelen zonder iets te weeten, en alles te schryven, zonder iets te verstaan. Toen eenige Vrienden my kwamen stooren; Het speet my geweldig, en het mag het Gemeen[(79)] ook wel spyten. Ik was te vol van myn onderwerp, om myne Vrienden niet voor te leezen, wat ik reeds geschreeven had; Nooit heeft een regtschapen Schryver dit verzuimd; Zo als ik myne twee pagina's uithad, grimlachte de Heer *Eudoxus*, en zeide; ‘Dat is zeker een vuile Satyre, myn Vriend, tegen dien Toneeldichter, en Mecenas, en nieuwmodischen Professor in de Welspreekenheid, die het betreft.’ ‘Ik heb geen oogmerk, antwoordde ik, om iemand in 't byzonder te hekelen; Daar zyn eene menigte zulke Toneeldichters als *Jochem*, eene menigte zulke Mecenaten, als zyn Patroon, en eene menigte welspreekende Papegaayen, als de Nieuwmodische Professor, en die allen zyn het onderwerp myner Critique.’ ‘Dan is uwe *Historie van Jochem*, hernam hy, niet onaartig. Gelyk het byster veel verschilt, een *Schryver* of een *Boekmaaker* te zyn, zo behoort men zekerlyk ook een *Toneel-Poëet*, van een *Spellemaaker* te onderscheiden. Het krielt inderdaad van verwaande Zotskappen, die, omdat zy Rymen, meenen Poëeten te zyn; Van Beschermheeren, die, in plaats van het schild der Wysheid, enkel het Zwaard der Verwaandheid draagen, en van Hoogleeraars, die de eerste beginzelen niet kennen, van de Konst daar zy in onderwyzen.’ Door deze aanmerking wierdt het misbruik der Dichtkonst, en byzonderlyk die van het Toneel, het onderwerp van ons gesprek; En *Eudoxus* maakte daar over de volgende aanmerkingen. ‘De menigte zotte Toneel-

(79) grote publiek

spelen, die men sedert tyden heeft zien verschynen, strekken waarlyk ten schande onzer Natie; Een *Doodelyke Minnenyd, Tamerlan*,[80] *Suzanna*, en zo veele andere moeten ons verachtelyk maaken in de Oogen van Vreemdelingen. In het *eerstgenoemde* Stuk, wordt Held *Claudius* door de Rykssprinses *Octavia* voor een *Boef* uitgescholden, terwyl de Keizer haar onmiddelyk voor *een Monster, erger dan uit de Hel ooit is voortgekomen*, uitmaakt; Zo dat men zich eer verbeeldt Pluggen[81] en Viswyven, dan Vorstelyke Personaadjen te hooren. In *Tamerlan* geeft de Dichter blyk van Historiekunde door den Tartaaschen overwinnaar als een Huisbraker te doen voorkomen, en hy wist zo veel van de taal der Hovelingen, dat hy *Tamerlan* tot een Oostindisch-vaêr maakt, door hem te doen belasten, dat de eerste Veldheer *Odmar* de twee Moorsche Koningen *ieder tweehonderd slagen met een endje Touw, op de Ribben zal doen toetellen;* en meer dergelyke Hoflykheden. En in het Treurspel van den Saardammer Dichter is de hoofd. *coup*[82], in het eerste Bedryf, *dat de Keukenmeid van Koning Joachim haar Heer komt zeggen, dat het eeten op Tafel staat*. Dit strookt volmaakt met het verzoek van den Dichter in zyn Voorreden, *dat de Lezer het Dichtstuk wil aanneemen, als uit een Scheeps-Timmermans Harsenlepel opgedischt*, enz. Dergelyke Zotternyën toonen, wat men van Menschen zonder Opvoeding of Kundigheden kan verwachten, als zy aan 't Rymelen slaan! Ondertusschen worden zodanige publieke Lompigheden, als ik ze zo noemen mag, op rekening van de Natie gesteld, en de Nederlanders worden, gelyk alle andere Volkeren, uit hun Toneel beöordeeld.

'De oorzaak van 't kwaad, Myn Heeren, vervolgde myn Vrind, is niet minder in de domme Mecenaten, als in de zotte Dichters te zoeken. De laatsten zyn zomtyds jong, en hunne onkunde zelve maakt hen verwaand; Met dit alles kunnen zy Geest hebben, die, als dezelve door een Man van oordeel geleid en beschaafd werdt, hen allengs bekwaame Lieden zou kunnen maaken; Maar dan moest men beginnen, met hen te beduiden, dat zy misschien in staat zyn van te kunnen leeren, maar nog niets weeten en leeren moeten; Daar men hen nu te vroeg op den top van Parnas willende plaatsen, het hoofd doet zwindelen[83], en voor altoos onbekwaam maakt om te klimmen. Ik ken, by voorbeeld, een Man, die verscheide

(80) De genoemde stukken zijn van Willem van der Hoeven, eerst akteur, later toneelschrijver.
(81) lomperd, ook lichtmis
(82) zet, inval (sarkastisch)
(83) duizelen.

Kinderen heeft, onder welken zig een Jonge bevindt, die waarlyk meer dan gemeen van Geest is bedeeld; Hy toont reeds, in een ouderdom van twaalf Jaaren, dat 'er met bekwaame leiding en onderrichting een Dichter van hem groeijen konde; Maar die leiding en onderrichting zal hem, naar alle waarschynlykheid, ontbreeken, en zyne verwaandheid zal, vreeze ik, zyn eenige Leermeester zyn. Hy verjaart zyn Vader op Rym, en zeker zyne Vaarzen bevatten iets meer dan platte Lofspraaken, en afgezaagde Zegenwenschen, de gewoone *ingredienten* anders van Verjaargedichten, maar hoe geestig zomtyds zyne toeren zyn, begrypt gy egter, dat alles ruw moet wezen, en de onkunde van den Dichter aantoonen. Ik wilde den Jongen dit eens onder 't oog brengen, maar Hemel! hoe kwalyk was de oude Heer te vrede, dat ik iets anders aan zyn *tweeden Vos*, zyn *kleinen Cats* zeide, dan 't geen tot deszelfs buitenspoorigen lof kon strekken; Die buitenspoorige lof ondertusschen van den Vader, en allen die hun Hof by hem maaken willen, moet nu den Jongen noodwendig het hoofd doen draaijen, eer hy in staat is een Dichter te worden, en zal hem den noodigen arbeid en kundigheden doen verwaarloozen, waar door hy alleen zyn Geest beschaaven konde.'

'Zie daar dan weder een *Jochem*, zeide ik, en den Koopman, zyn Patroon!' 'Uwe Toepassing is billyk, antwoordde *Eudoxus*, en 't zyn die Vaders, 't zyn die Patroonen, welken ik durf herhaalen, dat men meer dan de *Jochems* zelven, als de oorzaaken kan aanmerken, waarom 'er zo veele zotte Toneelstukken worden uitgebroeid; De Dichtkonst is den Mensch van natuur byna eigen. De Kinderen kunnen hunne Lessen veel beter in Poëzy dan Proza leeren, zy Rymen dikwils eer zy Leezen kunnen, en men treft, in de oude tyden, eer Historie-schryvers in Vaarzen, dan in onrym aan[(84)]; De levendiger Beeltenissen, de sterker uitdrukkingen, de Harmonie, alles werkt hier in saamen, en dit zelfde is de rede, waarom genoegzaam alle Menschen vermaak hebben in Poëzy te hooren of te leezen. Maar dit Poëtisch vuur is in de Jeugd niet altoos even sterk, en een Jongeling, op eene byzondere wyze door de Natuur daar mede bezield, kan zulks niet gemaklyk dooven; Het smeult misschien een langen tyd, maar barst eindelyk uit; 'T is als zommige zaaden in een geschikten grond, die lang verborgen kunnen blyven, maar op hun tyd te voorschyn koomen, en weelig groeijen. Wordt nu dat Dichterlyk vuur wel bestuerd, worden de Planten dier Zaaden wel geleid, zo kan men 'er een liefelyken gloed, en aangenaame Vrugten van verwachten, daar integendeel by gebrek van

(84) proza

noodig toezicht niets dan een schadelyke brand, op zyn best een nuttelooze vlam, of een verderfelyk onkruid is te vreezen. Het is een stelregel, die slechts gedeeltelyk waar is, *dat de Natuur den Poëet moet maaken:* Dezelve doet niets meer dan hem in staat stellen om voordeel met de onderregtingen te doen, maar behalven de beschaaving zyner Dicht-Talenten moet eene beschaafde Opvoeding, Historie-Oudheid-Tydreeken-Aardryk-kunde, Taal-kennis, Redeneerkunde, omgang met de Wereld, enz. zyn Verstand volmaaken; En, valt onze Jonge Dichter byzonderlyk op Toneel Poëzy, de oude en laatere Grieksche, Latynsche, Engelsche, Fransche en Italiaansche Meesters in die Konst behoorden van hem geleezen, en juist beoordeeld te worden, om een groot Man in zyn zaak te worden, welk alles, gevoegd by een grondige kennis van 't Menschelyk hart en de werking der Driften, en door een gelukkige Dichtader uitgewerkt, rechte Dichters, dat is te zeggen, Cieraaden van het Menschdom en van hun Vaderland kan voortbrengen.

'Ik eisch niet, dat elk Dichter dit alles weete, of dat hy volleerd zy, eer hy iets beginne, maar ik wyze hem aan, waar hy naar streeven moet, en ik eisch, dat hy genoeg weete, voor dat geen, dat hy onderhanden neemt. Als hy zig enkel door zyn Poëtisch vuur laat vervoeren, zonder denkbeelden van de Konst, zonder kennis van Menschen, van hartstochten, van duizend zaaken, welke in een goed Treurspel noodig zyn te weeten, dan mag hy eens een sterke gedachte voortbrengen, maar het geheel moet monsterachtig en een saamenweefzel van Zotternyen zyn.

Dit is ondertusschen een natuurlyk gevolg, als men een Jong Dichter, die van zelve niet dan al te driftig is, in plaats van hem te maatigen en te bestieren, door ontydige Lofspraaken, zonder onderregting, het hoofd doet zwindelen. Wierden zy in staat gesteld om vroegtydig over hunne vermogens te oordeelen, wierdt de Hoogmoed en Verwaandheid vroegtydig in hun beteugeld, beduidde men hun, wat 'er al aan vast is, om een goed Poëet, en byzonderlyk een goed Treurspel-dichter te zyn, zekerlyk zouden wy minder lastige Poëeten, en lompe Toneelstukken zien. Indien, by voorbeeld, de maaker van de doodelyke Minnenyd door eene bekwaame hand geleid ware, zoude hy geen der minste Hollandsche Toneeldichters hebben kunnen worden; Niemand, die de vertelling van *Flaviaan*, wegens den dood van *Camillus*, in dit Stuk, leest, zal, zo hy eenig Dichterlyk vuur bezit, ontkennen, dat *van der Hoeven genie* voor de Dichtkonst hadt; Maar helaas! gebrek aan goede Leidslieden heeft hem een *Jochem* doen blyven. Onze Mecenaaten die veeläl in den trant van *Jochems* Patroon zyn, draagen dan inderdaad het meest toe tot voort-

zetting van dit kwaad, en tot bederf onzer Jonge Lieden.

En dan de oude Dichters zelve, ging hy voort, het my ook niet kwaalyk neemen, dat ik ook hun een woord toespreeke. Als 'er zich een Jongeling by hen aanbiedt, die, niet ontbloot van Smaak en Leerzucht, eenige aanmerkingen op zyne Stukken verzoekt, bepaalen, vreeze ik, die Heeren zich te veel tot enkele regels en uitdrukkingen, die zy uitpluizen, zonder het geheel(85) genoeg in aanmerking te neemen; Dat geheel is ondertusschen de groote zaak; In het Stuk van *van der Hoeven* zyn zeer schoone regels, en het geheel is een Monster; Ik zou moogelyk in den *Tamerlan*, ja zelfs in *Suzanna*, fraaije regels kunnen aantoonen, maar om deze Stukken, uit dien hoofde, voor goed te verklaaren, zou men een *Jochem* voor een *Poëet* erkennen moeten. Dat veele oude Dichters door zodanig een manier van onderwys, mede deel hebben aan het kwaad, geloof ik, Myne Heeren, dat gy my zult toestemmen, en of dezulken, niet min of meer op de eigen wyze handelen, als de Patroon van onzen *Jochem*, laat ik mede aan uw oordeel over.

'T is waar, antwoordde iemand der aanwezenden, maar die oude Dichters hebben zelve moogelyk, in hunne Jeugd, geen goede Leidslieden, of genoegzaame gelegenheid, gehad, om de noodige kundigheden te verkrygen, en naderhand door de zorgen van een bestaan en huishouden belemmerd, worden zy alleen door hun aangeboren vuur, om zo te spreeken, verlicht, daar zy met tydige hulp, groote Mannen hadden kunnen worden. Ik begryp dat dit meer aan de ondankbaarheid der Eeuwe, of het gebrek van ruime middelen, dan aan hunne schuld te wyten is.'

'Die aanmerking is niet geheel ongegrond hernam *Eudoxus*, maar hier in misprys ik, steeds echter met billyke hoogachting, zodanige Dichters, dat zy zich te veel tot het Vaarzen maaken alleen bepaalen, dat zy hun oordeel te weinig volgen, hunnen Geest niet genoeg verheffen, en niet algemeener denken. Daarenboven om een Dichtstuk, en byzonderlyk een Toneelstuk, te maaken, wordt veel vereisch, maar 't is geheel wat anders het te beoordeelen; Men behoeft daar toe zelfs geen Dichter te zyn, dan voor zo verre de Vaarzen betreft, en dat is het geringste deel; Het gezond verstand alleen, een juist oordeel, een verheven smaak stellen elk Mensch

(85) Van Engelen stipt hier een punt aan, dat hij uitvoerig uitwerkt in de *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg*, 1775, en in zijn *Antwoord op de Prijsvraag van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1779.
De eenheid in een toneelstuk, het 'ensemble', zoals Denis Diderot het noemde, moet de grootste aandacht van de auteur hebben.

in staat om gepaste van dwaaze redeneeringen, nette van valsche Karakters, en waare Schoonheden van gemaakten Opschik te onderscheiden, om het treffende te voelen, en over het natuurlyk beloop van zaaken te vonnissen; Op dit alles wenschte ik, dat wat meer gelet wierdt, en misschien zou de Philosooph daar ook nog wel iets in kunnen doen.' - Wy vonden daar op goed UE. deze Aanmerkingen by voorraad te zenden; Wilt gy dezelve plaatsen, gy zult 'er ons allen plaisier mede doen, en byzonderlyk

UWEDW. Dienaar en Leezer,
M. *Konstlief*.

Uit: De Philosooph. nr. 107, 18 januari 1768.

Myn Heer!

Men verwyt onze Natie met rede gebrek aan eigen vinding op het Toneel, wy hebben een overvloed van Vertaalingen, maar het schynt schrikkelyk moeijelyk om zelf een Ontwerp te maaken; Zoudt gy onze Digters niet eenige Onderwerpen aan de hand kunnen geeven? Ik beloof u daar in myn hulp te zullen leenen. Ik heb een vindingryken Geest, maar ik kan niet rymen. By voorbeeld:

***De Vergeten Dichter*.**
Treurspel,
***Met Zang, Dans, Kunst, en Vliegwerken*.**

Ik voeg 'er dit laatste by, omdat het de Ziel is van een goed Treurspel, (dat is te zeggen, een koele Zamenspraak op Rym,) schoon het 'er anders juist niet toe behoort.

Julius, een regtschapen Digter, die geen Vaarzen voor goed houdt, of zy moeten een zin hebben, en die de werking der verschillende hartstogten voor een noodzaakelyk vereischte in een Toneelstuk acht, maakt, met die grillige vooröordeelen, een *Tragedie*, welke hy daarenboven aan niemand toewydt; Zyn Stuk wordt derhalven verworpen, en hy van elk voor een Pedant en verwaanden Zot gehouden: Hy alleen kan den Wangunst der Rymelaaren en de domheid van een blind Gemeen niet overwinnen, hy

is derhalven genoodzaakt zig stil te houden, en wordt een *vergeten Dichter*.

Het Toneel kan geplaatst worden te .... maar laat de Dichter het zelf plaatzen. Ik durf niet. De Dans kan door eenige *Satyrs* worden uitgevoerd; *Midas* kan 'er in Zingen; En de Negen *Zang-Godinnen* kunnen den vergeten Digter, die, in het laatste Bedryf, door de *Nyd* wordt dood gebeten, opneemen, om hem op den Zangberg te gaan begraven: Dat zyn de Vliegwerken.[87]

De Ongelukkige Koopman.

Dit Stuk zal, vreeze ik, het gebrek van eene alleruiterste onwaarschynlykheid hebben, en daarom wilde ik het Toneel liefst ver van de hand plaatzen.

Gerard, een wakker Koopman, en tevens een Liefhebber der fraeije Konsten, wordt buiten zyn schuld ongelukkig. Hy ontbiedt zyne Crediteurs, legt zyne zaaken open, en bewyst zyn onvermydelyk ongeluk. ‘Ik moet myn geld hebben;’ zegt de eerste Crediteur. ‘Waarom heeft hy zig zo veel met de Geleerdheid opgehouden,’ roept een ander; ‘Wat hadt hy met de Muzyk te doen?’ vraagt een derde; ‘Geen uitstel of afslag[88], schreeuwt een vierde, nu wy alles in handen hebben!’ Zie daar eene vreesselyke onwaarschynlykheid, dat Menschen, en Christenen, zo onbarmhartig, en Kooplieden zo fel tegen de fraeije Wetenschappen en Konsten zouden zyn; Het verder beloop is zeer gewoon; Terwyl *Gerard* bezig is zig naakt uit te kleeden, om zyne onbarmhartige Schuldeisers den laatsten Penning te betaalen, wordt hy door een Bloedverwant gered, die hem eene aanzienlyke Som zonder Borgtocht opschiet[89]. Het groot gebrek in dit Onderwerp is, dat Edelmoedigheid en Vriendschap zo gemeen zyn in de Wereld, dat zy niet genoeg treffen zullen op het toneel.

De Regtschapen Leeraar.

Ernestus, een Leeraar die zeer bekwaam en zeer nederig is; veel Yver en veel Menschlievendheid heeft; op een onpartydig onderzoek der Waarheid

(87) Met veel technische handigheid, door middel van ingewikkelde stellages, in elkaar gezette scènes, waardoor figuren ‘naar de hemel’ konden opstijgen of ‘naar de hel’ konden afdalen.
(88) vermindering van schuld
(89) voorschieten van de schuld

aandringt, en de Deugd voor de grooter zaak van den Godsdienst houdt; die zig meer bemoeit om de Grondwaarheden, dan om de betwiste Leerstukken te verhandelen; staat op een arm Boeren Dorpje met eene kleine Jaarwedde, hy heeft eene Vrouw *uit Liefde* getrouwd, - ô Hemel! Kan 'er dat wel in blyven? - en 'er Zes Kinderen by verwerkt; Zyne Inkomsten zyn nauwelyks toereikende om ze aan de kost te helpen, zyne Vrienden poogen hem een beter beroep te bezorgen, hy raakt op het Zes- hy raakt op het Drietal(90); De heele Plaats koomt op de Been; Geen wonder, zulk een Man op het Drietal! De Bazuin wordt geblazen; Men *waakt*, en kiest wysselyk een ander voor het Beroep. *Ernestus* sterft, de Boekzaal(91) heeft niets van zyn leven te vertellen, en de Classis(92) knort geweldig, dat zy 't Weduwjaar(93) in zulk een afgelegen Plaatsje moet waarneemen, daar een Fatzoenlyk Predikant zig nauwelyks een Dag behelpen kan. Men zal hier weder het gebrek van waarschynlykheid tegen inbrengen, maar dan moeten wy van *Ernestus* een *Dervi*(94) maaken, en het Toneel te *Marocco* plaatzen.

Verder heb ik ook schoone onderwerpen voor Blyspelen, en kan ik ook cierlyke brillante Balletten uitbroeijen, als:

De Harddravery aan de Duivendrechtste Brug, benevens de daar op volgende Bataille,(95) en een Dans van Jonge gekwetste Ligtmissen, in de gedaante van Galante Heertjes. Dit Ballet is vol gewoel.

Het *Toilet du bon ton:* Zeer leerzaam voor Jonge Lieden die te veel schaamte hebben, en voor Vrouwen om haare Mannen te leeren Leeven.

De Uitvaart van den Baron *Schuër*, en .....

Maar het is voor eerst genoeg om mede te beginnen.

Ik ben

Uw goede Viend en Lezer,

Inventor.

(90) Op het zestal predikanten dat na de eerste selektie voor een beroep beschik baar is.

(91) *Boekzaal*, volledig: *Boekzaal der Geleerde Wereld*, in 1692 door Petrus Rabus opgezet. Verscheen eens in de twee maanden, met kritische vertogen, maar vooral ook met veel personalia en nieuwtjes betreffende de wereld van de kerk en de hogeschool.

(92) Provinciaal kerkbestuur in de hervormde kerk.

(93) Gedurende een jaar na de dood van een predikant moest de Classis voorzien in de predikdiensten in de gemeente; de weduwe kreeg dan de gelegenheid haar zaken te regelen en naar een andere behuizing om te zien.

(94) ook derwisj: mohammedaans bedelaar, door religieuze geloften gebonden

(95) Hier wordt zeker gezinspeeld op een recent voorval.

Uit: De Philosooph, nr. 122, 2 mei 1768
Eene Allegorie

De Godin de *Onschuld*, Soeveraine van het Eiland *Geluk*, besloot, ter vereffening van eenig verschil met de *Liefde*, over te steeken na het Eiland *Paphos*(96), alwaar deze God het gebied voerde; Zy wilde haare Lieveling *Casta*(97) medeneemen, en vertrok met het Schip de *Voorzigtigheid*, waar op *Pligt* het bevel voerde, dewyl zy dikwils hadt opgemerkt, dat allen, die met het ander Vaartuig, *Vermaak*, overvoeren, op de klippen van *Walging* en *Afkeer* verzeilden.

Zo dra de *Onschuld* op *Paphos* veilig aangeland, de *Liefde* zag, verweet zy hem het verlies haarer beste Onderdaanen, 't welk hy zo dikwils veroorzaakt hadt; ‘Ik heb, antwoordde de *Liefde*, inderdaad u en my zelven zeer veel benadeeld, maar t' onregt wordt my al het kwaad geweeten, 't welk sedert onze verdeeldheid is voorgevallen. Dus moet gy, by voorbeeld, niet de *Liefde* beschuldigen wegens de Elenden, waar in zig *Chloë* door haare verbintenis gestort heeft, maar die rampen enkel aan *Plutus* wyten. Het geld van een Ouden Grynzer, maakte de wonde in haar hart die men aan myne pylen toeschryft. De jonge *Lisette*, die in haar ongehuwden staat den laatsten aanbidder altoos boven den vorigen verloost, en nu haar Man bedriegt, welken zy nooit bemind heeft, is geen Onderdaan van *My;* Het is eene ligtzinnige zwerfster, die nergens t' huis hoort. Dat *Philis*, om den dwang eener Stiefmoeder te ontgaan, zig in de armen van een jongen Losbol werpt, moet der *Liefde* niet geweeten worden. Ik zelf wraak(98) het gedrag van *Climeen*, die zig enkel heeft overgegeeven, om door een pragtige Koets haare vorige Speelgenooten te vernietigen, gelyk ook dat van *Celimeen*, by welke, voor en na haar Trouwen, yeder Man een Man is; Het is eene *Thaïs* die nooit beminde’. ‘Wel aan, antwoordde de *Onschuld* ik zal alles vergeeten, op deze eene voorwaarde, dat alle Schoonen, die zig tegen mynen dank verbinden, haare Minnaaren tot veragting worden.’

De *Liefde* stemde hier in, en het besluit was, ‘dat men voortaan de Wysheid en Deugd der Schoonen uit de standvastigheid der Minnaaren zou kunnen opmaaken’.

(96) Paphos, een stad op Cyprus, die bekend stond om de tempel die gewijd was aan Aphrodite, de godin van de liefde
(97) Casta: de kuise, de zuivere
(98) verwerp.

Casta was de eerste die hier van ten voorbeelde verstrekte; Zy hadt, terwyl de *Onschuld* met de *Liefde* in onderhandeling was, zig met eene Vriendin naar den Tempel van *Paphos* op weg begeeven; Zy zagen zig wel haast van twee Minnaars aangeklampt; ‘Ach! riep *Casta*, zo dra zy den Haaren bemerkte, waar is myn Bescherm-Godin? Waar is *Onschuld’?* Zy ylde na haar toe: Haar Minnaar volgde haar, bleef haar standvastig by, en leidde haar vervolgens, onder de goedkeuring van *Onschuld*, en de begunstiging der *Liefde*, naar den Tempel, alwaar zy eene allergelukkigste verbintenis met hem sloot, terwyl haare Vriendin, zig niet spoedig genoeg naar *Onschuld* begeeven hebbende, dezelve geheel uit het gezigt verloor, en, van haar Minnaar verlaaten, in een diepen Put viel, en zig derwyze bezeerde, dat zy voor al haar Leven geschonden was.

Toen daalde *Jupiter* neder, en bevestigde het verdrag tusschen de *Onschuld* en de *Liefde*, en dit is de Rede, dat de laatste het sedert altoos heilig gehouden heeft. ‘Een Minnaar, wiens begeerten ontydig voldaan worden, is altoos een onbestendige; - En geene andere Schoonen kunnen op de Standvastigheid haarer Aanbidderen hoopen, dan de zulken alleen, die zig dezelve door een edelmoedigen wederstand verworven hebben.’

Dat myne Lieve Landgenooten zig dit verdrag altoos, en byzonderlyk in dezen tyd des Jaars herinneren!

P.

Uit: De Philosooph, nr. 139, 29 augustus 1768
Een brief van een wafelbakster.

Myn Heer de Philosooph!

Ik heb u eene vreemde klagt te doen, daar evenwel myn geheele welvaart in betrokken is, en daarom moet ge me een goeden raad geeven. Myn neering en handteering is Wafelen bakken, en dat is myn beroep van ouder tot ouder; de Wafel-kraam van de witte Valk is onder myn Grootvader Zal'. al beroemd geweest, en ik versta de konst ook in de grootste profectie, want ik heb ze van hem geleerd, ook heb ik altyd zo veel neering gehad als ik wenschte, ja, myn Heer, met vier yzers te gelyk gebakken, dikwils en dikwils, en dat kan ik doen als een vlag, zonder dat 'er ooit een verbrandt of te bleek is, maar 't vuur moet goed wezen. Nu myn Wafelen zyn dan puik, en hebben elk wel gesmaakt, en wel bekoomen, want zy kwamen weer, en dat zouden ze anders niet gedaan hebben, maar sedert dat 'er een Wafelbakker is gekoomen, die kwanswys Wafelbakker van zyn

Hoogheid of van 't Hof is, schoon 't inderdaad niet met al betekent, is 't of de Neering al langs hoe meer verloopt. Ik heb het al lang verkropt, zo lang myn oude man nog leefde, want die gingen eigenlyk de dingen aan, maar die is voorleden week gestorven, en nu is 't myn zaak, en nu zoude ik myn beroep wel weer in fleur willen hebben, want ik kan je betuigen, Myn Heer, dat de Wafelen van myn Party niet half zo bros en zo smaakelyk en zo oogelyk zyn als de myne. Ik heb het expres laaten afneuzen, hoe ze beslaagen worden, maar het beslag heeft zyn eisch(99) niet, ik verzeker 't je. Nu wou ik wel eens weeten, Myn Heer, wat 'er die tytel toe dient, en en dat jy de menschen beduidde, dat zy der niemendal toe doet; Moet de beste Waar niet zyn zelven pryzen? en moet elk, die 'er zyn goeje geld voor geeft geen goeje Wafels hebben, al wilden al de Koningen en Prinsen in de wereld slegten eeten? Dat men aan een Hof de beste keus doet van een Friseur, of Perruquier(100), of Kleermaaker, of diergelyk een instrument, dat wil ik wel gelooven, maar wat hebben de Wafelen daar mede te doen? Dat is een versnapering voor den deftigen Burger, en die worden aan 't Hof zo veel niet gebruikt, dat men 'er daar zo kundig van kan zyn; en daarom wil ik niet hebben, dat die Lui slegte Hot-Watelen gaan koopen, daar ze voor 't zelfde geld goede kunnen krygen. Laat ze by my koomen ik zal ze, zonder tytel, andere waar leveren, maar 't is of de Lui mal zyn, dat ze juist alle dingen duurder betaalen willen, als zy maar de eer mogen hebben van betrokken te worden door iemand, wien zy blootelyk onderstellen, dat die zelfde konst nu of dan ook wel eens jegens eenen of anderen der Bedienden van zyne Hoogheid te werke stelt.

Nu heeft men my al te raad gegeeven, Myn Heer, dat ik, om dit kwaad te verhelpen, my voor een *Française* moet uitgeeven, want ze zeggen, dat de Hollanders altoos liever van Vreemdelingen koopen, en dat ik enkel met een franschen Naam een menigte klanten trekken zal; Ik zeide, dat ik al te bekend was, maar men gaf my ten antwoord, dat dit geene tegenwerping is, die in den Haag te pas koomt, dewyl 'er dagelyks bekende Hollanders, uit dergelyke oogmerken, Franschen of Engelschen worden: Ik maakte zwaarigheid om aan een gevoegelyke Fransche naam te koomen, maar men boodt 'er my aanstonds vyf en-twintig aan: inderdaad de liefste naampjes van de wereld, dat moet ik bekennen, en die onfeilbaar klanten schynen te moeten trekken, en dat zou my haast overgehaald hebben; Maar ik heb een gewigtiger bedenking, Wafels zyn een egt oud

(99) is niet zoals het moet zijn.
(100) pruikenmaker

Hollandsch gebak, dat hier t'huis hoort, en daar z'in geen andere landen half zo goed mede te regt kunnen koomen, hoe kan daar nu een fransche naam een recommandatie aan geeven? Raad my eens Myn Heer, wat moet ik doen, want ik zou myn Fabriek[101] gaarne weder in stand brengen.

Ik ben

Myn Heer,
UE. D.W. Dienaresse

Anna Regtuit.

Uit den Haage den
1 May 1768.

Myne Correspondente verandere haar naam; Fransche Wafels, of Hof-Wafels zullen meer getrokken worden, omdat het Fransche Wafels of Hof-Wafels zyn. Daar is geen andere rede van te geeven.

P.

Uit: De Philosooph, nr. 162, 6 februari 1769.
Beschryving van een Gezelschap van Fynen, en een Gesprek met dezelven.

- - *Facit ora severa,*
Frontes ac vultus componit pondere mentis.[102]
MANILIUS.

Myn Heer Philosooph!

Ik heb een Neef, die tot myn leetwezen onder dat soort van menschen behoort, 't welk men Fynen noemt; Ik heb dezelve meermaalen aan zyn huis aangetroffen, maar 'er onlangs een geheel gezelschap bygewoond, waarvan ik verzoek u eenig verslag te mogen geeven. Ik koester den diepsten eerbied voor den Godsdienst; Ik doe, met alle myne zwakheden, ook myn best, dien getrouwelyk te beleeven, maar ik haat alles wat naar Dweepery, en bittere veroordeelingen zweemt.[103] De *Engelsche Spectator* heeft my eerst overtuigd, dat de waare Godsdienstigheid uit eigener

(101) zaak
(102) Onder de druk van zijn geest trekt hij zijn gezicht in een ernstige plooi.
(103) Hier tekent Van Engelen zich werkelijk ten voeten uit.

aart, eene in- en zelfs uit-wendige vrolykheid voortbrengt, terwyl het vriendelyk Evangelium, ons op de duidelykste wyze leert, dat het *Koningryk Gods, is Regtvaardigheid, Vrede*, en *Blydschap door den H. Geest*.[104]

Het gemelde Gezelschap scheen hier anders over te denken: Myn Neef drong my om het by te woonen, toen ik voor eenige dagen, kort voor dat hy het verwagtede, hem een vriendelyk bezoek kwam geeven. 'Wy zullen ons, zeide hy, met het goede bezig houden. De Heere mogt het aan uw harte zegenen, gy mogt 'er eenig voedzel voor uwe Ziel uit haalen, blyf met ons'. Ik had juist geene groote verwagting van dit voedzel, maar wilde zodanig eene Vergadering uit nieuwgierigheid wel eens bywoonen.

Het leed niet lang, of de Broeders en Zusters verscheenen kort na malkander, en nadat de man van den Huize, aan zommigen, (want anderen kenden my reeds) gezegd hadt, wie ik was, bemerkte ik wel haast, dat myne tegenwoordigheid hun niet zeer behaagde; men mompelde deswegen, 'ja, gaven 'er anderen op ten antwoord; het is een Wereldling, maar wie weet, de Heere mogt hem aan zig zelven ontdekken'. Daarop plaatste men zig aan Tafel, en de oudste broeder, zyn palmhouten Pruik, zonder toupet[105] of krul, ontbloot hebbende, zeide, 'Broeders en Zusters, dewyl wy dezen avond aanvankelyk tot eere Gods by malkander zyn, zo laat ons by voortgang zyn aangezigte zoeken, opdat hy ons met des Geestes licht bestraale'. Daarop begon hy een Gebed, dat met zulk een wonderlyken en ongelyken toon, met zulke vreemde gebaarden en misselyke[106] wezenstrekken werdt uitgesprooken, dat niets dan een billyke eerbied voor het ontzaggelyk Opperwezen my van lagchen wederhouden konde; ondertusschen verwekte het eene billyke verontwaardiging in myn gemoed. Het Gebed zelve was zo langdraadig en verward, dat ik 'er niets van kan navertellen; alleenlyk weet ik, dat ik niet weinig ontstigt was door de termen, van *jy* en *jou*, waar mede het Hoogwaardig Opperwezen geduurig wierdt aangesprooken, als *Heere je hebt het ommers jouw Bondvolk beloofd; je kunt het ommers niet tegenspreeken; jy zelt ons jouw aangezigte niet vergeefsch laaten zoeken;* 'Zou men, dagt ik, zyne verzoeken in zulk eene onbeschaafde taal wel aan zyne Doorl. Hoogheid, onzen Erfstadhouder aanbieden, waarin men dezelve aan den Koning der

(104) Dit thema wordt in de *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg* in den brede uitgewerkt.
(105) Klein pruikje om opkomende kaalheid mee te bedekken.
(106) lelijk, of raar, wonderlijk

Koningen, den Heer des Hemels en der Aarde opdraagt'? Andere taalen laaten iets dergelyks toe, maar 't is in ons tegenwoordig Nederduitsch boven alles aanstootelyk. Het geeft by ons eene gemeenzaamheid, eene vrypostigheid, eene kleinagting zelfs te kennen, daar men zig in geen gesprek met een fatzoenlyk man aan schuldig maaken zoude, en welke derhalven met dien allerdiepsten eerbied, waar mede wy tot God behoren te spreeken, geenzints overeenkoomt.

Na het Gebed begon de Broeder een soort van Predikatie, die meest uit beuzelagtige woordverklaaringen bestondt; waar onder egter eenige vergelykingen waren die my troffen; als 'Het Manna, Broeders! was klein, zo was ook Christus klein in de oogen der Wereld; Het Manna was rond, zo ook Christus rond van inborst'. Hier op volgde eene Toepassing, waar in alle menschen buiten de Fynen, als Rasphuis boeven(107) werden afgeschilderd, en de vroome Broeders en Zusters vermaand om toch zelve niets te doen, maar het alles van den Heere te wagten. Dit hinderde my schriklyk, en ik wagte slegts eene gevoeglyke gelegenheid, om daar over eens met hun aan den gang te koomen. Die gelegenheid wierdt wel haast geboren, want na dat de Oeffening beslooten was, viel het gesprek onder een Pypje, op de verleidende boeken, die zo onverhinderd werden uitgegeeven, en men betrok daar onder den vertaalden *Belisarius*.(108) 'Ik heb daar Dnus T - wel van hooren spreeken, zeide de laatstgekoomen Zuster; en ik merk dat 'er verderfelyke leeringen in zyn; het pryst, by voorbeeld, de werkheiligheid(109) kragtig aan, het zegt dat zedelyke deugd de hoofdzaak van den Godsdienst is; Het leert dat 'er buiten Christus waarlyk vroome Lieden zyn geweest, ja dat 'er eene menigte deugdzaame Heidenen in den Hemel zouden zyn'. - 'Het leert inderdaad dit alles, Vrienden, vattede ik toen het woord, en 't is daarom onder anderen, dat ik het met vermaak en stigting geleezen heb'. 'Regtvaardige Hemel! riep een sterk grof Karel, die tegen my over zat, en welken ik naderhand verstaan heb, een Blokmaaker(110) te zyn, met een forse stem, 'is dat de taal van iemand, die van Christen Ouderen geboren, en onder

(107) tuchthuisboeven: in het rasphuis moesten de gevangenen hard hout, zgn. braziliehout, met enkele aan elkaar vastgeklonken zagen fijnraspen.

(108) Bedoeld is de berucht geworden *'Belisaire'* van Jean-François Marmontel (1767), waarin de natuurlijke godsdienst werd aangeprezen en 'deugdzame heidenen' voorkwamen. Vanzelfsprekend was dit onmogelijk te aanvaarden voor orthodoxe christenen.

(109) deugdbeoefening om daardoor van God genade te verwerven.

(110) klompenmaker of takelmaker: blok: klomp of takel.

de Genadegaven opgevoed is? en staat dat te verdragen, dat men in een Christen land openlyk voor zodanige stellingen uitkoomt! Ik heb, ging hy voort, u den geheelen avond al in 't oog gehad, en bemerkt dat gy weinig eerbied voor het woord voedde': Dat *Martiaal Sermoen* maakte my, die buiten dat reeds ten einde van myn geduld was, driftig. Ik antwoordde hem, 'dat ik een ieverig Christen was, maar nooit geleerd had, de rol van kwakzalver in den Geloove te speelen. Toen kreeg ik ze allen te gelyk aan den hals; Jy een Christen! was het antwoord, jy lykt ze wel; een voorstander van *Belisarius*, en met alle zyne dwalingen besmet! 'Ja voegde 'er een ander by, een werkheilige, die het in eigen geregtigheid zoekt, en derhalven stinkende is voor God. "Dat is vast, zeide een derde, want daar is geen Zaligheid buiten Christus; De beste deugden der Heidenen, zyn blinkende zonden. Verlooren allen die het daar zoeken, verlooren een *Belisarius*, en allen die het met hem houden." Ik zogt hun een denkbeeld te geeven, hoe voortreffelyk een mensch *Belisarius* geweest was, en hoe hy byzonderlyk in het gemelde Werkje zodanig wordt geschetst, dat hy den besten Christenen ten voorbeelde en opwekking tot de verhevenste Christelyke deugden, als eene volstrekte wraakloosheid, onvergelykelyke edelmoedigheid, onbekrompen liefde, onwankelbaar trouw, enz. verstrekken konde'; Ik zogt hun dit te beduiden, zeg ik, maar ik konde het niet, dan zeer gebrekkig doen; want zy lieten my niet half uitspreeken; en byzonderlyk werd ik gestoord door een Ziekentrooster, die met een Pastoraal gezag het woord vattede, 'Niemand, zeide hy, koomt tot den Vader, dan door den Zoon, ergo die den Zoon niet kent, kan niet tot den Vader koomen, en zy die niet tot de Vader koomen, zyn Bastaarden en niet Zoonen, en zullen buiten geworpen worden.' Ik sprak hem van het Oude Testament, en hy voer geweldig uit tegen myne onkunde, dat ik de antwoorden, die duizendmaal daar op gegeeven waren, nog niet wist; Ik deedt hem die antwoorden herhaalen, en begreep ze nu zo weinig als ooit te voren. Ik wierp hem de andere Werelddeelen, en inzonderheid, *Amerika* tegen; 'Koomt gy met wilden te voorschyn, voer hy uit, uitvaagzels van 't menschdom, verworpelingen, geboren Hellewigten'? Ik vroeg hem of 't hem waarlyk van 't Hart zoude kunnen zo veele voortreffelyke mannen, als vroegere en laatere eeuwen in verschillende landen tot eer en nut van 't menschdom hadden voortgebracht, eenen *Socrates, Cato, Epictetus, Titus, Trajanus*, de *Antonynen, Confucius*, en anderen, welken de Hemel den Stervelingen in zynen gunst geschonken hadt, aan 't spit te steeken? En of hy wel wist, dat met welk oordeel men beoordeelt, men weder zal geöordeeld worden? 'O riep de Blokmaaker uit, de Godslasteraars wierden onder de Israë-

lieten gesteenigd, nu durft men eenen Leeraar van 't geestelyk Israël met Heidenen gelyk stellen, en men betreedt straffeloos de straaten! waarom kunnen wy geen vuur van den Hemel laaten nederdaalen om die gruwelyke ketteryën te verdelgen?' Ik verzogt den Vriend zig bedaard te houden, en beduidde hem; dat ik niet geleerd had my met knuppels, koorden, of takkebossen te verdedigen; dat myne aanvallende en verweerende wapenen alleenlyk waren het *zwaard des Geestes*, Gods woord namelyk en het gezond verstand; maar dat ik de vryheid moest neemen hun voor te houden, dat zy zig met zulk een domme Godsdienstigheid en bitteren yver volkoomen gelyk stelden met de Roomschgezinden, over welker vervolging zy zo deerlyk en met zo veele rede klaagden. Daarop kreeg ik een boekje, dat ik toevallig by my had[(111)] uit de zak en las de volgende passagie, van den gewaanden Abt *Mauduit*, welke ik al leezende vertaalde: 'Gy snoode Ketter! zoud met alle uwe verdoemde Philosophen wel willen, dat *Socrates* en *Confucius* niet in de hel waren. Die godloosheid verdient eene voorbeeldelyke straf; Leer uwe Catechismus, en weet, dat gy de heele wereld moet veroordeelen als gy regtzinnig wilt zyn. Veroordeelen, verdoemen, verbranden, is de grootze zaak. Daar zyn ten minsten twee honderd millioenen menschen op de wereld: als men nu een eeuw op drie generaties rekent, maakt dit zes honderd millioenen in ieder eeuw; Als wy dit getal slegts met vier duizend jaaren vermenigvuldigen, hebben wy een rekening van 240. milliards, of vierentwintig duizend millioenen menschen gelyk wy nu van de drie duizend slegts één goedvinden te behouden, ziet gy dat 'er slegts agt duizend te regt koomen, en dat al de rest van de vierentwintig duizend millioenen verlooren gaan. Want voor eerst veroordeelen wy allen, die geen Christenen zyn, vervolgens allen die niet Roomsch Catholyk zyn; en eindelyk allen die ons niet voor onfeilbaar houden, en takkebossen aanbrengen, als wy goedvinden de Ketters te verbranden.' 'Zie daar, voegde ik 'er by, de taal van Rome, met het welk Gy-lieden ..... Rome viel hy my in, is de Hoer van Babel, die uitgeroeid moet worden; maar gy Wereldling! verbeeldt u, met alle uwe geleerdheid, *Ryk en verrykt te zyn, en geenes dings gebrek te hebben, en gy weet niet, dat gy zyt elendig, ende arm, ende jammerlyk, ende blind, ende naakt*.' Ik bedwong myne wettige verontwaardiging; het Versje van den Franschen Dichter kwam my in gedagten.

(111) *Pièces relatives à Bélisaire* (noot van V.E.)

Pope est un scelerat, qui de sa plume impie
Ose vanter de Dieu la clemence infinie,
Qui soutient follement, (ô le mauvais Chretien!)
Que Dieu nous aime tous, et qu' ici Tout est bien.

Ja Pope is wis een guit, die in zyn snoode blaâren
Gods goedertierenheid voor eind'loos durft verklaaren,
Die spoorloos staande houdt, (ô Christen slegts in schyn!)
Dat God ons allen mint, dat alles regt zou zyn.

Myne bedaardheid zegepraalde over den yver van den Ziekentrooster, van de Blokmaaker, den man met de palmhoute Pruik, en van alle de Zusters; De laatsten spraken voor my te bidden, maar met eene byvoeging, welke my de gevoeligste neep van allen gaf, en myne Christelyke lydzaamheid op de sterkste proef zettede, ‘dat namelyk de noordenaar aan 't kruis wel bekeerd was, en dat myn staat derhalven ook niet als volstrekt hoopeloos beschouwd moest worden.’

Toen dagt my, had ik vryheid, hen regtstreeks aan te tasten, en de ongerymdheid hunner handelwyze, hun onder 't oog te brengen. ‘Gy vaart bitterlyk tegen my uit, zeide ik, gy haat, gy verdoemt my om eene hardheid des harten die gy my straks zelve geleerd hebt, dat ik niet eens mogt trachten te verbeteren. Toen hebt gy het leerstuk der voorbeschikking in zyne uiterste strengheid gedreven, nu vergeet gy myn volstrekt onvermogen, en derhalven myne schuldeloosheid. Ik weet dat myn Neef Fransch verstaat, ik vermoede het zelfde van verscheiden uwer, gunt my de vryheid van u de schoone Vaarzen van den beroemden *Corneille* voor te houden. Ik zal niets anders inbrengen:

Quoi la necessité des vertus & des vices
D' un astre imperieux doit suivre les caprices
Et l' homme sur lui même à si peu de credit;
Qu'il devient scélerat, quand Delphes l' a predit?
L'ame est donc toute esclave! une loi souveraine
Vers le bien ou le mal incessammant l' entraine;
Et nous ne recevons ni crainte ni desir
De cette liberté; qui n' a rien a choisir!
Attacher sans relache a cet' ordre sublime,
Vertueux sans merite & vicieux sans crime,
Qu'on massacre les Dieux, qu'on brise les autels,
l' Est la faute des Dieux et non pas des mortels?
De toute la vertu sur la terre epandue
Tout le prix a ces Dieux, toute la gloire est due!
Ils agissent en nous, quand nous pensons agir
Alors qu'on delibere, on ne fait qu' obeir

Et nôtre volonté n'aime, hait, cherche, evite
Que suivant que d'en haut leurs bras la precipite.

Men zoude my byna aangetast hebben, maar ik pakte my weg; t'huis koomende vertaalde ik het gemelde Stuk, in een gunstige luim, op deze wyze:

Hoe! zou de reine deugd en 't hatelyk venyn
Der ondeugd in ons hart dan onderhevig zyn
Aan zeker streng gestarnt', geplaatst aan 's hemels bogen!
De mensch heeft op zich zelv' dan zulk een klein vermogen,
Dat hy al zyn vermaak alleen in gruwlen stelt,
En 't gruwzaamst monster word, als Delfos 't heeft voorspelt!
De ziel is een slavin! Zy bukt voor zekre magten
Die haar het goed en kwaad doen minnen en verachten!
Alleen verkreeg de mensch dan vryheid, om zo lang
Hy hier op de aarde leeft, te leven in bedwang!
Met de eigenschap begaafd van een vrywerkend wezen,
Is hy gantsch buiten staat van te hopen en te vreezen.
Wat nadrend heil hem streel', wat rampen op hem woên!
Wy kunnen uit ons zelv' niet één verkiezing doen!
Wy, aan der goden wil verbonden allerwegen,
Zyn deugdzaam zonder nut, boos zonder kwaad te plegen!
Komt, Snoodaarts! beeft dan niet: trotseert het godendom;
Bespot hunn' tempeldienst, schop hunne altaren om,
En roept, met geenen schrik in 't boos gemoed beladen,
'De Godheid heeft de schuld van onze gruweldaden!'
Hoe! van een goede daad, die ik gulhartig doe,
Komt slechts het godendom, niet my, de glorie toe!
Het baat geen braaf gemoed zyn' lust tot deugd te sterken!
De Godheid werkt in my, wanneer ik denk te werken!
Ik, vry, doch zonder magt, voer haren wil slechts uit
Zelfs in 't beraden van een zaak die ik besluit!
Zy schonk my dan de magt om *dit* of *dat* te kiezen,
O, als ik zulks wil doen, my die te doen verliezen!
Wy voeden liefde, hoop, begeerte, afkeerigheid;
Doch niet dan naar den gril der lotstar die ons leid!

Ik verzoek u ernstig, myn Heer, dat gy dezen mynen Brief wilt plaatsen, en onze eerwaarde Leeraaren de noodzaakelykheid voorhouden, om zodanige domme en bittere vergaderingen, zo veel in hun is, te weeren, en alle hunne ledemaaten dien verstandigen yver, die gemaatigheid en liefde in te boezemen, die zommigen hunner, zo loffelyk verciert.

Ik ben, enz.
N.P.

Uit: De Philosooph, nr. 176, 15 mei 1769
Het journaal van een Lichtmis, en van een eenvoudige schoenmaker

De ligtmis.

Zondag. Dit is een haatelyke lastige dag; 'T is of alle menschen zot zyn, zo loopen zy na de Kerk; - Ik wist myn tyd niet ten einde te krygen, toen ik uit myn Ordinaris(112) kwam; Ik ben uit *desperatie* eens mede ter Kerk geweest; Ik meende *Betje* N. te zien, maar dat was mis; - Het verveelde 'er my allerysselykst, en konde het 'er niet langer dan een kwartier uurs uithouden. - Ik meende ook dat Do..... zyn Wereld beter verstondt, hy yverde geweldig tegen Dronkenschap en Overspel, en praatte van het jongst Gerichte; koomt dat by Fatzoenlyke Lieden te pas?

Des Avonds met de Heeren T. en H. by *Mietje* G. en haare Nigten gesoupeerd. Wy zyn regt wild geweest; maar de Bourgonje was *abominabel*, ik ben meer ziek dan dronken.

Maandag. Ik heb van nagt een sterke Koorts gekreegen, die nog duurt; myn Maag is afgryslyk *gederangeerd*(113); dat wordt hoe langer hoe erger; De Maagkruiden van den Apteker helpen net even weinig als de druppels van Doctor N. 'T is al den drommel Kwakzalvery, daar zyn geen medicynen die helpen, ik heb 't dikwils zo bevonden. - Maar zou die duivelsche Bourgonje wyn hier ook deel aan hebben? myn smaak zeide my al, dat hy niet dogt.

Dinsdag. Het heeft van daag afgryselyk gespookt in myn Kamer! Een lastig bezoek van myne Tante L..... wat meent die oude Totebel, dat ik om haar geld na haar dood te hebben, geen vermaak in het best van myn leven zou mogen neemen. - Zy zeide my, dat ik dit *best van myn leven* in *ingebeeld* vermaak, en wezenlyke elend verspilde; zy praatte van een vervroegden ouderdom, - van schandelyke kwaalen, - van veragting en oneere, - van - ô doodelyk Sermoen! Nu behoef ik althans in geen jaar en zes weeken weêr ter Kerk te gaan.

Woensdag. Nu vervloek ik de Kaarten. Is dat een dag! Ik was weêr beter, en ik had om vergoeding voor het Sermoen van gisteren te hebben, dewyl ik nog niet uit dorst te gaan, gezelschap by my genood; - myn Goudbeurs ledig, en dertig Dukaaten moeten leenen! - En Hemel daar is by Tante L. nu niet te haalen! - Of ik moest haar vertellen, dat ik my

(112) gewone doen
(113) in de war

ga bekeeren. - Dat moet ik eens overleggen, want hoe Duivel zal ik het anders redden? Al myn Crediteuren dringen my even onbarmhartig; Ik heb 'er van de morgen zes gehad, en helpt Tante L. my niet, dan schiet ik my voor den kop; Ik ben wanhoopig.

Donderdag. Een excellent geheim van den Heer T. om myne Crediteuren te foppen, als ik myn Speelschulden maar betaald kan krygen. - Beminnen is begeeren, in weerwil van alle fraeijigheden, welke onze poliete[114] Romanciers en Poëeten over de Liefde *debiteeren*, en van de gewaande onhoflykheid, die het schynt in te sluiten. Ik begeer u, in plaats van ik bemin u. De Heer T. en ik hebben beide *Lucreesje* .... bemind, en wy hebben evenwel beide ons best gedaan om ze te bederven. Dit strookt niet met de gewoone betekenis van 't woord *beminnen;* maar wy *begeerden* ze, en wy hebben ons oogmerk bereikt. Ik hoor dat zy tegenwoordig in een slegten staat is; maar dat 's eene andere zaak, myne Taalverbetering is onbetwistbaar.

Vrydag. Welk eene lastige Assemblee[115] by Mevrouw N. Haar Dogter is een volslaagen Zottin; zy dreigde het aan haar Mama te vertellen, zy dreigde te roepen; Ik meen het in ernst, zeide zy, en zy meende het in ernst; - Help Hemel! zo zy haare dreiging uitvoert, dan zal de heele bommel uitbreeken, en dan koomt het den eigen dag aan Tante L., en vervolgens aan myn heele Familie! - Dan ben ik een bedorven Man, en mag ik wel na Oost-Indiën gaan, of zy zullen my plakken.[116] - Doodelyk ongerust. - Nooit weêr ongetrouwde Dames te bezoeken.

Zaturdag. Ik ben maar een uur in de Comedie geweest; het verveelde 'er my schrikkelyk; - 'T is of men zomtyds een halve Kerk van de Comedie wil maaken, zo droog en dor zyn zommige stukken; - Wy hebben weder een wilden nagt gehad by *Mietje* G. Myn hoofd doet my zo zeer, dat ik het niet tillen kan. - Ik heb 'er den bruy van om op die wyze langer Journaal te houden. Ik vind, als ik het overzie, niet anders dan ziekte, kwelling, en te loorstellingen; - Myn Journaal zegt de waarheid; Ik kan my, als ik my de geheele week herinner, niet één uur te binnen brengen, waar in ik kan zeggen my regt *gediverteerd* te hebben. - Altoos zorg en vrees, dikwils ongesteld; Het leven is my lastig. - Althans zo te leeven! - maar wat zal ik doen met myn tyd? - Dwaaze viezevazeryën[117] van de Eenzaamheid, ik zal morgen lugtiger denken.

* * *

(114) aardige, beschaafde
(115) bijeenkomst
(116) gevangen zetten
(117) viezevazen: kuren, grillen

Het Journaal breekt hier een langen tyd af, en daar het weder aanvangt, bevat het verscheide byzonderheden in den zelfden smaak, die het lezen niet waardig zyn. Ik zal het laatst gedeelte, dat van meer belang is, alleenlyk mededeelen.

* * *

Ik ben zeer ziek, en myn Doctor begint gevaar te zien. - Myn God! als ik in zulk eene gesteldheid na de eeuwigheid moest oversteeken, wat zal 'er dan van my geworden! - Het klamme zweet breekt my aan alle kanten ten bangen boezem uit, ik sidder als ik aan den dood gedenk, ach my Rampzalige! waar berg ik my voor den Toorn des Almagtigen! -

Een bezoek van Tante L. en Neef R. ô wat hadt nu haare aanspraak eene verschillende uitwerking op myn Ziel! Ach! had ik wat eerder naar de vermaaningen van die braave Vrouw geluisterd! Ach mogt ik nu na haare lessen leeven! Maar nu vreeze ik, dat het te laat zal wezen; - En evenwel zo, moet ik niet sterven, of ik ben verlooren, - eeuwig verlooren - de elendigste aller Schepzelen; - Ik beef als een blad! myn Bed, myn Kamer, het Huis, de Wereld is my te bang; - De eenzaamheid is my onverdraagelyk, en ieder aanspraak vermeerdert myne siddering.

- Ik ben, God dank! een weinig beter, de Heer T. heeft my eene Dissertatie *sur la vie heureuse* van Mr. *de la Mettrie* gebragt.[(118)] Ik heb die geleezen. - Ysselyk Boekje! Moet ik daar myn troost uit haalen, dan leef en sterf ik zonder troost! - 'Deugd en Ondeugd eene ingebeelde onderscheiding!' Myn hart zegt my, dat dit eene volstrekt valsheid is. 'Wroeging, enkele harsenschimmen!' Helaas! Ik voel het anders. 'Na dit leven niets te hoopen of te vreezen!' Ach ik heb dit lang gewenscht; Maar ik heb het gewenscht toen ik ten minsten nog eenig vermaak in dit leven hoopte te bejaagen; Dat heeft my niet gebeuren mogen. Ik heb in een gestadig bejag eener onzinnige vreugde nooit een dag van waar geluk genooten; En moet ik nu dus in een akelig Niet, voor altoos wederkeeren? Moet het duister graf my voor eeuwig bedekken? Moet ik geheel en al ten prooy der Wormen verstrekken? Moet ik ophouden te zyn, eer ik geleefd

(118) J.O. de la Mettrie, 1709-1751, studeerde te Leiden bij Boerhaave en vertaalde enkele van diens werken. Later moest hij vanwege zijn geschriften Frankrijk verlaten en verbleef toen (vanaf 1746) weer tijdelijk te Leiden. De grond werd hem ook daar te heet en het verblijf werd hem ontzegd. Het werk dat hier bedoeld wordt, is: *Traité de la vie heureuse de Sénèque, avec l'Anti-Sénèque, ou Discours sur le même sujet*, Potsdam, 1748.

hebbe? Kan dat het oogmerk der Godheid wezen? Maar moet ik na myn verscheiden overblyven? Wat dan! Moet ik voor een Alweetenden, Almagtigen, Regtvaardigen en billyk vertoornden Regter verschynen! Ach! waar vliede ik, waar berg ik my! - Konde ik die naare gepeinzen van my weeren! Ik voel dat zy my krankzinnig maaken, en myne ziekte verergeren. - Myn God heb medelyden met uw rampzalig Schepsel; Slaa toe, en dat uwe wraak zig met myn ongelukkig leven, en vervroegden dood te vrede houde! Dat ik Namaals .... ach dat vreesselyk Namaals! -

* * *

Hier heeft de ziekte, en ylhoofdigheid, of liever de Razerny uit zyne wanhoop geboren, den ongelukkigen Lyder belet zyne aantekeningen te vervolgen; Hy is in dezen jammerlyken toestand heen gegaan; - Ach! .... 'T is my onmoogelyk myne oogen langer op dit akelyk Schildery te vestigen; Myne Lezers zullen dezelve gaarne met my tot een behaagelyker voorwerp wenden. - Ik zal slegts eenige weinige dagen uit het Journaal van myn Schoenmaaker overschryven, want de eene dag is by hem doorgaands als de andere, en de meesten behelzen niet anders, dan, ‘Dezen dag weder gelukkig met myn Vrouw en Kind, en Werk gesleeten. Dank zy den goeden God voor zyne gunst!’

* * *

Den 4 *July*. Myn Werk heeft heden uitstekend wel gevlot; een regt genoegelyke dag; Een vierde boven myn gewoonen taak! Wat ben ik God al dankbaarheid verschuldigd voor zo veel lust en kragten: Ik zal met myn lieve Vrouw vóór myn Avondgebed een Danklied t' zyner eere zingen.

Den 3 *Augustus*. Onze kleine Jongen heeft heden een Tand gekregen, dat is voorspoedig, zonder een oogenblik ongesteldheid. Dat Kind groeit ongemeen voordeelig op. ô God! Dat het in uwe vreeze en gunst mag wezen.

Den 7 *Augustus*. Braave beminnelyke Vrouw! Welk een gezegend lot is my ten deel gevallen; Zy heeft my verrast met zes nieuwe Hembden, waar toe zy 't Linnen uit een bezuinigd Spaarpotje gekogt heeft, en welken ik goedschiks geloofde, dat zy voor een ander naaide.

Den 15 *September*. Heden een nieuwe Kalant gekregen door recommandatie van den P. Ik verheug my in de agting en briendschap van dien braaven Heer niet min dan in het voordeel dat hy my toeschikt. Het is my, na het betragten van myn pligt, een innig zielsvermaak, my met de gene-

genheid van zulke Mannen te mogen vleiën. *Ik bedank myn Vriend den Schoenmaaker, wegens zyn gunstig Oordeel over my*.[119]

Den 4 *November*. Wat gaan onze zaaken voorspoedig! Nu heb ik stof tot dankbaarheid! slegts het tweede jaar van ons Trouwen, en zulk een Winter-raad van heerlyk Rundvleesch! God geeve dat ik het met myn lieve Vrouw met gezondheid en een erkentelyk hart gebruiken moge!

Den 8 *November*. Myn Vrouw is niet wel; Zy meent dat het uit haar Maag koomt; Zy wil *Vasten;* Ik zal 'er het *Bidden* by voegen.

Den 10 *November*. God heeft myn Gebed verhoord; Myn Vrouw is veel beter. - De P. heeft my een boekje over het toekoomend leven geleend; Ik heb 'er dezen avond met myn Vrouw ingeleezen. - Wy weenden van vreugd! ô Welk een liefelyk vooruitzigt! Wy zouden beiden schier wenschen te sterven, als wy het slegts te saamen doen, en ons Kind behouden konden.

Den 19 *January*. Met myn Vrouw voormiddag ter Kerk geweest, en namiddag een kleine wandeling met haar gedaan. Bekoorlyke Winter-dag! Het Kind was by onze *Aaltje Nigt*, zy is mal met de Jonge. 'T is ook inderdaad een inneemend Kind, een zegen van God: - *Aaltje Nigt* is een braave Vrouw, een regt genoegelyke en stigtelyke Avond by haar doorgebragt.

Den 20 *January*. De Heer N. heeft my zyn rekening tot den laatsten penning betaald; Hy was zeer wel voldaan; ô Dat is een vermaak voor een Handwerksman genoegen te kunnen geeven: - Zyn Vrouw vroeg na onze kleine Jonge, en beval dat hy met zyn Moeder moest koomen om eenige afgelegde Kleêrtjes van haar Zoontje te haalen; Ach wat ben ik gelukkig in de gunst van God en Menschen!

* * *

Ik zal hier ophouden, en byäldien 'er onder myne Lezers mogten zyn, die een oogenblik in beraad konden staan, met welken dezer twee Menschen zy liefst leeven en sterven wilden, die raade ik, my voortaan niet meer te leezen.

P.

(119) Opmerking van Van Engelen.

Digtstukken

De Negerslaaf[120)]

Wat ingebeeld verdriet doorknaagt myn zwoegend hart?
Wat nevel doet myn ziel den glans der vreugde ontbeeren?
Daar duizenden, in zorg en moeijelykheên verward,
Myn lot, myn gunstig lot met wensch op wensch begeeren.

'k Heb 't boven and'ren wel. Myn kleen verblyf, 't is waar,
Zal door geen pragt het oog des Vreemd lings tot zig trekken;
't Pronkt met geen meesterstuk van eenig' Kunstenaar;
En kan een' Vriend alleen ten lustverblyf verstrekken.

Dog trek naar 't kil gewest, door Laplands Volk bewoond,
Zie hun verheugd en bly zig onder 't sneeuw verschuilen!
Terwyl het dorre veld hen niet dan ys vertoont,
En onöphoudelyk de barre winden huilen!

Zie d' armen Negerslaaf zyn Vaderland ontrukt,
Geboeid, helaas! geboeid, maar niet in liefde-boeijen!
Geen blydschap streelt zyn ziel, door ramp op ramp verdrukt;
Hy voelt, door niets getroost, gestaêg zyn droefheid groeijen.

Zingt vry, ô Dichters! van een nooit gevoeld verdriet,
'k Wil met geen' valsche verw' verzierde smarten maalen:
Maar zal van zulk een' Slaaf, wien alle heul verliet,
Het bitter hartenleed al schreijende elk verhaalen.

Hy stondt op 't barre strand, en treurde om al zyn wee,
Eer 't Scheepsvolk 't wreed bevel ten aftogt wierdt gegeeven;
Een traanen-beek vloot uit het weenend oog in zee,
Hem was geen andre troost dan schreijen bygebleeven.

(120) De schrijver geeft hier een vrije bewerking van een gedicht van de Engelsman William Shenstone (1714-1763) die vooral bekend werd om zijn romantische tuinaanleg op zijn landgoed Leasowes, met schilderachtige waterpartijen, rotsen, groene prieeltjes en tuinen.

Myn Zangnimf luisterde naar zyne jammer-klagt,
(Een klagt, gelyk Natuur in nood alleen kan klaagen)
Zy heeft ze my ter vlucht van 't Lybisch strand gebragt,
Om ze, op myn lier gesteld, myn' Landsliên voor te draagen.

'Ach! waarom scheurt men my uit myn Geboorteland!
Gy handelt met ons bloed als koopmanschap, Barbaaren!
Moet dan een vreemde Vloek ten geessel van dit strand.....
Is 't moog'lyk, kunt ge, ô Zee! die Landgedrogten spaaren!

Hier dryft het wild Gediert' verschrikking voor zig heen,
Een doodelyk fenyn doet slang en adder zwellen,
De Roofzugt zuigt het bloed uit d'afgescheurde leên;
Maar 't Christen-volk koomt ons met wreeder plaagen kwellen.

Ach, toen de Tyger, Leeuw, en Luipaard in den nacht,
Uit zucht tot verschen roof in 't woud elkaêr bevochten.
Wat noodlot spaarde my voor uw verwoed geslacht,
ô Christ'nen! meer beschaafde en wreeder moord gedrochten!

Koom hongerige Wolf! verscheur myn matte leên!
Gy Leeuwen valt my aan! ô Tygers! hoort myn klagen!
Koom zwelg my in, ô Zee! verhoor myn bang geween,
Ontruk my 's menschen woede en felle geessel-slagen.

Het wreeden Beulen-rot toont valschlyk op 't gelaat
(Hoe kan dat snood gebroed zo deugdzaam zig vertoonen!)
Een mededogenheid en zagtheid; vloekt den haat,
Daar Godsvrugt, Eer en Deugd steeds op hun lippen woonen.

Vermetel is 't in hen te hoopen op een oord,
Waar, na de dood, hun ziel een eeuwig heil zal smaaken;
Want, in het kwaad verhard, verhit op menschen-moord,
Is 't loon by hen verbeurd, waar naar men ons leert haaken.

Neen! zelve zonder zorg om dit volzalig dal,
Verrykt door 't zweet, geperst uit onze matte leden,
Verzwaaren ze onze elend', belagchen ze onzen val,
Terwyl ze ons paaijen met gewaande zaligheden.

Voor hen wordt, om 't yvoor, onze Elephant geveld;
Wy putten 't goud voor hen uit 's aardryks ingewanden,
Maar vrugtloos! Niets voldoet hun roofzugt en geweld,
Ons leven staat op prys in hun geldzieke handen.

Schep egter moed, myn Ziel; Daar is een zalig Land,
Waar 't ooft voor eeuwig bloeit in groene lustpriëelen,
En 't lieflyk beekje ruischt langs 't nimmerdorre strand,
Ja 't lugtje kruiden kweekt om wond en smart te heelen.

Daar zal de Dwingeland, gevloekt om onze elend'
Met uitgestrekte hand vergeefsch om bystand vraagen,
Terwyl de Zee zelfs, door ons leed geraakt in 't end
Haar beste schatten ons met blydschap op zal draagen.

E.E.
De Philosooph, nr. 19, 12 mei 1766

Aan de Eenzaamheid.[121]

I.

ô Zalige *Eenzaamheid!* 'k zie van uw stille reê
Het rusteloos gewoel van 's wereld woeste zee,
En met een' eed'len moed belust naar hooger dingén,
Veracht myn fiere ziel haar grootssche beuzelingen,
En ziet met medelyden aan
Hoe duizend duizenden vergaan,
Gestaâg door hoop en vrees gedreeven,
Daar ze (als een mast- en roerloos schip
Te barsten stootende op een klip,)
Door dwaasheid op de rots der doodlyke ondeugd sneven.
'k Zie hier de Deugd vervolgd, bespot, en stout veracht,
Het recht van weêuw en wees verkracht
Door Hemeltergende aarsche Grooten;
'k Zie gints door fellen tegenspoed
Een zuivre ziel en groot gemoed
In eenen poel van ramp en onheil nederstooten;

(121) Een gedicht dat door Van Engelen geschreven werd in zijn landelijke afzondering op Remmersteijn, vol van praeromantische gevoelens.

Ja waar wy ook onze oogen slaan
Op 's wereld wyden oceaan,
Het krioelt 'er van schipbreukelingen,
Want waar Syreenen zingen
Zal licht een zwakke kiel vergaan.
De Deugd reikt wel haar gulle handen,
(Op dat wy tydig mogen landen,)
Ons in 't gevaar gewillig toe,
Zy, nooit van edel weldoen moê,
Roept vriendlyk: Kom op 't strand der aarsche zaligheden.
Gints, op myn aangenaame reê,
Woont eeuwig lieffelyke Vreê;
Nooit word 'er eenig leed geleeden.
Doch 't is vergeefsch, het schepsel ziet
De baak der werelsche eer en hoort de Deugd dus niet,
Ja worstelt lagchend met de baaren.
De wind van wellust ruischt den dwaazen hoop in rust.
Helaas! de schipbreuk is hun lust,
Door drift te sterk verblind, zien zy geen doodsgevaaren.

II.

Kom, lieflyke *Eenzaamheid*, verkwik, versterk myn geest!
Verzel my tot myn dood, ô Leven van myn leven!
Door u voel ik myn ziel tot waare vreugd gedreeven.
Ach, waart ge altoos myn lust geweest!
Gy buigt uit eigner aart ons onder 't juk der reden,
En zyt veelal 't behoud der jeugd.
Uw stille rust word nooit door vuile lust bestreeden;
By u alleen is zuivre vreugd.
De ziel, gestreeld door 't zagt geruisch van uwe stroomen,
Smaakt aan derzelver boord al de aardsche zaligheên
Geplant door zuivre deugd, door wysheid voortgekoomen,
En ryp geworden door bespiegeling alleen.
Dus kunnen wy, door u verlustigd in gedachten,
Genieten al het heil dat d'aard' den menschen geeft.
Door u is 't dat de geest zelfs tot den hemel zweeft,
Op zuivre Englenschachten.
ô Mogt dan de Eenzaamheid my in haar stillen schoot

Des werelds woest gewoel onttrekken.
En my, van zorg en laage drift ontbloot,
Tot eene schutsvrouw strekken.
Tot eindelyk met zagt geweld
De dood me in dit genot een oogenblik zal stooren:
Dan voor eenen korten tyd,
Der rust des grafs gewyd,
Het oog niet zien, het oor niet hooren,
Tot dat, in beter staat hersteld,
De ziel met nieuwen lust naar de eeuw'ge vreugde snelt.
Philosooph, nr. 36, 8 sept. 1766

De Bulhond.

Kees Knol, gewoon in Vee te handlen,
Ging onlangs met *Jaep Vreeslicht* wandlen.
Zy zouden zien hoe 't in het Veld
Met hunne Koeijen was gesteld.
Men zou eerst die van *Kees* bekyken.
Men trad de deur uit; maar terstond
Vernamen zy een' grooten Hond,
Die vreeslyk blafte en brulde, en hen in huis deed wyken.
Gantsch bloed! zei *Jaep*, dit schynt een Leeuw;
Die Hond heit hart, hy maakt geschreeuw;
't Is een gevaarlyk beest. Kyk, kyk iens naar zyne oogen!
Och! sluit de bovendeur. Licht worden we aangevlogen!
Kyk, kyk, de schuim vliegt uit den mond!
Kees beefde, sloot de deur, ging uit het venster leggen,
En zei, myn lieve *Jaep*, is deuze Hond niet dol
Dan is myn naam niet langer *Knol*.
Zyn ysselyk geblaf mot elk met recht ontstellen.
Och! krygt hy iemant beet, die zal 't niet nae vertellen.
Intusschen komt door 't woest geblaf,
Een kleine boerenhond op dezen blaffer af,
En vliegt hem in de strot, eer 't iemand dorst verwachten.
In 't kort, na weinig stryds, verloor de Bul zyn krachten,
En stierf aan zyn bekomen wond.
Hoe droes kan 't zyn, zei *Jaep*, dat zulk een kleine Hond

Een' grooten, die door vreeslyk raezen
De gantsche buurt wis zou verbaezen,
Zo kan vermoorden op ien' stond!
Kom, laeten we wat naeder treden,
Zy komen daadlyk naar beneden.
Zy nadren, noch in 't hart bevreesd,
Het zo terstond vermoorde beest.
Zy roepen, dat 's een Hond! Wat is hy grof van leden!
Wat ysselyke kop! Gien grooter in het land!
Wat schrikkelyke bek! Nooit zag men zyns gelyken!
Bezien we zyn gebit, zei *Kees;*
Kom, *Japik* buur, heb nou gien vrees.
Zy openen den bek: hoe stonden zy te kyken!
Zy riepen: ‘'k Loof het wel dat hy is overmand;
‘De blaffer heit niet iénen tand.’

Het lot van dezen Hond kan alle menschen leeren,
Dat qie zich vreezen doen door dreigementen, zweeren
En zwetsen op hunn' moed, den meesten tyd in schyn
Gevaarlyk, inderdaad het lichtst verwonnen zyn;
En dat hy die zich roemt als schrander en belezen,
Meest licht word overtuigd een zot vol wind te wezen.

N.
De Philosooph, nr. 138 22 augustus 1768

De Spotter betaald.

Een Monnik, barrevoets, dog gaande op houte klompen,
Zag, in een zeker Dorp, een Kinkel water pompen,
En riep hem spottend toe: ‘Goên dag, Samaritaan!’
De Kinkel keek hem lagchende aan.
En zei: ‘ô Pater! 'k zie u op twee klompen gaan,
Maar inderdaad ik vrees met reden,
Dat ze uit dien Boomstam zyn gesneden
Waar tegen eertyds wierd gezeid:
'Er zy geen goede Vrugt op u in eeuwigheid!’

* * *

Men leere uit dit geval niet mild te zyn met spotten,
Wien gy voor zotten houd zyn juist niet altyd zotten.
De Philosooph, nr. 202 13 november 1769

Aan den Philosooph

(Dit aardige spotgedicht geeft een goede kijk op Van Engelens visie op zijn spectatoriale arbeid)

C'est un danger d'aimer les hommes;

Les servir un effort, que bientot on oublie
Les eclairer une folie,
Qu'ils n'ont jamais pu pardonner.

LA HARPE *Poësies meleés*.[122]

Heer Wysgeer! smoor uw' lust om andren door te halen.
't Is een gevaarlyk werk gebreken af te malen!
't Is altyd schadelyk voor hem die zulks bestaat.
Wie 't kwaad in andren gispt beloov' zich niets dan kwaad
Een die zich door de zucht tot heeklen laat verblinden,
Zal, zoekend' naar den roem, doorgaans verachting vinden.
Eén schimpstreek, hoe gepast, hoe kittelend, hoe vol geest,
Is dikwyls zyn' autheur hoogst smartelyk geweest.
Een schrander hekelaar, in spotzucht uitgelaten,
Verbetert niet één gek, en doet alom zich haten.
Een lang en koel geschrift, een zout en nutloos boek.
Heeft hoop om ongemoeid te rotten in een' hoek,
Daar niet één sterveling den inhoud zal bestormen;
All' wat het daar bestookt is spinrag, stof en wormen:
Maar een autheur die schertst, die lacht en lachen doet,
Een knaap voor wien elk schurk en quibus siddren moet,
Een snaak die waant dat elk zyn scherpe spotternyen,
Om dat ze geestig zyn, met veel geduld moet lyên,
Maakt, als hy in geschrift, naar raak, in 't honderd slaat,
Van tien verwonderaars somwylen negen kwaad.
Gy wilt, met ernst en boert, elks zedemeester wezen!...
Een zedemeester! foei! Niets is zo zeer te vreezen!
Een schepsel dat steeds vit, elk guiterytje gispt,
Dat, op een' straffen toon of lachende, elk berispt,
Ons steeds aan de ooren lelt van deugd en goede zeden,...
Foei! welk een haatlyk dier! het diende alom vertreden!
Het stoort een ieders vreugd, strekt elk tot ergernis,
Ik weet geen' naam zoo slecht die 't beest niet waardig is!

(122) Jean-François de La Harpe, 1739-1803.

Een spottend wysgeer! help! doe hem van straat geraken:
Zo lang men by 't gerecht hiervan geen werk wil maken,
Loopt meer dan één Hans-worst die noch voor schrander gaat,
Ja menig schurk getooid met een oprecht gelaat,
Gevaar van door zulk een', gewoon niets te verbloemen,
Zich daaglyks zot of schurk ronduit te hooren noemen.
Doch dit ter zy' gesteld, wat werkt uw schryven uit?
Verbetert gy één gek? Verbetert gy één guit?
Neen, vrind! wel verr' van hen aan spot of ramp te ontrukken,
Vervloeken ze uw papier, ja scheuren 't zelfs in stukken,
Zie hier de vrucht uws werks! Daar ginder komt Sejaan',
Een zot, doch met zichzelv' van top tot teen voldaan;
Geen wonder! neen, mynheer gaat by een' Grooten eten;
Elk die hem spreken mag moet dit, op straat zelfs, weten;
Hy ziet 'er deftig uit! hoe achtbaar staat zyn pruik!
Hoe treed hy op de maat! hoe waggelt hem zyn' buik,
De woonplaats van zyn ziel! Dit schepsel schynt geschapen
Om anders niets te doen, dan eeten, drinken, slapen
En wandlen als een beeld, dat, geestloos, door een veêr
Of door gewigten word bewogen ginds en weêr.
Ik nader hem; ik buig me. Ik doe dit alle dagen
Eerbiedig, als de klok twee uren heeft geslagen.
Ik roem zyn' wyzen geest, zyn vorstlyke achtbaarheid;
Hy zegt: kom morgen by me! Ik vind me een plaats bereid,
Naast hem aan zynen disch ... Zwyg stil! mynheer *zal* spreken:
Van 't geen hy zeggen zal is my noch niets gebleken,
Maar echter roep ik uit, op dat zyn gunst my blyk':
..In 't geen hy zeggen *zal* heeft hy gewis gelyk.'
Daar opent hy zyn' mond; hy spreekt noch naauw' drie woorden,
Die zyne gasten niet dan op een' afstand hoorden,
Ik roep: ' hy *heeft* gelyk! dat 's geestig, grappig, recht'!
Ik lach tot barstens toe om 't geen hy heeft gezegd;
En ik verwonder my om 't geen hy noch zal zeggen.
Zo weet ik by Sejaan' myn zaken te overleggen,
En vind 'er reekning by. Maar gy, die onverbloemd
Myn heer Sejaan' gewis een menschlyk huisdier noemt,
Wat reekening vind gy in scherp hem door te stryken?
Zyn geest is niet geschikt om juist te vergelyken:
Maar echter is uw loon de naam van Paskwillant.[123]
Gy hebt ook Bankroetiers en Sluikers[124] aangerand;
Waar zal 't noch met u heen! Ik hoor van zo veel menschen
U schelden voor een kwast, ja voor den drommel wenschen,
Dat ik u raden zou, (dit spaart u veel verdriet!)
Dat ze elks verwondraar wierd, en 't gispen varen liet.

(123) Schrijver van pamfletten.
(124) Smokkelen, ook overspel bedrijven.

Sejanus, Bankroetier, noch Sluiker zullen laten
Het geen gy in hen gispt; maar u om 't gispen haten.
En mooglyk strekt het u, uit weêrwraak, tot verwyt
Dat gy van God te dik of dun geschapen zyt.
Zie daar de ware vrucht van spotten en vermanen!
Vergeefs tracht ge ons een' weg tot beterschap te banen.
Doch is 't niet noch iets schoons, zo gy 'er al toe raakt,
Dat ge ons, gelukkig dom! wys, maar rampzalig maakt?
Myn buurman, Philaleet', zal myn getuigen wezen:
Hy was eertyds een gek, thans is hy wys door 't lezen.
Is hy 'er beter aan? Het ziet 'er deerlyk uit!
Hy noemt een' gek een gek, hy noemt een' guit een guit;
En daar hy, zynde een zot, genoegen heeft genooten,
Zie ik hem, nu verlicht, alom zyn scheenen stooten.
Voor dezen at de man en dronk en deed zyn werk,
En ging vergnoegd te bed; hy ging getrouw ter kerk,
En hoorde, met veel smaak, een geestlyk huurpaard preken;
Hy kwam te vrede in huis: in een der kermisweken
Zag hy op 't Schouwtooneel den Grooten Tamerlan:
Het stuk ontroerde hem, het stuk voldeed den man;
Zyn geest, zyn domme geest, in aandacht weggezonken,
Was in de vogelkooi met Bajazet geklonken;
Hy leefde recht voldaan: maar wat gebeurt 'er nu,
Na hy verstandig wierd, door andren en door u?
Komt hy thans uit de kerk, ik durf hem naauw genaken!
Door weinig predikers is 't hem van pas te maken.
Van tienmaal die hy nu in Schouwburg is geweest,
Keert hy wel negenmaal met een' verstoorden geest.
Hy las weleer vernoegd: nu kan hy naauw' iets lezen.
Of roept, den meesten tyd: ‘Het kon noch beter wezen!’
Zie daar het werk dat gy en uw gelyks verricht:
Gy baart u haat, ons smart, wanneer ge ons oog verlicht.
Ik dank den goeden God, wat driften me immer porden,
Dat Hy my heeft bewaart een Philosooph te worden;
En smeek Hem dat zyn gunst myn' geest noch lang bewaak'
Dat die nooit Philosoophs aan 't murmureren raak'.
Geloof me, al wie op de aard' met elk als vrind wil leven,
Moet elk geen' andren naam dan die hem eer doet geven;
Hy wachte zich vooral, of hy tast deerlyk mis,
Dat hy een waarheid uit die iemant schandlyk is.
Wat voorbeeld dat de wraak ooit waarheidspreker spaarde!
De Domheid is de bron van 't hoogst geluk op aarde.
Zo ik een blaadje schreef, geloof my op myn trouw
Dat ik 't niet Philosooph maar Domöor noemen zou:
Ik spotte met geen' mensch; neen, schurken, zotten, wyzen, ...
'k Zou ieders eerlykheid, elk zot, elk schryver pryzen,
En denk dat myn geschrift, waarin elk wierd verguld;
Meer pryzers vinden zou dan gy ooit vinden zult.

Tot slot, heer Philosooph! gy moet uw' schryflust staken.
Bedoelt gy ons geluk, kom! help ons dommer maken.
Vooral, mynheer! vooral, maal nooit Caracters af;
Want niets verwekt meer haat: al zwoert gy noch zo straf
Dat gy geen' sterfling meende, of hoe gy u verdedigt,
Toch waant zich deze of gene in uw tafreel beledigd.
Bedoel vooral door scherts geen betring van een' zot:
Men tergt de simmen meest wanneer men haar bespot.
Tracht ge echter schurk of gek noch haatlyk af te malen,
En vreest gy niet hunn' haat u op den hals te halen;
Zyt gy belust, in spyt van aller zotten klap,
Noch voort te gaan op hoop van onze beterschap,
Die ons zo schaadlyk is; vaar voort dan met uw schryven!
Vermors dan pen en inkt door bladen vol te vryven;
Schryf voor sint felten heen![124a] Maar mor dan eindlyk niet
Als ge u gehaat, en ons geenszins gebeterd ziet.
De Philosooph nr. 186

De Twee Christelyke Vertroosters.

Ernest' had al zyn goed verloren,
En scheen in tranen schier te smooren
Elk was bewogen met zyn smart.
Heer Menschlief kon 't gekerm niet dulden,
Hy schonk Ernestus duizend gulden.
Zodanig was heer Menschliefs hart.

Och! riep Ernest', een mensch te ontmoeten
Zo groot van ziel! ... ik kusch uw voeten;
Gy zyt een engel, ja een god!
'k Hoor velen die zich Vromen noemen
U daaglyks als een ketter doemen,
Die en met God en Godsdienst spot.

Wat monsters! ... staak die taal, zei de ander,
Wy zyn slechts menschen met elkander,
Elk is met zwakheên ruim behebt.
Laat ieder my tot ketter maken,
Wyl ik de dwepery durf laken,
Die nooit uit weldoen blydschap schept.

(124a) Sint-Felten is een verbastering van Sint-Valentijn. Vanwege de klank van de naam die leek op ‘valt heen’, was Sint-Valentijn de patroon geworden van de lijders aan vallende ziekte. (Tuinman, I, 24)
Schrijf voor Sint-Felten: schrijf maar raak!

Myn Godsdienst leert my brave lieden
In nood en dood myn hulp te bieden,
Het zy ze Turk of Heiden zyn:
God lief te hebben, Hem steeds te eeren,
Geen' vyand, die ons deert, te deeren,
All' 't andere is alleenlyk schyn.

Gaan wy myn' broeder Harpax vinden.
Wy zyn wel juist geen tafelvrinden;
Maar hy is vroom, gaat veel ter kerk
En weet veel uit de Schrift te spreken;
Ik heb hem uren hooren preken;
ô Zyn Geloof is wonder sterk!

Die Vrome zal u ryklyk geven.
Ons geld gaat toch aan verre neven.
Hy is een zeer vermogend man.
Ernest' ging daadlyk Harpax klagen,
Hoe wreed Fortuin hem had geslagen;
Hy weent, en Harpax zucht 'er van.

Och! riep de rykaart, met wat rampen,
ô Hemel! moet de mensch hier kampen!
Beklagenswaarde Ernest, de zalf
Die uwe wonden kan verzagten
Moet gy van 's Hemels hand verwachten;
Vaarwel met deze dertiendhalf![125]
De Philosooph, nr. 186 24 juli 1769

De Amptenaar zonder Verdiensten.

Held Mevius, zo dom gelyk een Os geboren,
Doch door Fortuin geraakt tot een' verheven staat,
Was grimmig, dat een heer als hy niet wierd verkoren
Tot eenig ampt van eer, of lid van 's Konings raad.

(125) Zilveren munt met de waarde van 13,5 stuiver.

Hy dacht, ‘hoe word een ampt wel best door my verkregen?
Geld heb ik; ja, in overvloed.
Verstand ontbreektme òòk niet; en, door des Hemels zegen,
Al had ik 't niet, de domste bloed
Is wel eens, by geval, tot hoogen staat gestegen.
Maar weet ik dan daartoe geen wegen?
Zagt! Zagt! Ik loop tot noch te voet,
En, om tot eenig ampt te raken,
Moet ik met Grooten Kennis maken:
Men acht ons by die luiden niet,
Wanneer men ons niet ryden ziet.’
Fluks liep de kinkel heen, en deed een koets bereiden.
Hy deed, opdat men hem vooral zou onderscheiden
Van anderen, zyn koets, op 't zwaarst belegd met goud,
Fraai schildren. Al die pracht wierd met vermaak beschouwd.
Men sprak van hem aan 't Hof, 't geen niemant deed te voren.
Hy had zich zelv' alree' den hoogsten rang beschoren.
Maar, och! hy bleef altoos noch Mevius alleen;
Zyn naam bleef tytelloos, gelyk die was voorheen.
‘Wat drommel, riep hy toen, ik ben, en blyf vergeten!
Ik mogt hiervan de reden weten.
Thans ryde ik in een koets van goud ...
Maar, zagt! ik ben noch niet getrouwd.
'k Weet dat 'er mannen zyn, die min door 's Hemels zegen
Dan door hun vrouwen ampten kregen.
Ik trouw dan.’ Hy verkoos, tot voorwerp zyner min,
Een Kamenier der Koningin.
Dit meisje, jeugdig, schoon, bevallig, geestig, aartig,
Beminde haar vorstin, was voor den vorst dienstvaardig,
En was de inschiklykste onderdaan,
Die ooit zich onderwierp zyn wetten te ondergaan.
De vorst zei, dat hy nooit haar weêrgae' had gevonden.
Aan haar wierd Mevius door 't huwelyk verbonden;
En korten tyd hierna kreeg hy, van 's Konings hand,
Het Opperstaats-bewint van zeker deel van 't land.
En, schoon men hem begekte, en na wees op de straten,
Hy had het ampt, en dacht, ‘Laat andren van my praten!
Geeft God Jupyn een ampt, hy geeft met één verstand.’
Een die zyn' geest niet heeft verslapen.

Kan licht beseffen, dat de streek,
Die hy bestierde, eerlang een Laazrushuis[126] geleek;
Het stond 'er jammerlyk geschapen!
Dees schrandre ryksvorst, met zyn jonge kamenier,
Regeerde wonderlyk. Zyn knecht werd Kanselier,
En hy begeerde, dat een vent die naauw' kost spreken,
En die zyn tuinman was, de Logica zou preken.
Hy wilde ook dat de kok, ter eere van mevrouw,
Lofvaerzen maken, en op 't schoonste opzeggen zou;
Dat zyn koetsier, gewoon de paarden aan te pakken,
Een lekkre pruimetaart zou bakken,
En strafte d' armen vent in 't openbaar met schand',
Omdat de taart was aangebrand.
In 't kort, de droevige onderdanen
Beklaagden 's lands verval met tranen.
Zy smeekten allen, dat Jupyn
Hun land toch zou genadig zyn.
Zy riepen: ‘Och! Jupyn, kom neder uit uw zalen!
Tref Mevius!’ Jupyn besloot om neêr te dalen,
En sprak het schreijend' volk dus aan:
‘Gy zyt beklagenswaard', elendige onderdaan!
Gy vloekt op Mevius, maar moet op hem niet vloeken.
Gy moet den grond uws ramps in waarheid hooger zoeken.
Is Mevius een zot; het is zyn schuld niet, neen:
Ik schik der menschen aart naar myne zinlykheên;
En hy behoort, dit moet uw felle gramschap sussen,
Tot het beroemd geslacht der domme Meviussen;
Een uitgebreid geslacht, een soort van menschen, wis
Zo noodig als het soort van schrandre geesten is.
Want niets schiep ik vergeefs. Verwyt uw' vorst uw plagen:
Hy heeft u Mevius tot rechter opgedragen;
Hy maakte tot Regent een schepsel, dat om geld
Alleenlyk in den rang der menschen dienst gesteld.
Dit is der menschen heil in ongeluk verkeeren;
Dit is, zelfs my tot smaak, zichzelv' op 't hoogst ontëeren;
Die koningklyke zot, die zyn gezag misbruikt.
Zal binnen weinig tyds zyn wieken zien gefnuikt.

(126) Gekkenhuis

Ik zal door myne magt zyn grootheid haast doen zinken,
En hem in Carons boot aan eenen kluister klinken,
'k Wil voorts dat Mevius niet langer u regeer'.
Uw' konings lot strekke u intusschen tot een leer.
Gy, Burgers! wie 't bestier eens huis is aanbevolen,
Zo ge Opperdienaars kiest, draagt zorg van niet te dolen,
Gelyk uw Opperheer. Want wilt gy dwaaslyk dus,
Op 't spoor van zulk een zot, een schoonen Mevius
In eenig huisbestier van 't minst gewigt geheugen,
Verwyt u zelv' den ramp, die hy te weeg zal brengen.
'k Zal zorgen dat alom het sterfelyk geslacht,
Dat om u heenen woont, u, om uw keus, belacht;
En Minos zal hierna, in 't aklig ryk der dooden,
U straffen, uit den naam der hooge Hemelgoden,
Voor 't onheil dat uw stam, waarvan gy vader zyt,
Door 't zinneloos bestier van uwe dienaars lyd'.

N.
De Philosooph, nr. 149 7 november 1768

Uit de: Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg (1775)

In 1775 gaf Cornelius van Engelen deze verhandeling uit als inleiding op de *Spectatoriaale Schouwburg*. De uitgave zou buitenlandse een oorspronkelijk Nederlandse toneelstukken bij het publiek brengen, voornamelijk stukken in de nieuwe trant van het burgerlijk drama. In totaal omvatte de reeks - toen ze voltooid was - 20 delen, met gezamenlijk 60 toneelspelen. Een respektabel aantal dus. Bij een enkel drama voegde Van Engelen een inleiding, bijvoorbeeld bij Lessings *Emilia Galotti*. In 1791 werd de reeks besloten, maar een *Nieuwe Spectatoriaale Schouwburg* zette de werkzaamheden op de oude voet voort, onder een nieuwe redakteur.

Van Van Engelens hand verschenen minstens twee drama's, nl. *De Edelmoedigen*, dl. XII, 1783) en *De Verbeterde Zoon* (dl. XV, 1787). Maar er zijn ongetwijfeld meer stukken door hem geschreven.

In de *Spectatoriaale Schouwburg* maakte Van Engelen het publiek bekend met een aantal drama's van L.S. Mercier, C.F. Weisse, G.E. Lessing, Edward Moore, J. Engel, J.H.F. Muller, Denis Diderot, J.W. Goethe, P.A.C. de Beaumarchais, A.F. Kotzebue, om slechts de voornaamsten te noemen. Belangrijk is eveneens, dat Van Engelen Lessings *Hamburgische Dramaturgie* bij het Nederlandse publiek introduceerde, o.a. in zijn bespreking van Lessings *Emilia Galotti*.

In de Spectatoriaale Schouwburg komen een aantal mooie gravures voor van Reinier Vinkeles.

De onmiddellijke aanleiding tot het schrijven van de *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg*, die als inleiding diende tot de *Spectatoriaale Schouwburg*, lijkt mij de vloed van pamfletten naar aanleiding van de schouwburgbrand in Amsterdam van het jaar 1772. Dikwijls werden de slachtoffers door de orthodoxe schrijvers van die vlugschriften naar de hel verwezen vanwege hun aanwezigheid op een zo zondige plaats in het uur van sterven. Er waren voor Cornelius van Engelen evenwel ook andere redenen om over het toneel te gaan nadenken en zijn publiek de vruchten van zijn overpeinzingen mee te delen. De literatuur in de omringende landen had hem duidelijk gemaakt, dat er gebroken werd met het klassicistische drama en dat dit gebeuren samenhing met de veranderde literair-esthetische inzichten, die hem niet onbekend waren.

In de Verhandeling maakt Van Engelen gebruik van een aantal buiten-

landse studies op het gebied van de literaire esthetiek en van het toneel, meestal zonder die studies of hun auteurs bij name te noemen. Soms neemt hij zelfs letterlijk vertaalde citaten op zonder aanduiding van de bron van herkomst en is men op zijn belezenheid aangewezen om die bron terug te vinden.

De *Verhandeling* is gebouwd op het klassieke schema: eerst komen de nadelen en de mogelijke tekorten van het toneel ter sprake, dan de voordelen. De orthodoxe predikanten in de Nederlanden hadden zich keer op keer tegen het toneel in welke vorm dan ook verzet; Van Engelen breekt een lans voor goed toneel. Zijn eerste eigenlijke stelling sluit aan bij de mening van Diderot, Jean François Marmontel en anderen, maar vooral toch ook bij die van Mozes Mendelssohn in *Briefe über die Empfindungen*, dl. I,: Het toneel heeft zijn eigen moraal; het onmiddellijke doel van de schouwburg is: vermaak te verschaffen.

Van Engelen zet dan zijn redenering als volgt voort:

De Schouwburg verschaffe dan niets dan een louter vermaak, en zelfs, zo gy het dus verkiest te noemen, niets dan een louter wereldsch vermaak, zal men denzelven uit dien hoofde dan veroordeelen?(127) De onbillykheid daarvan blykt, meen ik, reeds middagklaar uit myne gemaakte aanmerkingen. Laat ons de zaak egter van nader by bezien.

Daar is niets onwaardiger voor den mensch, niets gevaarlyker, niets dat regtstreekscher tegen het oogmerk zyner verordening en tegen zyn eigen geluk aanloopt, dan eene logge werkeloosheid, dewyl wy ons zelven daar door zo veel moogelyk verlaagen, ik zal niet zeggen tot den staat van dieren of planten, maar zelfs van logge, onbewerktuigde, *brute* stof, en dus de gunstryke poogingen van onzen goeden Maaker ten eenemaal verydelen, als die ons tot leevende, werkzaame, ja redelyke, schepsels heeft gemaakt, en wil, dat wy in dien rang gelukkig zyn; zonder werkzaamheid, zonder gebruik van onze vermogens, 't zy van ons lighaam of van onzen geest, is het volstrekt onmoogelyk, dat wy genoegen kunnen raapen; alles wat wy op die wyze kunnen, is, dat wy ons zelven in een staat van gevoelloosheid storten, en ons, door in zekeren zin niet te bestaan, van ongeluk bevryden; maar het genoegen lacht alleen den zulken toe, die hunne vermogens oeffenen.

Maar hoe zullen wy nu alle moogelyke werkzaamheid aan onze vermogens verschaffen? Buiten de onvermydelyke noodzaakelykheid van den slaap, ter herstelling der lighaams-kragten, weeten wy dat onze geesten

(127) Hier richt de schrijver zich rechtstreeks tot de orthodoxen.

daarenboven door inspanning eerlang worden uitgeput, en dat denkende lieden hunne bezigheden staaken moeten, om dat zy niet langer denken kunnen. Wy hebben in dit geval tyd over, welken wy niet aan ernstige bezigheden, of aan den slaap, besteeden kunnen. Een boer of handwerksman kan zyn werk den geheelen dag doorzetten, en zonder merkelyke uitputting doorzetten, omdat hy slegts grove levensgeesten noodig heeft, en omdat hy daarenboven, naarmaate hy die grovere levensgeesten verliest, dezelve door zyne gezonde lighaamsbeweeging weder aanvoert. Hy is eindelyk vermoeid, hy verlaat zyn ploeg of schietspoel, houdt zyn maaltyd, strekt zyne leden uit, en geniet oogenbliklyk de voordeelen van den slaap, die juist het middel is, dat hy behoeft en wenscht, om voor zyn volgenden arbeid bekwaam te zyn, maar dit is het geval niet van den Geleerden, die zig door overdenkingen afgesloofd, van den koopman, die zig stomp gerekend heeft, van den Poëet, wiens vuur verdoofd is, van den Staatsman, wiens hoofd suisebolt.

Daar hy omschanst zit met papieren,
Die door de slaafsche zinnen zwieren.

Die lieden zyn in weinige uuren afgewerkt, zy kunnen zig dan niet aanstonds in de armen van den slaap werpen, en de bloote rust zelfs, wel verre van hen te verfrischen, zoude hen eene lastige verveeling zyn; hunne vermoeide geest heeft een ander *restaurans* noodig; zy moeten van voorwerpen veranderen, en, door ernstige inspanningen vermoeid, op eene ander en zagte wyze bezig gehouden worden; lighaamelyke voorwerpen moeten hunne werkzaamheid ondersteunen, gemaatigde gemoedsbeweegingen hunne verstompte aandagt verlevendigen, en een gul vermaak moet hunne gestremde vogten den vryen loop doen hervatten. Dus rusten zy terwyl zy bezig zyn, dus genieten zy uitspanning terwyl zy werkzaam blyven, dus scheiden zig nieuwe levensgeesten af, dus wordt hun brein tot den volgenden arbeid als opgewonden, dus winnen zy tyd terwyl zy dien schynen te verliezen, en dus betragten zy hunnen pligt terwyl zy zig vermaaken. Ja! men moet of beweeren, dat onze pligt ons tot eene volstrekte werkeloosheid roept, en dat wy dien haatelyken pligt ten koste van ons geluk zelven betragten moeten, of, zo men erkent, dat pligt en geluk beiden ons tot werkzaamheid noodigen, moet men, in het onderstelde geval, 't welk inderdaad dat der voornaamste ingezetenen in alle groote steden is, onschuldige vermaaken toestaan, zelfs dan, wanneer zy geene andere bedoeling hebben dan den geest te verfrisschen, en tot nieuwe verrigtingen in staat te stellen; zelfs dan, wanneer eene onberedeneerde,

schoon welmeenende, yver zodanige vermaaken als wereldsch, en met de Christelyke deftigheid[128] onbestaanbaar, afkeurt; zelfs dan, wanneer een Wolf in schaapskleederen, of een Vos, die de druiven zuur noemt, omdat hy die niet bereiken kan, zodanige vermaaken volstrektelyk verbiedt, hen, en die daar deel aan neemen, zonder genade veroordeelt.

(Van E. betoogt dan dat het vermaak dat de schouwburg biedt een plicht moet heten voor de ontwikkelde burger. Natuurlijk moet elk vermaak ook zijn nut hebben, maar wie zal het nut in het vermaak van het toneel ontkennen?)
'Maar, vraagt men, gaat men alleen uit een gevolg dier behoefte van uitspanning, en met loffelyke oogmerken van herstel, naar den Schouwburg?' Ik geloof het haast van neen! Dog zo het verkeerd gebruik van den Schouwburg eene reden tegen denzelven zy, hoe zullen wy het dan met de Kerk zelve maaken? Zoude het grootste gedeelte der menschen wel met loffelyke oogmerken ter Kerke gaan? zouden de meesten integendeel zig niet derwaards begeeven om of hunnen tyd te dooden; of om een goeden naam te krygen, of te behouden; of om hunnen opschik te vertoonen; of om door het kerkgaan als kerkgaan een pligt van Godsdienst te betragten, dat is te zeggen, om eenige uuren met hun lighaam tegenwoordig te zyn in een gebouw, dat zy *Godshuis* noemen? Weinigen, vrees ik inderdaad, gaan met dit beredeneerd voorneemen ter Kerke, om den Albestierder door den openbaaren Godsdienst te verheerlyken, en om hun hoofd en hart door onderwys, vermaaning, en bestraffing, te verbeteren. Dit zal egter geen billyk mensch tot een bewysreden tegen het kerkgaan in het algemeen gebruiken! Het is eene dringreden voor de Leeraaren, om hunne oplettendheid op hunne schaaren en predik-wyze te verdubbelen, gelyk ik hoop, dat onze Regenten de hunne op het geen de Schouwburg vordert, verdubbelen zullen. Men gaat niet altoos, men gaat zelfs minst, met loffelyke oogmerken naar den Schouwburg; ik erken het, maar raakt dat den Schouwburg? De meeste menschen neemen uitspanningen eer zy inspanningen gehad hebben; maar zal men daar uit tegen de geoorloofdheid der uitspanningen in het algemeen besluiten? Ik ben zo verre af als een mensch ter wereld om dit bedryf goed te keuren; ik weet dat wy tot werken, maar ik weet ook, dat wy tot een vermaakelyk werken, geboren zyn, en ik weet, dat wy zonder tusschenpoozen niet altoos werken kunnen; ik weet dat lighaamsrust alleen geene verkwikking genoeg verstrekt voor

(128) hier: ernst

onzen vermoeiden geest; ik weet, dat wy zulk eene natuur hebben, dat wy dan deeze dan geene vermogens te werke kunnen stellen, en dus gestadig bezig zyn en egter genadig genieten; ik weet eindelyk, dat niets strydiger is met de Goddelyke oogmerken, dan dat wy in vuige werkeloosheid kwynen, en leeven zonder te leeven. De arbeid gaa dan vooraf, en strekke, gelyk dezelve by alle regtaarde menschen strekt, tot het eerst en wezenlykst vermaak, en dat de zogenaamde vermaaken dan eerst volgen, wanneer wy voor dien tyd niets ernstiger verrigten kunnen; waaromtrent elk ondertusschen ligtelyk begrypt, dat eene menigte kleine omstandigheden in agt te neemen zyn, en dat wy anderen geene vaste regels voorschryven kunnen. Dit is in het algemeen genoeg, dat iemand, die Rede en Godsdienst in deezen raadpleegt en volgt, dikwils even goed zyn pligt betragt, terwyl hy zig met een vermaak, het welk men te voren ydel en wereldsch noemde, dog 't welk ik hoop, dat men nu, met my, wel geoorloofd, nuttig, en redelyk, zal willen heeten, verlustigt, als wanneer hy zyne ernstigste bezigheden waarneemt, zig in Godsdienstige overdenkingen toegeeft, of zig in demoedige Gebeden voor den Almagtigen nederwerpt, *alles heeft zyn tyd*, zegt *Salomo* te regt.

(Natuurlijk is het dwaas de Schouwburg een zondige plaats te noemen: in de schouwburg kan men even zalig sterven als in de kerk.)

‘Maar is het dan het werk eener Christelyke Overigheid, zal men aandringen, een vermaak, 't welk gy tot hiertoe als eene loutere, schoon onschuldige, uitspanning beschouwd hebt, door publyk gezag in te stellen en te handhaven? Zyn de menschen niet reeds te veel geneigd om hunnen kostelyken tyd te verspillen, moet men hen daar nog openbaare gelegenheid toe verschaffen?’

Nu ben ik eigenlyk, daar ik wezen wilde, en deeze bedenking geeft my aanleiding om den aart en bedoeling van een goed Tooneel, niet slegts ten opzigte van byzondere menschen, maar voor een geheele Natie, naar myne begrippen voortedraagen, en die begrippen zullen, zo ik my niet ten eenemaal bedrieg, de gemaakte tegenwerping niet slegts volkomen beantwoorden, maar misschien een nieuw licht over dit onderwerp verspreiden.

Het Tooneel bedoelde, gelyk ik vroeger gezegd heb, in deszelfs eerste opkomst niets dan vermaak, en dat vermaak was verre af van onlaakbaar te zyn. Naar maate de goede smaak is doorgedrongen, is de Schouwburg beter geworden; dezelve heeft de vruchten van zyn arbeid geplukt, want

het is de Schouwburg zelf, die den goeden smaak zeer dikwils ten kragtigsten bevordert heeft, gelyk de minste overdenking ons ligtelyk doet bemerken, dat 'er nauwlyks een kragtiger middel uittedenken is, om vooroordeelen te regt te brengen, wanbegrippen te hervormen, dwaasheden te verbannen, en der menschen denkwyze te verbeteren, dan een welbestierd Tooneel. Ja, dat is het kragtigst tevens en vaardigst middel, waardoor de menschlyke Rede uit haare sluimering gewekt, en ten stryde genoopt wordt, om het kwaad, daar zy voor waaken moet, met voordeel aan te tasten; dit is het middel om eensklaps geheele zwermen van vooroordeelen te verdryven, en een algemeen en helder licht over der menschen, over der burgeren belangen te verspreiden; dit is 't middel eindelyk, waardoor één mensch, met deugd en menschenliefde bezield, en door het Godlyk vuur van zyn edel vernuft aangeblaazen, eene gantsche Natie, naar slavernij hellende, of in laage kluisters van bedriegelyke Geestelyken reeds geklonken[129], van haare uiterste vernedering kan weêrhouden! Een regtschaapen Digter, door een waarlyk Patriottisch vuur bezield, zwaait, op het Tooneel byzonderlyk, den scepter van wysheid, menschenliefde, en grootmoedigheid, waar aan zelfs die geenen, die het Tooneel veroordeelen, hunnes ondanks zouden moeten gehoorzaamen, zo zy daarby slegts verschynen dorsten. Naar maate het Tooneel dan volmaakter wierdt, begonden de Digters meer werk van de Zedenbestraffing of Zeden-betering be maaken, en de les van *Horatius* te volgen:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci
Lectorem delectando pariterque monendo.

'Hy, die het nuttige met het aangenaame weet te vermengen, en den Leezer of Toehoorder vermaakt terwyl hy hem vermaant, zal de algemeene goedkeuring wegdraagen.' Gelyk het vermaak egter een voornaam oogmerk bleef en blyft, en alle menschen veel van zintuigelyke aandoeningen houden, zo heeft men op het Tooneel zyn werk altoos gemaakt, en zal men het altoos maaken, van zodanige hulpmiddelen, waardoor het gezigt en gehoor door uitwendige sieraaden, zoo wel als de geest door roerende voorvallen en gepaste taal, op eene aangenaame wyze bezig gehouden wordt. Dit te willen weeren zoude even dwaas zyn als te begeeren, dat wy alle zintuigelyke vermaaken lieten vaaren, en derhalven ophielden menschen te zyn. Het oogmerk zelfs van den verbeterden

(129) Van Engelens opvatting over de orthodoxe geestelijkheid spreekt duidelijk uit deze passage.

Schouwburg is en blyft een gemengd zinnelyk en verstandelyk vermaak, hy moet de oogen tevens en den geest verlustigen; hy moet door de vertooning behaagen, en nadat de vertooning geeindigd is denkbeelden of gevoelens agterlaaten, die wy anders of niet, of niet even sterk, gehad zouden hebben; met één woord, hy moet den mensch ontwikkelen, en 't geen in hem is te voorschyn brengen.

Die verstandelyke of zedelyke ontwikkeling van den mensch is de groote bedoeling van het Tooneel.(130) Het is niet altoos eene onmiddellyke verbetering, die het Tooneel behoeft uit te werken. Het behoeft niet altoos eene zedelyke deugd te zyn, die door de fabel zelve wordt aangedrongen, eene zedelyke ondeugd, die door het *Ensemble* van het Stuk afgekeurd, of eene dwaasheid, die door het Blyspel, van het begin tot het einde, tegengegaan worde; want zo men dit vorderde, zo men geene stukken ten Tooneele mogt voeren, welker doorgaand beloop niet onmiddelyk zedelyk ware, dan moesten wy of laffe herhaalingen maaken of onmiddelyk uitscheiden; ja wy zouden, zo het gemelde vereischte doorging, niet slegts moeten uitscheiden met nieuwe Treur- en Bly-spelen te maaken, om laffe herhaalingen te vermyden, maar wy zouden zelfs eene groote menigte van de beste Stukken, wy zouden een *Ifigenie in Aulis*, een *Orestes en Pilades*, een *Achilles*, eene *Olympia, een Cato*, een *Titus en Berenice*, een *Herodes en Mariamne*, de *Herakliden*,(131) een *Demophontes*, en alle stukken, die slegts gebruiken of plegtigheden, of het belagchelyke van voorbygaande modes, afmaalen, van het Tooneel weeren moeten; wy zullen den *Deserteur* zelven(132), het treffendst Stuk dat, moogelyk ooit gemaakt is,

(130) Omstreeks 1750 heerste bij de meeste kunstfilosofen nog de opvatting dat de kunst ondergeschikt blijft aan de moraal. Baumgarten had daartoe in zijn *Metaphysica* § 662, Halle, 1739) ook aanleiding gegeven door het schone een modaliteit te noemen van de morele perfektie. In zijn *Aesthetica* (§ 182, Frankfurt/Oder, 1750-1758) herzag hij die opinie. Van E. ziet als primair doel van de kunst het zinnelijk vermaak, als uiteindelijk doel de 'ontbolstering' waarover hij in het vervolg spreekt. Vandaar zijn formulering 'de verstandelijke of zedelijke ontwikkeling' van de mens.

(131) *Ifigenie in Aulis, Orestes en Pilades, Herakliden* zijn drama's van Euripides; *Achilles* (1719) is van Balthasar Huydekoper; *Olympia* (Ned. vert. van 1764) van Voltaire; *Cato* (1713) van Addison; *Titus en Berenice* van P. Corneille (1670); *Herodes en Mariamne* (Ned. Vert. van 1774) van Voltaire; *Dephomontes* (Ned. vert. in 1761) van Pietro Metastasio.
Van E. noemt hier opzettelijk treurspelen uit verschillende tijdvakken, klassieke zowel als klassicistische.

(132) L.S. Mercier, *Le déserteur*.

moeten bannen, omdat de zedelyke deugd door de fabel zelve niet onmiddelyk wordt aangedrongen.

De voorgestelde regel ziet men derhalven dat niet kan doorgaan. De zedelyke deugd kan niet altoos het onmiddelyk en regtstreeksch oogmerk van het Tooneel zyn, gelyk alle deszelfs verdedigers, die ter myner kennis zyn gekomen, te voorbaarig, dunkt my, hebben toegegeeven.(133) Maar houdt het daarom op een nuttig, ja een noodig, vermaak te verschaffen? Verre van daar! Het bevordert steeds de groote zaak, die vooraf moet gaan om den mensch goed te maaken; het ontzwagtelt hem, om zo te spreeken, het verwekt aandoeningen in zynen geest, brengt zyne driften in beweeging, en levert hem dus ontbolsterd aan den Predikstoel over, want de goede Tooneelist werkt, hoe paradox dit schynen moge, den Prediker in de hand. Ik verklaar my nader.

Gelyk het gantsch Heelal door het evenwigt van twee strydige kragten wordt in stand gehouden, gelyk dit zelfs waar is in onze driften, die deels vóór ons zelven, en deels tegen ons en vóór anderen, waaken, gelyk het dus waar is in onze *zedelyke* geaardheid, zo heeft dit ook in ons *verstandelyk* gestel wel degelyk plaats. Onze ziel bemint, uit eigener aart, aandoeningen en gewaarwordingen; dit is haar wezen, als ik het dus mag uitdrukken, zy is geene ziel, dan voor zo verre zy voelt, voor zo verre zy wordt aangedaan, en als buiten haar zelve bestaat.(134) Dit is, zo gy wilt, haare middelpunt-schuwende kragt, haar *vis centrifuga*. Maar aan den anderen kant hebben wy eene middelpunt-zoekende kragt, eene *vis centripeta*, in ons gestel, waardoor wy steeds in ons zelven nederzakken, en die ons van alle inspanning en pooging afkeerig maakt. Deeze twee kragten nu, in een juist evenwigt blyvende, beantwoorden beide aan haar oogmerk, maar de laatstgemelde, welke ik misschien al zo goed eene *vis inertiae*, of kragt van logheid genoemd had, neemt in den beginne altoos de overhand, en daar is konst noodig om het evenwigt te herstellen. De mensch namelyk heeft in zyne alleruiterste onbeschaafdheid, in zyn wilden staat, weinige begeerten of hartstochten, is weinig goed of kwaad, bepaalt zig alleenlyk om zig het onontbeerlyk ligchaams onderhoud, en dat nog

(133) Het blijkt dat Van E. zich ervan bewust is, dat zijn theorie oorspronkelijk te noemen is.

(134) In de lange uiteenzetting over de werking van de hartstochten en het vermogen van het innerlijk gevoel is de schrijver blijkbaar geïnspireerd door Engelse kunsttheoretici als Shaftesbury, Hutcheson en in het bijzonder door Edmond Burke. Deze laatste fundeerde het schoonheidsgevoel in de sociale sfeer.

veeltyds gebrekkig, te verschaffen, en geeft zig voor het overige aan eene vadzige ledigheid over. Met één woord, de mensch is, in zyn wilden staat, in verscheide opzigten beneden veele dieren. Naarmaate hy in beschaafdheid vordert, wordt hy in alle opzigten werkzaamer van geest, koomen zynen driften meer te voorschyn, en wordt hy beter of slegter, naar maate eene goede of kwaade geäardheid de overhand in hem krygt. Te voren was hy niets, nu wordt hy een mensch; te voren was hy een blok, nu krygt hy rede en aandoeningen. Alle wyze zendelingen, die ooit den Christelyken Godsdienst hebben zoeken voort te planten, hebben ondervonden, en erkennen, dat men zyn tydt en moeite vrugtloos aan hen verspilt, ten zy men hen eerst tot zekeren trap beschaave, en menschen maake eer men hen in den Christelyken Godsdienst onderwyze. Het was op deze wyze, dat de Jesuiten, by voorbeeld, hun bekeerings-werk, of liever hunne heerschappy, in Paraguay allereerst met muzyk begonden. Zy wisten zo wel, dat 'er met Wilden, zo lang zy Wilden blyven, niets te doen, en dat 'er geen beter middel is, om hunne ziel voor rede en leiding vatbaar te maken, dan gewaarwordingen, driften, verlangens, en vreugde, in hen te verwekken, dat zy niets anders deeden, dan de rivieren, langs welker oevers de Wilden tegen hen geschaard stonden, afzakkende, op verscheiden Instrumenten te speelen, waar door zy hen eerst de pylen uit de handen deeden vallen, hen vervolgens lokten hunne vaartuigen langs de oevers te volgen, hunne ziel vertederden, en genegenheid in hen verwekten jegens vreemdelingen, die hen zo vermaaklyke aandoeningen bezorgden, en van toen af door gelyksoortige middelen voortvoeren met hen te ontbolsteren eer zy hen onderweezen. Ja men behoeft, om hier van overtuigd te worden, de eenvoudigste landlieden slegts met eene verstandige opmerking te beschouwen; deze worden doorgaans al veel beter dan de stedelingen beschreven, en om hunne opregtheid en deugd geroemd. Ik heb gelegenheid gehad om hen lang en dikwils, met een wysgeerig oog, en in een weinig bezogten oord, te zien, en in hunne geheimste gemoedsbeweegingen na te gaan, en ik durf te zeggen, dat men 'er mindere of kleinere ondeugden, mindere dwaasheid, maar ook minder geest en vernuft onder vindt. Men bespeurt duidelyk de zaaden van de zelfde baatzucht, de zelfde listigheid, de zelfde ligtgeraaktheid, den zelfden argwaan, de zelfde zugt tot heerschen, die de menschen zo dikwils verdeelen; men bespeurt de beginsels van de zelfde bras- of plaizier-zugt, van de zelfde luiheid en verwaarloozing zyner zaaken, van de zelfde wellustigheid, die zo veele wanorders in de steden voortbrengen; maar dit alles is slegts in de beginselen, die lusten hebben nog gene gelegenheid gehad om de zelfde lengte af te loopen als in plaatsen, daar meer-

dere beschaafdheid is doorgedrongen, maar aan den anderen kant zyn die edele fierheid, die den redelyken mensch zo bevallig versiert, en zo waardig doet denken en handelen, die grootsche oprechtheid, dat rustig vertrouwen uit de bewuste gesteldheid van zyn eigen hart geboren, is die werkzame yver om met alle gelegenheden zyn voordeel te doen, die onvlyt om zyne zaken voort te zetten, die prikkelende begeerte om een nuttig lid der Maatschappy te zyn, die wederzydsche oplettendheid op het geen anderen vermaak kan geeven, die uitwisseling van diensten, die het leven zo leevende, om zo te spreeken, maakt, en eene menigte andere karakters van dien aart, zo flaauw onder hen, dat men hen dikwils met philosophische oogen, moet zien, om 'er iets van te ontdekken. Ik heb my meermaalen toegelegd, om hen door middel van eenige aanmerkingen, aan het denken te helpen.[135] Vergeefsch! zy hooren zelfs de eenvoudigste aanmerkingen zonder de minste pooging om die te willen verstaan. Ik zogt door treffende verhaalen of beeldtenissen gemoedsbeweegingen in hen op te wekken, ik zogt hun medelyden, hunne verontwaardiging, hunne verwondering, gaande te maaken, maar ik heb daar nooit in kunnen slaagen. Zy zitten, zo lang zy nugteren zyn, in een byna onafgebroken stilzwygen by malkanderen te rooken, gelyk de Wilden dat liggende doen. Ja, alle reizigers, die met deze laatsten verkeerd hebben, verzeekeren eenparig, dat de logheid van geest onder dezelven zo verre gaat, dat zy moeijelyk worden, wanneer men hen verpligt tot spreeken, en dat zy een geheelen dag by malkanderen liggen, of, wanneer zy op reis zyn, voorttrekken, zonder den mond te openen. Zodanige lieden zyn derhalven minder kwaad, maar ook minder goed, minder ondeugend, maar ook minder deugdzaam, minder snood, maar ook minder verheven, zy zyn minder vatbaar voor krytende boosheid, maar ook minder geschikt voor grootsche bedryven, in 't kort, zy zyn minder *menschen*.

Die zelfde eenvoudige lieden nu worden schranderer of listiger, edelmoediger of baatzugtiger, weldaadiger of gieriger, werkzaamer of wellustiger, naar maate hunne geäartheid zig met hunne ontzwagtelde vermogens, duidelyker laat zien, dit is te zeggen, naar maate hunne driften gelegenheid krygen te werken en hen vertoonen, zo als zy zyn. De zaaden van al het goed en kwaad, dat men in hen ziet uitbotten, waren reeds van overlang in hun hart beslooten; zy waren in de oogen van een Harten-kenner, en zelfs in die van een doordringend Wysgeer, die hen

(135) Van E. spreekt hier vanuit zijn ervaring als dorpspredikant.

by dat flaauwe schemerlicht doorkyken, en de eerste roersels van alle hunne bedryven opspooren konde, de zelfde zedelyke schepsels, die zy naderhand zyn, maar zy waren het niet voor gemeene oogen, zy waren het niet voor zig zelven, zy waren het inzonderheid niet voor de Maatschappy.

Om deeze te doen bloeijen, om het Menschdom gezellig, groot, en gelukkig te maaken, kunnen wy onzen toevlugt niet neemen tot onkunde, tot logheid, tot ongevoeligheid, onder welke fraaije naamen van eenvoudigheid, vergenoegdheid, opregtheid, enz. dezelve voorgedragen mogen worden door de zulken, die de zaaken niet diep genoeg doorzien; de Driften moeten te voorschyn komen, de mensch moet leeven en werken, en zig laaten zien zo als hy is; dan botten, ik erken het, duizend gebreken, duizend dwaasheden, uit, die te voren onbekend waren, maar dan verdwynen ook nog snooder, ten minsten nog schadelyker, ondeugden, daar komen nieuwe deugden te voorschyn, en de nieuwe dwaasheden zelve dienen om den mensch werkzaamer te maaken,

(De Schrijver gaat hier nog verder in op de overeenkomst tussen de wilden en de plattelandsbevolking. Dan vervolgt hij:)

In den Schouwburg gewisselyk wordt alles, wat in den mensch verhoolen ligt, aan 't gisten, aan 't werken, aan 't uitbotten, gebragt; de ziel, door zinnelyke vertooningen uit haare logge sluimering opgewekt, zet zig tot eene aandagt, die haar tot nog toe te veel moeite kostte, zy gaat eerst in de oogen, om zo te spreeken, over, zy plaatst zig vervolgens in de werktuigen des gehoors, en zy bezet de eene en andere tevens, zy laat alle andere ledemaaten vaaren, om zich toch niets te laaten ontslippen van een Schouwspel, dat haar met een zagt geweld dwingt op te merken; om niets te verliezen van aandoeningen, welke zy voor de eerste reis, en met zulk eene verrukking van genoegen, ondervindt. In deeze opmerkende gesteldheid nu worden haar verscheiden voorwerpen, daar onze hartstochten natuurlyk belang in stellen, aangeboden; zy grypt dezelve greetig aan, zy *identificeert*[136] zig met dezelve, zy wordt met afgryzen vervuld tegen eenen *Atreus*, eenen *Stilico*, eenen *Nero*, die zynen broeder Brittannicus,

(136) De schr. analyseert hier - als Lessing - het effekt van het drama op het publiek. De identificatie waarop hij het oog heeft, is die welke ontstaat door het medelijden. Dit blijkt uit zijn voorbeelden. Ook Lessing had op dit bijzondere effekt van het 'Mitleid' gewezen, daarbij Mozes Mendelssohns gedachten hierover voortzettend. De term 'sympathisieren' was eveneens bij beide Duitse kunstfilosofen in gebruik.

eenen *Antonius* die Geta, den zynen, vermoordt, tegen eene *Clitemnestra*, die haaren gemaal ombrengt, en eene *Cleopatra*, die haaren zoon de kelk met vergift aanbiedt: maar zy gromt mogelyk ook op eenen anderen tyd, tegen eenen *Scipio*, die eene schoone maagd aan haaren bruigom wedergeeft, of eenen *Titus*, die zig van zyne teêrbeminde. Berenice uit zugt voor 't Roomsche Volk, en om zynen pligt als Keizer te betragten, afscheurt.

Dit zyn, in het eerst, de verschillende uitwerksels des Tooneels in de gemoederen der verschillend-geaarde Toehoorderen. Het is thans met hen zo als *Horatius* zegt,

Jam faciam quod vultis!(137)

En op eene andere plaats:

Quo me cunque rapit tempestas, deferor Hospes.(138)

Zy worden niet onmiddelyk ter deugd geleid; hunne deugdzaame en ondeugdzaame neigingen koomen alleenlyk te voortschyn, zy leeren zig zelven, en anderen leeren hen, beter kennen; hunne reden wint 'er by; hunne ziel heeft, met de meerdere aandoeningen, meer werkzaamheid en vermogen gekreegen, en, na die eerste poogingen van opmerking, kunnen zy voortaan meer oplettendheid vestigen op het geen hen, met betrekking tot hunnen redelyken pligt, wordt voorgedraagen, en zy zyn vatbaarer voor de dringredenen, waarmede zy tot denzelven worden opgewekt. Hunne hoop en vrees, hunne zugt voor agting en geluk, worden, even als alle andere driften, sterker, zy zyn dus geschikter zelfs voor de aanspraaken van den Predikstoel, mits dat dezelve niet met wilde exclamatiën(139), maar met gezond verstand, en eene mannelyke welsprekendheid, werke; zy zullen zedekundige vertoogen met meer genoegen hooren of leezen, en de beloften des tegenwoordigen en toekomenden levens, waar mede de deugd zig zo duidelyk aanpryst, krygen meer vat op hunnen geest, dan in hunnen ongevoeligen dierlyken staat.

Maar zy blyven den Schouwburg van tyd tot tyd bywoonen; zy zien steeds de ongeregelde driften, 't zy dit de regtstreeksche bedoeling van het geheele Stuk zy, 't zy die van ter zyde geschiede, veroordeeld, en de

(137) Reeds deed ik, wat gij wilt.
(138) Waarheen de storm mij meenam, kwam ik als gast terecht.
(139) uitroepen

dwaasheid bespot, terwyl zy de deugd met redenen en voorbeelden, regtstreeks of van ter zyde, hooren aanpryzen; en, het geen hier vooral in aanmerking moet genomen worden, zy hooren, of liever zy zien en voelen, dit, zonder dat 'er hunne eigeliefde door gekwetst, en hun hart dus vervreemd worde van het te willen zien of voelen. ‘Elk beschouwt dus zyn eigen karakter, op eene geestige wyze geschetst, met vermaak in dezen spiegel; hy ziet en veroordeelt de dwaasheden, om dat hy niet vermoedt, dat hy zelf de man is, wien hy beschouwt en belagt. Een Gierigaart is dus niet zelden onder de eersten, die door de getrouwe afbeelding van een Gierigaart, naar zyn eigen modél misschien getrokken, tot bespotting van zulk een haatlyk of dwaas karakter, wordt bewoogen, en besluit de lessen der Rede en Wysheid te volgen, om dat de Rede en Wysheid zig niet regtstreeksch tot hem vervoegen[140], maar hem zyn beeldtenis agter zyn hoogmoed om doen zien. Een vergulde Weet-niet heeft, door die zelfde kunstgreep zig zelven dikwils zien vertoonen, en eene walging gekreegen van dwaasheden, welke hy niet wist dat hy hadt.’ Dit is de aanmerking van den geestigen *Boileau* in de volgende vaarzen uitgedrukt:

> Chacun, peint avec art dans ce nouveau miroir,
> S'y vit avec plaisir ou crut ne s'y pas voir;
> L'avare des premiers rit du tableau fidéle
> D'un avare souvent tracé sur son modéle;
> Et mille fois un fat, finement exprimé
> Meconnut le portrait sur lui meme formé.

(Van E. demonstreert nog aan enkele voorbeelden o.a. uit toneelstukken van De Winter, welke gevolgen de ‘ontbolstering’ heeft. Het toneel ‘zegepraalt’ volgens hem op deze manier en het is voor hem evident dat de schouwburg voor de christen zo niet alleen een zegen kan zyn, maar zelfs een noodzakelijk middel tot heil.)
Ik meen nu genoeg gezegd te hebben om den aart en het nut van het Tooneel, in 't algemeen, te doen kennen, en alle de langwylige[141] redenen, welke de *Philosooph van Geneve*,[142] in zyn brief aan den Hr. *D'Alembert*, daar tegen inbrengt, zal elk, die denzelven geleezen

(140) richten
(141) saaie
(142) Jean Jacques Rousseau, die in zijn brief aan d'Alembert *(Lettre à d'Alembert sur les spectacles*, 1758) het tegendeel beweerde van wat Van Engelen hier zo vurig verdedigt.

heeft en zig herinnert, ligtelyk zien, dat door myne gemaakte ophelderingen van zelve vervallen. ‘De Schouwburg kweekt driften aan, en de driften zyn de werkoorzaaken van duizend ongeregeldheden!’ Gy hebt in deeze algemeene uitroepingen gelyk, welmeenende *Rousseau!* maar die vatbaarheid voor driften, die gevoeligheid van gestel, die opwekbaarheid, als ik my zo mag uitdrukken, meen ik getoond te hebben, dat juist dat is, het geen ons tot menschen maakt, het is de ziel van ons zedelyk wezen, het is het dierbaarst geschenk der Natuur: Men mag de menschen byna beoordeelen uit den trap van ontroering, die zy onder een goed Tooneelstuk ondervinden; staak uw vruchtloos poogen, dorre Zedekundige! verwagt nooit eenige uitwerking van uwe langwylige lessen, zo gy de driften weert; het zyn geen schoolsche onderscheidingen, geene overnatuurkundige besluiten, het zyn belangen, het zyn gemoeds-beweegingen, die ons doen werken: Nadert myne medeburgers! hoort, ziet, voelt, en trilt. - Gy schreit. - God zy gedankt, dat ik menschen in u heb aangetroffen! - Gy blaakt van toorn. Ik dank den Hemel andermaal, dat uwe Rede zig tegen de boosheid wapent! -[(143)] ja uwe Rede! Het is deze, welke ik aan de zyde van den toorn, maar van een teruggekaatsten toorn, plaats, en ik weet zeer wel wat ik hier zeg: Alle hartstochten, die ons eigen belang alleen bedoelen, en welke wy met de dieren gemeen hebben, zyn sterkst in de hardste en koudste harten, in de minst ontbolsterde zielen, in de dierlykste menschen; het zyn de toorn over regtstreeksche beledigingen, het is de haat, de vrekheid, de hoogmoed, die in Domkoppen heerschen; naare en eenzaame driften, die de menschen van malkanderen doen loopen. - Om hen te saamen te brengen moeten wy die driften opwekken, die ons wezen veredelen. Medelyden, vriendschap, dankbaarheid, en toorn; maar toorn van een geheel verschillende natuur, en die men met den min wysgeerigen naam van verontwaardiging benoemt; toorn, die de verongelyking van anderen ten doel heeft; toorn, die niet uit eigeliefde, maar medelyden geboren wordt; toorn die ons den ongelukkigen ter hulp doet vliegen; toorn eindelyk, die men als de ziel van kerkelyke en burgerlyke vryheid kan beschouwen, en die, met eene wyze eerzugt medewerkende, den mensch wonderen doet verrigten: het zyn deze driften,

(143) Deze geëmotioneerde passage is bijna letterlijk vertaald uit Mercier's *Du Théâtre, ou Nouvel Essai sur l'Art Dramatique*, Amsterdam, 1773, p. 87. Mercier is op die plaats echter in het geheel niet met Rousseau in dialoog; zijn uitlatingen zijn meer in het algemeen gericht tegen de tegenstrevers.

Rousseau! die de Schouwburg bedoelt te kweeken, en die uwe tegenwerpingen zelve in bewyzen veranderen.[144]

Maar daar is eene andere bedenking, welke ik niet stilzwygende voorby behoor te gaan. Te weeten, dat de Schouwburg byzonderlyk nuttig ja noodzaaklyk wordt onder een Natie, die zekere vorderingen in de beschaafdheid en in de weetenschappen heeft gemaakt, en waar onder de weelde en het zeden-bederf tot zekere hoogte zyn geklommen. Ik heb vroeger aangemerkt, dat de menschen, naar maate hunne driften uitbotten, deugdzaamer of ondeugdzaamer worden, of liever zig meer vertoonen zo als zy zyn. De toeneemende weetenschappen nu bevorderen het geen de Schouwburg begon, en zetten de ontzwagteling der driften voort, maar poogen dezelve tevens te leiden, en tot nuttige einden te doen werken. De beschaafdheid, wanhoopende dit groot werk, dat inderdaad een doorkneed brein en taak geduld vereischt, met haare opppervlakkige opvoeding te kunnen volbrengen, leert alleenlyk de driften bewimpelen in plaats van die te verbeteren; en de weelde[145], die zelden mist den welvaart, de weetenschappen, en beschaafdheid, van naby te volgen, legt zig eensklaps toe, om de driften haaren vollen loop te geeven, en zelfs den flaauwen sluijer weg te neemen, dien de beschaafdheid daar over zogt te spreiden; zy steekt, laat men haar een wyle tyds begaan, het hoofd eerlang omhoog, en stelt eer in haare buitenspoorigheden. Ja! terwyl de weetenschappen onophoudelyk werkzaam zyn om de driften te stuiten, en de beschaafdheid om dezelve te bewimpelen, rukt zy telkens die teugels en bedeksels weg, verbant de schaamte, en voert haare ongelukkige slagt-offers al juichende in het verderf, men mag tegen haar redeneeren, prediken, schryven! 't Is alles vergeefsch! De weelde laat zig niet stuiten, dan door het algemeen verval eener natie, waar onder zy eenmaal de overhand gekreegen heeft. Ondertusschen blyft het de pligt van elk regtschaapen Ingezeten zig, zo veel moogelyk, daar tegen te verzetten, en den voortgang van 't kwaad, zo lang hy kan, te vertraagen; en deeze zorg is byzonderlyk den Regenten en den Digteren bevolen. De Leeraars kunnen veel, maar zy

(144) De schr. ontleent hier ook gedachten aan het antwoord op Rousseau's brief aan d'Alembert van Jean-François Marmontel: *Réponse à la lettre addressée par M.J.J. Rousseau à d'Alembert, de l'Académie des Sciences etc. sur son article 'Genève' dans le VIIe volume de l'Encyclopédie et principalement sur ses sentiments touchant les spectacles*, Genève, 1759.

(145) Dit thema ligt de schr. bijzonder na aan het hart: volgens hem vernietigt de weelde onafwendbaar de kultuur van een volk, dat tot een dergelijke staat is gekomen. In dit opzicht is hij duidelijk kultuur-pessimist.

kunnen hier in waarlyk minder doen, dan het te wenschen ware; De digters en Regenten moeten toezien, om de doorbreekende weelde te beteugelen, en de Schouwburg wordt thans van eene onontbeerlyke noodzaaklykheid. Het volk, eenmaal tot dien staat, welken ik thans bedoel, en die inderdaad ons geval is, gekoomen, wil aandoeningen, wil vertooningen, en openbaare vermaaken, en zo men hen geene goede verschaft, zal het schadelyke kiezen; zo men hen geen Schouwburg geeft, zal het naar drinkhuizen, of nog erger plaatsen loopen. En het is het graauw alleen niet, 't welk ik thans op het oog heb; het zyn de zogenaamde fatzoenlyke lieden, die ten deezen opzigte op den zelfden voet als het gemeen beschouwd moeten worden. Men verschaffe hen dan een Schouwburg, daar zy vermaak gaan koopen, maar een vermaak, dat geene bittere oprispingen verwekt; daar hun geest, terwyl die wordt uitgebreid, tevens geleenigd wordt; daar hunne hartstogten, naar maate men die roert, tevens gezuiverd worden; daar zy een afkeer krygen van de dwaasheden, de buitenspoorigheden en ondeugden, welke de weelde zoekt in te voeren, en daar zy, door hunne verlustigingen zelve, meer kundigheden en een beter hart bekoomen.

Zwakke geesten, voor welken de keten myner denkbeelden moogelyk te lang wordt, zullen hier veelligt eene strydigheid in vinden, met het geen ik straks gezegd heb ten voordeele van den Schouwburg, waardoor de driften ontzwagteld worden, die thans het kwaad berokkenen. Men zal my moogelyk tegenwerpen ‘dat de menschen te veel ontbolsterd zyn, dat de tegenwoordige ongunstige staat aan de al te sterke driften is te wyten, en dat het middel, 't welk ik ter verbetering aanprys, juist dat is, waar door de driften ontzwagteld zyn en worden.’

Men doe myn geen onregt! De Schouwburg heeft de driften ontzwagteld, niet bedorven. De Weelde verbastert die. De Schouwburg heeft de menschen tot menschen zoeken te maaken, heeft hen terzelfder tyd aandoenlyker en wyzer, gevoeliger en redelyker, vernuftiger en beter, poogen te maaken, maar de Weelde, het gebit der Rede op de tanden neemende, poogt, terwyl de Beschaafdheid haar byna geenen, en de Predikstoel slegts een flaauwen, wederstand tegenstellen kunnen, alle die heilzaame oogmerken te verydelen, en den nationaalen smaak te verbasteren.

Uit: De Verbeterde Zoon

IIIe Bedrijf, vierde tooneel

(In de vorige tonelen heeft de beschouwer voornamelijk kennis gemaakt met Charles de Beaufond, een onuitstaanbaar kereltje, zoon van de Heer de Beaufond en Mevrouw, met de gouverneur, Abt Flacourt, de gouvernante en met bedienden.

Om Charles zijn onverbeterlijke streken en zijn hooghartigheid af te leren, wordt het plan gesmeed hem te laten geloven, dat hij eigenlijk de zoon is van Marretje, de min, en dat haar zoon Klaas eigenlijk de zoon en erfgenaam is van de Heer de Beaufond. Interessant is het te zien, hoe weinig er rekening gehouden wordt met de gevoelens van de jonge Klaas.

Het stuk mag zeker - als didaktisch en pedagogisch drama - een voorloper heten van de negentiende-eeuwse pedagogische literatuur. Toch is het goed te bedenken, dat Van Engelen niet de opgroeiende jeugd, maar de volwassenen, de ouders met name, als zijn publiek zag.)

***De Heer de Beaufond*, de Vader**
Het spyt my, dat ik u in dat verzoek niet mag voldoen. Hy beschouwt my nu reeds met min gunstige oogen, omdat hy my min gedienstig en toegevende ondervindt; Zyn verblind hart verzet zig tegen eene gestrengheid, zo als hy 't beschouwt, daar hy my naderhand wel om zal beminnen en zegenen, dog dat hem nu, zo het eerste voorstel door my geschiedde, onwillig zou maaken om het te gelooven; terwyl het, voorgedragen door eene Moeder, welke hy aanbidt, met alle de kracht der waarheid op zyne ziel moet werken.

Mevrouw de Beaufond
Welaan dan! Ik zal my ook hier onderwerpen. - Ach, daar komen zy reeds! - Minne, houd gy u ook maar standvastig.

Marretje
Wees gerust; Kyk, nou ik het beloofd heb, zal ik het ook volbrengen. God vergeeve my het bedrog!

Vyfde tooneel

De Vorigen. Charles de Beaufond, Klaas

Charles de Beaufond
Juffrouw Du Mont heeft my gezegd, Mama! - Hé! Scheelt 'er iets aan, myn lieve Mama? Zyt gy wél?

Mevrouw de Beaufond
Ja.

Charles de Beaufond
Gy ziet 'er toch anders uit als anders, Mama!

Mevrouw de Beaufond
Geef my niet langer dien naam, die my uit uwen mond niet toekomt.

Charles de Beaufond
Wat wilt gy zeggen, Mama?

Mevrouw de Beaufond
Jongeling, ik moet u een tyding melden, die u het hart doorbooren zal; Maar gy moet die weten. Gy zyt myn Zoon niet! Die begoocheling verdwynt; En gy keert tot uwen oorspronkelyken staat te rug: Marretje is uwe Moeder.

Charles de Beaufond
Marretje myne Moeder? Wel ja! - Ik bedank 'er hartelyk voor! Maar wat beduiden alle die grappen?

Abt Flacourt
Grappen! ik twyffel of gy het wel als grappen zult aanmerken, wanneer men den jongen Heer straks uwe kleederen, en u de zyne, aantrekt, en gy in zyne plaats met uwe waare moeder mederydt, om by haar te blyven woonen.

Charles de Beaufond

(schreiende)

Ben ik dan uw Zoon niet, Mama?

Mevrouw de Beaufond

Noem my toch niet langer met dien naam. Gy gaat t'avond met Marretje mede.

Abt Flacourt

Daar is een gewichte ontdekking gedaan, die, hoe zwaar zy u tegenwoordig moge drukken, uw waar geluk zal bevorderen, dewyl zy u tot een goeden jongen zal maaken, daar gy thans een kleine dwingeland, een dartele leegloper en trotsche weetniet waart; Dat ryk zal nu uit zyn, Kameraat; Gy zult nu als Zoon van Marretje welhaast leeren uwen tyd naarstig waar te nemen, en alle braave menschen te achten en lief te hebben. Het Lot is u gunstiger dan gy denkt.

Charles de Beaufond

(nog meer schreiende)

Welke ontdekking? - Wat heb ik dan gedaan?

***De Heer de Beaufond*, de Vader**

Ik zal u de geheele zaak, melden, Jongeling. Marretje en haar Man hebben beiden onze tederheid bedrogen, en hebben, door alte groote, of verkeerde, liefde voor u verleid, u in de plaats van onzen Zoon gesteld en overgegeven. Misschien heeft zucht tot grootheid, of de hoop op eigen voordeel, uit, uwe meerdere bezittingen opgevat, hier mede deel in gehad; Dog wy behoeven dat niet meer te onderzoeken; 't Is genoeg, dat zy, door wroeging gedrongen, hunne schuld komen belyden, en ons onzen waaren Zoon brengen, om u, haar eigen Kind, in deszelfs plaats weder mede te nemen.

Charles de Beaufond

Papa, ben ik dan uw Zoon niet?

***De Heer de Beaufond*, de Vader**
Uw Zoogbroeder Klaas, die boerenkinkel, zo als gy hem in uwe verwaandheid noemde, die u niet mogt genaaken, en wien gy zelfs de onbeschoftheid hadt van te slaan, die is onze Zoon; - Moet hy u nu ook niet op dezelfde wyze behandelen?

Charles de Beaufond
Och neen, neen; Ik voel het wel, ik voel het wel; Ik heb heel slecht gedaan; Ik zal het nooit weêr doen.

Abt Flacourt
Gy zult 'er nu ook niet veel gelegenheid meer toe hebben; de jonge Heer blyft hier; Gy gaat by Marretje woonen.

Charles de Beaufond

(zeer sterk schreiende)

By Marretje woonen?

Marretje
Het is zo; By my woonen.

Mevrouw de Beaufond

(Klaas omhelzende)

Maar gy, myn Zoon, zult by my blyven; Gy komt in zyne plaats.

Klaas

(zyne Moeder aanvattende)

Neen Mevrouw, neen, ik blyf by myn lieve Moeder! - Ik gaa met u meê, niet waar, Moeder?

Marretje
Neen Kind, dat is onze Zoon!

Mevrouw de Beaufond
Gy zyt ondankbaar en onbedacht, dat gy die Vrouw boven my tot Moeder verkiest. Mooije kleeren, speeltuig....

Klaas

Neen! neen! ik moet by myn Moeder blyven; die heeft myn zo lief, en ik heb haar zo lief....

Abt Flacourt

Maar begryp, dat Mevrouw uw Moeder is; Gy kunt niet by Marretje blyven.

Klaas

(in de bitterste droefheid)

Dan ben ik ongelukkig! Ongelukkig.

(Mevrouw de Beaufond neemt hem by de hand.)

Kom gy moet andere kleeren aan hebben.

Zesde toneel

De Abt Flacourt, Marretje, Charles de Beaufond

Abt Flacourt

Houdt toch op van schreien, Klaas, en schik u naar uwen staat.

Charles de Beaufond

Ik zal myn best doen.

Marretje

Ja! Jongen, kyk, zo je wel oppast, en naarstig bent, en gehoorzaam, en vriendelyk tegens alle onze dorpelingen, zal ik je zo lief hebben, als Mevrouw de Beaufond.

Charles de Beaufond

Zy is evenwel myne Moeder niet meer!

Marretje

Wel is uwe waare Moeder niet zo goed als eene ingebeelde? Je zult by ons zulke mooije kleeren niet hebben; Of zo een mooy huis; Of geen knecht om

je te bedienen; Maar wy hebben 't evenwel goed; en, kyk, wy hebben nog al wat over om arme lieden meê te deelen, en dat is het grootste vermaak voor dikke Pieter. Wat zeg je kind?

(Het is logisch dat Charles nu omslaat als een blad aan de boom en tot inkeer komt. In de volgende bedrijven zien we daarvan telkens nieuwe tekenen. Tenslotte is hij rijp voor de waarheid!)

Elfde tooneel

Charles de Beaufond

Myn broeder heeft my ook alles vergeven, en my zelfs die drie stukken gelds vereerd, die ...

Mevrouw de Beaufond

Ik weet het, en ik weet aan wie gy voor hebt dezelve te brengen. Daar zal spoedig gelegenheid toe zyn; Alles is voor uw vertrek gereed; Wy zouden u nog wel een dag gehouden hebben, maar uwe Moeder zegt my, dat zy van avond t' huis moet zyn, en wil terstond afreizen; Vaarwel dan Klaas! Wees een braave Jongen; en betracht uwe plichten.

Charles de Beaufond

(weder schreiende)

Dat zal ik doen; Ja dat zal ik doen! Maar Mama .... Mevrouw!

(Hy valt op zyne kniën.)

Zoude ik u wel ééne bede mogen doen? Als ik braaf oppas, zoude ik dan alle Zondagen by u mogen komen, en den heelen dag blyven, zo myn Vader en Moeder my konden missen?

Klaas

(Mevrouw de Beaufond by de hand vattende)

Mevrouw, dewyl jy nou myn Moeder bent, zo wees het ook van myn Broeder; Scheid ons niet van malkander; Wy zullen altyd als broeders leeven.

Charles de Beaufond
Dat zoude ik hoopen, Mynheer.

***De Heer de Beaufond*, de Vader**
Zoudt gy uwen tyd, uwe vlyt en aandacht, steeds gevestigd houden op die bezigheden en plichten, die u door uwe bestierderen wierden voorgelegd?

Charles de Beaufond
Mynheer neem 'er de proef af; en zo ik weer tot luiheid of lanterfanten overslaa, onthoud my myn grootste wensch, van Zondags by Mama .... Mevrouw, te mogen komen.

***De Heer de Beaufond*, de Vader**
Zoudt gy byzonderlyk uwe Minderen met behoorlyke achting en liefde...

Charles de Beaufond
O Mynheer, zo gy voelde, welke verwytingen ik my zelven hier omtrent doe, gy zoudt my het verdriet van die vraag bespaaren.

***De Heer de Beaufond*, de Vader**
Nu dan Charles! Omhels Klaas als uwen Broeder; Omhels alle de Bedienden als uwe voorspraaken en Vrienden; En wees weder onze Zoon!

Charles de Beaufond
Uw Zoon! Mynheer? Uw Zoon! Mama?

(Hy kust hen beiden de handen)

Mevrouw de Beaufond
Onze Zoon, zo lang gy uwe plichten betracht.

Klaas
Dan ben ik ook weêr uw Zoon, myn lieve Moeder? dan gaa ik weer met u mede?

Marretje

(tot Mevrouw de Beaufond, stil)

‘Dat tast my in 't hart, Mevrouw; Ik kan het niet langer uithouden.’

Twaalfde tooneel

De Vorigen. Juffrouw du Mont, gevolgd van La Fleur, Jacques, den Koetsier en drie Meiden.

Juffrouw du Mont

Mynheer en Mevrouw! Vergunt my dat ik uit naam van alle uwe Bedienden kome verzoeken om den vorigen Charles uwe gunst te betoonen; Het kan niemand onzer van 't hart hem zo te zien vertrekken; De kleine verschillen, die wy met hem gehad hebben, zyn geheel vergeeven; Het waren gevolgen van losheid; Hy is altyd te voren een goedaartig Jongheer geweest, en wil dat weder zyn.

Abt Flacourt

Ik voeg 'er myne hartelyke bede by.

***De Heer de Beaufond*, de Vader**

Wat zegt gy, Klaas?

Charles de Beaufond

Ik ben verrukt over de edelmoedigheid dier braave lieden; en myne smart vernieuwt tevens, dat ik hen dikwils zo trotsch en onvriendelyk behandeld heb; Maar zo verre durf ik myn verzoek niet uitstrekken van hier te blyven; Dewyl ik nu eene arme Moeder heb, moet ik die niet verlaten; Ik zal haar trouw helpen; Vergunt my slechts, dat ik Zondags by Mama .... by Mevrouw, mag komen.

***De Heer de Beaufond*, de Vader**

Op dat antwoord hoopte ik; Antwoord my nu verder zo als 't u op 't harte ligt. - Zoudt gy, zo gy ooit weder tot vorig aanzien mogt komen, uwen tegenwoordigen staat wel steeds in gedachten houden?

Charles de Beaufond

Zo aan myne plichtbetrachting het geluk hangt van by u te zyn, loop ik geen gevaar van weêr verzonden te worden. Mag ik u beiden myne ernstigste beloften vernieuwen, myne dierbaare Ouders?

(Hy omhelst hen.)

- en my ook met uwe volkomene vergiffenis en aanhoudende gunst vleien, myn geëerbiedigde Bestierer?

(Hy omhelst den Abt Flacourt.)

- en ook met uwe bestendige genegenheid, myne waarde voorspraaken en Vrienden?

(Hy geeft de mannelyke bedienden de hand, en de vrouwelyke een kus.)

- Ik zal dat onverwacht en onwaardeerbaar geluk, waar voor ik God uit grond myns harten dank, geheel anders gebruiken dan te voren.

(tot den Abt Flacourt.)

Ik zal uwen raad in alles innemen en volgen, Mynheer.

Abt Flacourt

Mogten alle Moeders wél begrypen, dat haare Kinderen zonder menschenliefde en deugd niet gelukkig kunnen zyn! En dat zy het ten grooten deele in haare hand hebben, om de zaaden daar van in de jonge harten aan te kweeken of te verstikken!

EINDE

Uit het Antwoord op de Prijsvraag van 1775.

In 1775 schreef de toen nog jonge Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde een prijsvraag uit, die beantwoord moest worden vóor 1 november 1776:

> Welke zijn de algemeene oogmerken, die een Dichter moet bedoelen?
> Welke zijn derhalven de eigenaartige onderwerpen voor de Dichtkunst?
> En welke zijn derzelver algemeene regelen?

Cornelis van Engelen kreeg voor zijn antwoord de gouden penning der Maatschappij: het antwoord verscheen in de *Werken van de Maetschappij der Nederlandsche Letterkunde*, deel IV, 1779. Van Engelen had zijn inzending van het volgende motto voorzien:

After all it cannot be expected that either Music, or any of the fine Arts will ever be cultivated in such a manner, as to make them usefull and subservient to life, till the natural union be restored, which so happily subsisted, between them and Philosophy in ancient days; when Philosophy gave to the World, not only accomplished Generals and Statesmen, but presided with the greatest lustre and dignity over Rhetoric, Music, Poëtry and all the elegant Arts, that polish and adorn Mankind.(146)

Eerste Deel

‘Welke zijn de algemeene oogmerken die een Digter moet bedoelen?’

Alle de bepaalingen, die my van de Digtkonst zijn voorgekoomen, loopen op het roeren der hartstochten uit; Ik ben, zo 't wel begreepen wordt, daar geensins tegen, maar ik oordeel eene voorafgaande opheldering volstrekt noodzaakelijk. De Digtkonst bedoelt op haar tijd zo wel de hartstochten te stillen, als die op andere tyden te roeren, en de zoetvloeijende *Poot* is, gelijk hy dit met veele andere Digteren gemeen heeft, een Meester in het eerste, voor het andere min geschikt, geweest; *Vondel* was groot in 't een en ander; De taal van Ifis in Jeptha:

> Geen hygend hert, vervolgd en afgeronnen,
> Verlangde ooit meer naar koele waterbronnen,
> Dan myne ziel, na zo veel stryds, verlangt
> En hygt naar God, aan wien myn leven hangt.

(146) Een citaat uit dr. Gregory's: *A comparative view of the state and the faculties of Man with those of the Animal World*, London, 1766. (noot van Van E.)

Hoe lust het my in Gods onsterflykheid
Te deelen, daar men nimmer zugt of schreit,
Maar eeuwig rust, bevryd van zorg en kommer,
In vrede en stilte, in liefelyke lommer.

Die taal, zeg ik, schoon egt Poëtisch, is wel geschikt om alle geweldige driften, hoe genaamd, te doen bedaaren; terwijl daarentegen de oude en laatere Redenaars, terwijl een *Bossuet;* 'Le seul homme *eloquent* parmi tant d'ecrivains *elegants,'* zo als *Voltaire* hem noemt, terwijl een *Flechier, Hooft*, en zo veele anderen, wel dégelijk toonen, dat men de hartstochten ook zonder digtmaat roeren kan, gelijk dit inderdaad het oogmerk van de Welspreekendheid zo wel als van de Digtkonst is.

De opheldering van *Horatius* vertoont zig, in den eersten opslag, vry aanneemelijk

Aut prodesse volunt, aut delectare, Poëtae,
Aut simul & jucunda & idonea dicere vitae.
Een Dichter zoekt of te behaagen of te stichten,
Of beide 't aangenaame en 't nutte in zyne dichten.(147)

Dog, terwijl dit den Digteren hunnen redelyken pligt herinnert, klimt het zo weinig tot de eerste bedoeling der schoone konst op, dat men deze les net even goed aan alle zeden-schryveren geeven kan. Een *Addison* en *Steele;* een *Richardson* en *Fielding;* een *Marmontel* en *Mercier;* een *Dixmerie* en *Diderot;* een *Rabener* en *Wieland;* een *Kruger* en *Lessing*, een *van Effen* en alle zyne opvolgers, willen even eens of nut doen met hun schryven, of voor 't minst vermaaken, en 't is van hen allen even eens waar

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.
Hy die het aangenaame en 't nutte zo schakeert
Dat hy en oud en jong beide en vermaakt en leert,
Die heeft den Lauwerkrans van allen weggedraagen.(148)

Wy dienen egter iets te hebben, 't geen een Digter als Digter onderscheidt; 'De vraag is niet waarom schrijft een Digter? maar waarom is hy Digter? waarom schryft hy in Poëzie? en, gevolglijk, wat is, wat bedoelt, de Poëzie?'

Het is eene bekende waarheid, dat genoegzaam alle menschen, in alle

(147) Balthasar Huydecooper. (noot van Van E.)
(148) idem

landen en eeuwen, zo veel vermaak in deze konst gevonden hebben, dat Deze de beschaafdheid altijd is voorgegaan, en zelfs een middel is geweest om de beschaafdheid onder woeste volkeren kragtig te bevorderen. Gelijk dit *factum* door eene standvastige waarneeming wordt bevestigd, zo mag men daaruit veilig besluiten, dat er eene doorgaande gesteldheid in de menschelyke natuur is, die ons het vermaak der Poëzie doe voelen; En zodra wy deze gesteldheid hebben opgehelderd, zal zig het *delectare aut prodesse* van *Horatius* in een duidelyker licht vertoonen. -

Ik moet hier in geen wijsgeerig onderzoek over den eersten oorsprong onzer denkbeelden treeden. *Locke* schreef zyne *Proef over 't menschelyk verstand*(149), en de wereld was overtuigd, dat de eerste oorsprong onzer gedagten in zinnelyke gewaarwordingen gezogt moet worden. Wy zien, wy hooren, wy rieken, wy smaaken, wy voelen; Zie daar onze eerste gewaarwordingen! Zie daar ook de grondwoorden, daar men in alle taalen, zelfs onder de meest *beschaafde* Volkeren, zulk een grooten voorraad van *voorhanden* heeft; Zie daar eindelyk de reden waarom men, zelfs in *afgetrokken*(150) *bespiegelingen*, genoodzaakt is zig gestadig van zulke woorden te bedienen, die blijkbaar van zinnelyke voorwerpen zijn ontleend; De woorden zelve, welken ik niet voorby kan te gebruiken, om deze aanmerking voor te stellen, kunnen er ten voorbeelde en bewys van strekken.

By deze lydende gesteldheid nu voegen wy een werkzaam vermogen; De ontvangen gewaarwordingen prenten zig in onze verbeelding; Daar vindt en beschouwt onze ziel dezelve; daar vergelijkt zy de eene met de andere; daar heerscht, daar leeft, zy. Ja! verschaf eene menschelyke ziel zo veele denkbeelden als zy, zonder vermoejenis, kan bestueren, en gy vergroot, om zo te spreeken, haar bestaan. Zy wandelt haare voorraadplaatsen met een streelend genoegen door' en, om dat genoegen te vergrooten, om de zelf-toejuiching te genieten van haaren rijkdom door haare eigen werkzaamheid vermeerderd of verfraeid te hebben, schikt zy haaren schat van denkbeelden in eene geregelde orde, vergelijkt de eene met de andere, maakt bevallige samenvoegingen, en ontdekt, op deze wyze, waarheden die haar leiden, of nieuwe sieraaden, die haar tooijen, kunnen. Dit, ik herhaal het, is het leven, is de wellust, van eene ontbolsterde menschelyke ziel; Werkzaam uitteraart haat zy de ledigheid, die haar, als

(149) John Locke, *Essay concerning human understanding*, London, 1689.
(150) abstrakte

't ware, vernietigt, en beklaagt eenen Wilden in zyn hamak als 't ongelukkigst Dier der geheele Schepping.(151)

'Maar is het nu, volgens deze werkzaame gesteldheid onzer ziel, genoeg dat men ons slegts aan het Denken helpe?' Elk onzer, Mijn Heeren, weet dit by eigen ondervinding beter. Wy beminnen eene zagte wandeling maar geene vermoejende togten; Wy vermaaken ons met tuinen en terassen, maar begeeren geene kreupelbosschen in te dringen, of steilten te beklimmen! Zie daar egter de werking daar men onze ziel toe verpligt, wanneer men haar, langs een saamgeschakelden keten van gevolgen en besluiten, tot het beschouwen van verre af zijnde waarheden dwingt. Men voert haar dus van haaren geboorte-grond, de Verbeelding, naar het duister land der afgetrokken denkbeelden; Men rukt haar uit een aangenaamen tuin, dien zy zelve verbeterd, versierd, vervrolijkt, heeft, daar zy langs aangenaame dreeven lugtig voortwandelt, om haar te plaatsen tusschen steilten en diepten, die haar vervaaren.(152) Dit is waarlijk de toestand van eene ziel, die men, te schielijk of te sterk, tot afgetrokken overdenkingen verpligt. Ik weet wel, dat de verstandelyke, zo wel als lighaamelyke, arbeid door oefening gemaklyker wordt, maar ik weet tevens dat zelfs de verhevenste geesten, door vermoeiende inspanningen afgesloofd, zig met een goed digtstuk verlustigen, dat is te zeggen, eene verkwikkende rust smaaken, terwyl zy zig tot hunne oorspronkelyke werkzaamheid alleen bepaalen, en uit de sombere gewesten der afgetrokken weetenschappen tot de vrolyke geboorte-tuinen der verbeelding wederkeeren.

Wy hebben dan allen eene werkzaame ziel; Werkzaam zodra de opvoeding haare vermogens slegts een weinig opgewakkerd heeft; En deze ziel vindt haar grootst vermaak in eene wel gestoffeerde verbeelding door te wandelen. Wat doet nu een Digter? Zelf met eene aandoenlyke ziel begaafd wordt hy door alles getroffen wat hem voorkoomt, neemt hy belang in alles wat de Natuur of konst vertoont; Niets ontsnapt zyne opmerking, en geen denkbeeld nadert zyne verbeelding, dat niet eenige beweeging in zyn hart, eenige trilling in zyne zenuwen verwekt.

(151) De ontbolsteringstheorie duikt ook hier weer op, zij het dan dat ze niet zo duidelijk wordt geëxpliciteerd als in de *Wysgeerige Verhandeling over den Schouwburg*.

(152) verschrikken

Toute la scene des campagnes
Prend une ame & s'orne pour moi;
Aux yeux de l'ignare vulgaire
Tout est mort, tout est solitaire;

Aux yeux, que Calliope eclaire
Tout brille, tout pense, tout vit.(153)

Alle deze onderscheidene gewaarwordingen, zo duurzaam als levendig, verschaffen hem een bestendig vermaak; Hy smaakt, hy geniet, het, hy geeft zig met eene inwendige goedkeuring aan het zelve over; hy zoekt het te rekken, te verdubbelen; Hy volgt de vlugt van zyn edelen geest, die 't Heelal poogt te bevatten, 't Heelal te verlevendigen; en men kan als dan op onzen Digter toepassen 't geen *Lucretius* van zynen Wijsgeer zingt

- Vivida vis animi pervicit, & extra
Processit longe flammantia moenia mundi,
Atque omne immensum peragravit mente animoque.(154)

Hy schildert het Heelal, hy drukt zyne aandoeningen uit onder die treffende, die glinsterende, beelden, waaronder de Natuur hem dezelve oorspronkelyk deedt voelen;(155)

Na deze ophelderingen zullen de algemeene oogmerken, die een Digter bedoelt, zig van zelf beginnen te vertoonen. Het *Prodesse*(156) kan hy zig als schryver voorstellen, maar ik zie geen reden waarom hy dit byzonderlijk als Digter zou moeten doen. Ik verg van geen Schilder dat zyne konststukken my wyzer of deugdzaamer maaken, 't is genoeg, dat zy my behaagen. Een Konsert voldoet aan mijn oogmerk met my eene

(153) Jean-Baptiste-Louis Gresset, *Épître au P. Bougeant*, z.j. p. 147/148
(154) Lucretius Carus: De levende kracht van de geest overwon en ging ver buiten de vlammende muren van de wereld en trok het ganse heelal door met zijn geest en bezieling.
(155) Riedel schenkt in zijn *Theorie der schönen Kunste und Wissenschafte*, 1767, hfdst. XIV bijzondere aandacht aan het genoegen dat de lézer van gedichten ondervindt; Van E. gaat uitvoerig in op het genoegen dat de dichter zelf ervaart.
(156) Het nuttig-zijn

aangenaame uitspanning te verschaffen, schoon het my geene waarheden leert of tot pligten opwekt. Maar schilderkonst, Muziek, en Poëzie zyn beminlyke Zusters, die malkanderen beminnen en helpen. De schilderkonst heet te regt de *Stomme Poëzie*

> *Peniculo Vates carmina muta canit*.
> De Schilder weet door kleur en juiste reekeningen,
> Voor het verwonderd oog een stom gedigt te zingen.

gelijk hierom ook de Abt *du Bos* in zijn beredeneerd werk, *Reflexions Critiques sur la Poësie & la Peinture*(157), de eene en andere konst steeds met en door malkanderen opgehelderd, en het bekende motto van *Horatius, ut pictura Poësis*(158), op den tytel geplaatst, heeft; En inderdaad de Schilderkonst doet voor de Oogen het geen de Poëzie voor de Verbeelding doet, en het vermaak der Ooren, zullen wy in het vervolg zien, dat in de Digt- zo wel als Toon-konst te pas koomt, gelijk de eene en andere daar om door de gemeene benaaming van zingen wordt uitgedrukt.

De Lierman en Poëet gaan doorgaands zy aan zy,

zegt onze Poot. Die lieve Zusters, zo nauw verbonden, moeten dan ook gelyke regten hebben, en met geen schijn vanrede kan men de Oudste(159) van de drie eene toegeevenheid weigeren, welke men de twee jongere zo gereedelijk vergunt; Neen! vermaak is 't leven van ons leven; Dat de Digt-Schilder- en Toon-konst haar vriendelijk geweld vereenigen om onze boezem te vermurwen, en voor de beweegingen van menschen liefde en gezellige deugden te openen, dat zy zig vereenigen om getroffen zielen van liefde tot den grooten en goeden God te doen gloeien!(160) Ik verlang niets ernstiger; Maar dat wy Haar, terwijl ons gestel vermaak noodig heeft om tot onze ernstige verrigtingen opgewonden te worden, zelfs op den voet van schuldeloos vermaak, als dierbaare hemelgiften beschouwen!

(157) 1719 (dl. I en II), 1733 (dl. III).
(158) De poëzie moet een schildering zijn.
(159) De dichtkunst.
(160) Interessant is het te konstateren, dat het saamhorigheidsgevoel hier door Van E. gerelateerd wordt aan het schoonheidsgevoel. Ook elders geeft hij blijk van deze opvatting. Reeds in de 18e eeuw werd op deze wijze vooruitgelopen op recente hypothesen van diachrone literatuur-sociologie, die het ontstaan van literaire genres koppelt aan de gevoelens en de aktiviteiten en het gedrag in de menselijke groeperingen.

Dat wy wel in 't oog houden, dat de onderregting, de opwekking, en stichting bykoomende bedoelingen zijn, die de Dichter zig als Mensch voorstelt, en moet voorstellen, maer die hier zelve aan 't vermaak onderschikt zijn! Want nog eens, daar 't vermaak ophoudt, eindigt de Poësie. Dat wy ... Maar laat ik dit denkbeeld, dat wat fijn schijnt te worden, tot meer duidelijkheid, met de woorden van eenigen anderen Schryver voordraagen; Laat de Abt *de Trublet*(161) het voor my uitdrukken; 'La fin de la Poësie est de plaire; Mais le Poëte peut avoir pour but d'instruire. La fin du Sermon est d'instruire, mais le Predicateur n'a souvent pour but que de plaire.'

Inderdaad, terwijl wy het *prodesse* opgeeven, als 't welk een Digter niet volstrekt altijd behoeft te bedoelen, mag hy het *delectare*(162) nimmer uit het oog verliezen. Men neeme de Proef! Zodra een Digter onze verbeelding laat kwynen, houdt hy op Digter te zijn, en het vermaak der Poëzie zinkt tot het flauw begrip van Proze. Geen wonder; Mijn Heeren! Even eens als wy vermaak hebben in de onmiddelyke zinlyke gewaarwordingen, eveneens als wy beminnen te *voelen* dat wy leeven, zo moeten wy ook vermaak scheppen in de aandoeningen, welke onze verbeelding ons verschaft; Want, schoon in deze laatste onze zintuigen niet regtstreeks getroffen worden, schoon zy alleenlijk herinneringen, of vertooningen, zijn, zo brengen zy egter dikwils even sterke, zomtijds sterker, uitwerkzels in onze zenuw-gestellen voort; Wy verbeelden ons de dingen niet zelden zo levendig als of dezelve onze zinnen onmiddelijk aandeeden(163), en dat sterk en aangenaam treffen van onze verbeelding is de groote zaak der Digtkonst; Men kent den Philosooph, wiens Wijsgeerte hem alles in God deedt zien en voelen; Hy leerde eene overnatuurkundige dwaaling(164); Mijne Poëzie doet ons alles in ons zelven zien en voelen, en ik leer eene zedelyke waarheid in onze oorspronkelyke gesteldheid gegrond.

Dit vermaak nu van onze verbeelding is des te wezenlyker, om dat het ons niet slegts ons bestaan op eene aangenaame wyze doet voelen, maar ook omdat 'er eene beweeging van driften uit geboren wordt, welke, door des Digters wyze hand bestierd, onze ziel, om zo te spreeken, ten vollen

(161) Abbé de Trublet, wsch. een citaat uit diens *Essais sur divers sujets de littérature et de morale*, Parijs, 1735

(162) het behagen

(163) Deze gedachte is al bij Abbé du Bos (zie noot 157) en bij Johann Jacob Bodmer te vinden in diens *Critische Abhandlung von dem Wunderbaren in der Poesie und dessen Verbindung mit dem Wahrscheinlichen*, 1740.

(164) rSpinoza.

doet leeven. Al wat zig aangenaam of nuttig aan ons vertoont, verwekt ons verlangen, het tegendeel baart walging en afkeer. Hoop en Vrees, Liefde en Haat, Gunst en Toorn, zijn de rechtstreeksche; Medelyden en Verontwaardiging, Dankbaarheid en Veragting, de te rug gekaatste gemoedsbeweegingen hier uit geboren; gemoedsbeweegingen, die, zig met malkander verbindende, allerhande gedaanten aanneemen, en zig veelal derwyze vermommen, dat zy voor een ongeoeffend, dikwils voor een geoeffend, oog, onkenbaar worden, en dat de meeste menschen, den meesten tijd van hun leven, niet weeten door welke beweegingen zy gedreeven worden. Ondertusschen hebben deze, hebben alle, menschen eene gemaatigde roering van driften, 't zy zy die kennen of niet, van nooden; Tegen over ons zelven te zitten, zonder verlangen of vrees, zonder blijdschap of droefenis, zonder zelf-toejuiching of medelyden, te kwynen, is een onverdraaglyke toestand! Uit dezen toestand nu verlost ons de Digter met ons beelden voor den geest te brengen, die eenige gemoedsbeweeging gaande maaken, en 't is dus dat hy ons hart, zo hy zyne edele konst wél gebruikt, altijd in zyne belangen brengt.(165)

Ik heb, Mijn Heeren, de bedenkingen tegen het Rijm en de Maat, en ten voordeele der Proze-Poëzie, in alle haare kragt willen voorstellen, om dezelve eens vooral te beantwoorden. Byaldien(166) de tegenwerpingen de Toneel-Poëzie alleen bedoelden, zou ik er niet veel tegen hebben. Gelijk de taal daar natuurlijk moet zijn zo wordt de Poëzie veel al te plat(167) om schoon te blyven, of de samenspraak te zwellende, om het belang(168) niet te verminderen. *De la Motte*(169) heeft dit reeds vóór my aangemerkt, en verdient in dezen geensins de berisping van *d'Alembert*. - Daarenboven is het een van de vermaaken des Toneels, dat wy tot de geheimste overleggingen van een gezin, dikwils tot de kabinetten van Vorsten en Grooten, worden toegelaaten, en dit werkt kragtig mede ter verlevendiging van onzen aandagt; Maar om ons deze begocheling te laaten genieten schijnt men zyne persoonen het merk der ver-

(165) Een andere formulering van de ‘ontzwachtelings-’ of ‘ontbolsteringstheorie’.
(166) als
(167) alledaags
(168) belangstelling
(169) A.H. De la Motte (1672-1731) toneelspeler en dramaturg in: *Réflexion sur la critique*

siering[170] niet op het voorhoofd te moeten drukken, en ons, door ons Maat en Rijm te laaten hooren, uit de waare plaats der vertooning op het Toneel te voeren. Dit is zo zeeker de uitwerking der verzen, dat goede Acteurs zig altijd toeleggen om het Rijm te verbergen, en min gemaakt te spreeken. In Blyspelen en Klugten vergun ik verzen te gebruiken, inzonderheid voor armelyke geesten; Terwijl dit het Natuurlyke van het Treurspel vermindert, verwarmt het, in vergoeding, de zwakke plaatsen van een Blyspel, en vervrolijkt de kleinigheden van eene Klugt. Maar indien de Toneelstukken waren, zo als ik wenschte, zoude men, geloof ik, de Maat en 't Rijm in dezelve kunnen missen; en ik durf er *le Deserteur, le Juge, l'Indigent*, en *l'Eveque de Lizieux*, van *Mercier*[171]; *Le Caffé & le Socrate* van *Voltaire; The London-Merchant* en *the Westindian; L'Eugenie, & les deux amis ou le Negociant de Lyon* van *Beaumarchais; der Deserteur aus Kindesliebe* van *Steph. den Jungern;* en verscheiden stukken van *Goldoni*, hoe zeer ook door *Barretti*[172] gelaakt of belasterd, en vooral die drie schoone stukken van *Diderot, Le Pere de famille, le fils Naturel*, en *l'Humanité ou le tableau de l'indigence*, ik durf, zeg ik, deze en veele andere stukken, in veele taalen van Europa, wel ten voorbeelde geeven, en vraagen of zy iets door hun Proze verliezen? Ik heb er verscheiden van zien vertoonen, en durf zeggen dat zy er oneindig door winnen.

Maar kan men dit zelfde van eenige andere soort van Poësie even eens zeggen? Men zal niet lang in beraad behoeven te neemen, wat antwoord te geeven, zodra men bedenkt, dat wy zo wel ooren hebben als verstand, en dat er eene zekere schikking van klanken is, die ons behaagt, terwijl eene andere ons uit eigener aart onaangenaam is. De Hr. *Herder* heeft in zyne uitmuntende verhandeling *over den oorsprong der taalen*, in den jaare 1771, door de Akademie der weetenschappen en fraeije letteren te Berlijn gekroond, de lighaamelyke werktuigkunde, het Organisch maakzel, getoond, waardoor de ziel, naarmaate zy zekere aandoeningen heeft, zekere geluiden door den mond voortbrengt, die, even als Musikaale, gelyk gespannen, instrumenten, het gestel van anderen, die deze geluiden hooren, op eene gelijksoortige wyze als die van hem die deze aandoeningen oorspronkelijk voelt, doen trillen, en dus dezelfde aandoeningen in hem voortbrengen. Ja zo volstrekt zijn de Werktuigen der

(170) kunstmatigheid
(171) J.S. Mercier
(172) In zijn brieven over Italië tegen Sharpe (noot van Van E.)

spraak met die des Gehoors verbonden, en de zenuwen, die de gemeenschap van de eene met het ander onderhouden, maaken hunne belangen zo volkomen gemeen, dat men met moeite een woord hoort, 't welk met moeite wordt uitgesprooken, en dat het Poolsch om die reden voor alle menschen, welker trommelvlies minder vereeld is dan dat der Poolen, onverdraaglyk is. Dit beginsel van gehoor regelt even eens de Muziek, de Digtkonst, en de Welspreekenheid, maar op zeer verschillende wyzen. Ik behoef van de Toonkunst geheel niet te spreeken: Het wijst zig zelven, dat die aan het Gehoor, en alleen aan het Gehoor, wil behaagen; de Welspreekenheid en de Digtkonst hebben nog andere bedoelingen en belangen; en die bedoelingen en belangen, ik erken het, koomen dikwils al zeer naby malkanderen. Ja de Poësie leent dikwils haare sieraaden aan de Welspreekenheid, en deze deelt haare Wijsheid dikwils aan de Poësie mede; In menigvuldige onderwerpen zelfs wordt de volmaaktheid dezer twee konsten uit de vermenging van haare wederzijdsche hoedanigheden geboren, en dikwils worden de beroemste Redenaars voor eenige oogenblikken Poëten in hunne redevoeringen, en de grootste Poëten Redenaars in hunne Digtstukken; Dit gaat zo verre, dat de Hr. *Borelly* in zyne schoone verhandeling over de *Welspreekenheid* met volkoomen verzekerdheid ter nederstelt, ‘dat het de Poësie is, die de Welspreekenheid volmaakt heeft, en dat *Homerus* de Weg-wyzer voor *Herodotus, Isokrates, Demosthenes, Aeschines, Socrates* en *Plato* geweest is.’ Wat daar van zijn moge, hier aan twijffel ik in 't minste niet, of de Welspreekenheid heeft de Harmonie van haare woorden en uitdrukkingen waar van de Redenaars altijd zo veel werk gemaakt hebben, waarvan *Cicero*, de groote Cicero, wien *Seneca* in het Iste Boek zyner *Controversien*[173] met zijn geëntortilleerden stijl noemt, *illud ingenium, quod solum populus Romanus par imperio suo habuit*,[174] en wiens meeste Oraties men nooit zonder verwondering leezen kan, waarvan Cicero, zeg ik, zulke schoone lessen en zulke treffende voorbeelden geeft voor een goed gedeelte der Poësie ontleend.

Dog terwijl ik tot nu toe myne Partyen ben gevolgd, en alleenlijk beweezen heb, dat de Poësie voor 't minst het vermaak der ooren zo wel moet bedoelen als de Welspreekenheid, zal men alle myne aanmerkingen wel haast met eene verdubbelde kragt ten voordeele der eerste boven de

(173) Opera Omnia, Tom. Ill, p. 54, 55, A. Schotti, 1669. (noot van Van E.)
(174) Dat volkskarakter dat slechts het Romeinse volk bezat, in overeenstemming met zijn imperium.

laatste zien klemmen, en erkennen, dat dit vermaak der ooren oneindig meer in de eene dan in de andere te pas koomt, zodra men den verschillenden aart en de onderscheidene bedoelingen der beide konsten met eenigen aandagt gadeslaat.(175)

(175) Van E. scheidt in een afzonderlijke bijlage (E.) de poëzie van de welsprekendheid en is daarmee in ons land een der eersten die het verschil tussen beide duidelijk aangeeft en aan elk zijn plaats aanwijst.

Uit: De Nieuwe wyze van Landbouwen

Over ontginning (dl. I, p. 99/100)

Wij hebben in ons land, op de Zandgronden, een manier om Woeste Heyen Velden te ontginnen of toe te maaken, verschillende van die beide wijzen, welke de Heer Du Hamel hier opgeeft. Indien 'er eenige struiken op staan, zo groot, dat zij zelve of haare wortels den Ploeg belemmeren zouden, hakt men ze omver, en roodt(176) diep genoeg uit. Dan zet men een goeden sterken Ploeg met vier of zes Paarden in dien Grond, en bouwt dezelven zo diep als men kan; onderwijlen staan 'er langs den weg, dien dezelve heen en weer loopt, een genoegzaam getal weerbare Manne, met goede Spaden of Schuppen gereed: elk neemt de lengte van één, twee, of meerdere Roeden voor zijn rekening, naar dat het Veld groot is, en de Ploeg dus schielyker wederomkomt, of langer weg blijft: zodra dezelve een Voor geopend heeft, valt de eerste Man aan 't Werk, en steekt die Voor nog een goed Spit uit, werpend dien Grond op de omgekeerde Hey, en vervolgt dien arbeid zo verre, als men de verdeeling voor elk gemaakt heeft, of de hem aangeweeze lengte reikt.

De tweede, die op een afstand van twee, of drie Roeden van hem af is, begint mede datzelfde werk, zodra de Ploeg dien kleinen weg heeft afgelegd, en tot by hem is gekomen; de derde ingelijks en terwijl een ieder yverig werkt, om zijn eind of deel uit te diepen, loopt de Ploeg rond en komt bij den eersten, zo als hij pas gedaan heeft, en dus blijft elk gedurig aan het werk: want zodra de eerste Voor op deze wyze gediept is, wordt een tweede voor geopend en de Hey, die men dan breekt, en in deze diepte gestort, envervolgens de tweede steek van die tweede Voor op deze Hey geworpen, zodat het Veld ten laatste niet slegts twee steeken diep is omgezet, maar overal de Hey een volle steek ondergedolven, waardoor men voor het opslaan, van dezelve niet behoeft te vreezen, en waardoor men tevens de zeer lossen bollen Grond maakt, en in die verrotte Hey vervolgens een goede Mest bezorgt aan alle Planten, wier wortels haar voedzel laag genoeg willen zoeken. Deze wyze van Landen ontginnen is zeer spoedig en onkostbaar, en verdiende myns ordeels om deze reden hier gedagt te worden.

(176) rooit

Over 'konstweiden' (dl. IV p. 64 e.v.)

(Nadat Van Engelen een zeer uitvoerig kommentaar heeft gegeven op een artikel van Stapfer over kunstweiden, dat hij aantrof in *Mémoires et Observations recueillies par la Société Oeconomique de Berne*, gaat hij zijn eigen gedachten ontwikkelen over de aanleg ervan. Het blijkt dan, dat zijn boek niet enkel een landbouwkundig handboek is, maar ook een ekonomisch vademecum):

Een voorzigtig Huisman zal vooraf berekenen, of hy in zyne byzondere omstandigheden, van Wei- en Bouwland, en Vee, deze weiden missen kan, en of de Voordeelen, welke hy van dezelve heeft te wagten, die meerdere uitgave en arbeid opbrengen zullen boven zyne gewone weiden, die hy reeds heeft, en met zeer geringen arbeid, in een goeden staat onderhouden kan. Hy moet zig ten dien einde, de volgende Vraagen doen: Geeven myne Vermogens(177) en de hoedanigheid van myne Gronden, my regt om te hoopen, dat ik merkelyk meer voer zal winnen, met andere dan de gewoone Planten, 't zy Vreemde of Inlandsche, te zaaijen? Zal my deze verandering in myne manier van Bouwen niet aan Onkosten onderwerpen, die ik niet goed zal kunnen maaken? Heb ik die vermeerdering van Voer noodig? Of kan ik, dezelve, aan anderen verkoopende, meer Voordeel bekoomen, dan met myne gewoone manier van werken? Zullen met één woord: myne inkomsten, by slot van rekeninge daardoor vermeerderen, of zal ik over het geheel schade lyden?

Men kan die vragen, of op eene algemeene wyze, en met weinig woorden oplossen, of men kan ze wat omstandiger beantwoorden, met de verschillende Gronden te bepaalen, en op te helderen, welke Planten in elk derzelver byzonderlyk, te passe koomen, ter welker gelegenheid men tevens kan doen zien, of zulk, of zoodanig een soort van Land de Konstweiden al of niet van noodig hebben. Het algemeen antwoord, dat ik op alle deze Vraagen te geeven hebbe, koompt hier op uit: Zo 'er veel schraal en dor Land onder eene Boerderye legt, het welk derhalven weinig Gras of Hooy geeft, en dus de Boer geen genoegzaam Vee kan houden, of hetzelve niet naar zyn genoegen voeden, zo kan hy Konstweiden aanleggen en een gedeelte zyner Landeryen met eenig Soort van Nieuwe 't zy Vreemde of Inlandsche Planten bezaaijen, die wy hem aanwyzen zullen, altoos die voorzorg gebruikende, om alleenlyk zulke te verkiezen, welke met den Aart zyner Gronde best overeenkoomen. Zodra hy namelyk,

(177) mogelijkheden, zowel financiële als anderszins.

door eene nauwkeurige Rekening van Waarschynlykheden overtuigd is, gelyk wy hem daartoe hoopen in staat te stellen, dat zyn Land, hem aan de waarde van Beestenvoer, na aftrek van meerder Werk en Onkosten, grooter Voordeelen zal brengen, dan met het zelve in zynen natuurlyken Staat te laaten blyven, behoort hy de Konstweiden billykerwyze boven de Natuurlyke Weiden te verkiezen. Dog wy moeten dit stuk wat byzonderer beantwoorden, en met meer nauwkeurigheid verhandelen.

Uit: Iets Gewigtigs voor Leyden

Dit merkwaardige geschrift, dat door dr. Johannes Le Francq van Berkhey werd toegeschreven aan de ‘bedrieglyken Emeritus Mennoniet ds. Van Engelen’ is een periodieke uitgave van 10 nummers.

Nr. I heeft de titel ‘*Inleidende aanspraak*’, het is waarschijnlijk van mr. F.G. Blok, die de Leidenaren als volgt begint aan te spreken:

‘Burgers van Leyden! vrienden! Broeders! Gy, die met my éene Stad tot een plek hebt onze geboorte, terwyl wy gezamentlyk onder malkanders oogen zyn opgegroeid. Zinneloos verdeelden! Hoe beklaag ik uwen toestand!..’

(Hy verzekert de Prinsgezinden dan dat hij geen hater is van het Oranjehuis en ‘de onbeperkte voorstanders van eene Volksregeering’, dat hij geen ‘lydelyke gehoorzaamheid zal aanpryzen’. Hij wil slechts onbevooroordeeld het beste zoeken in een zeer moeilijke tijd.

In enkele nummers toont Van Engelen dan aan, dat aan Oranje geen opperbestuur moet worden toegekend, dat anderzijds een regentenbestuur - zoals de Nederlanders en Leidenaars dit aan den lijve ervaren - te kort doet aan de rechten van het volk. In nr. 8 ontwikkelt Van Engelen dan zijn visie op het ideale bestuur:)

Het staet vast, zoo als ik vroeger deed zien, dat de waere, de volstrekte Souverainiteit in Nederland is in den boezem van het volk blyven berusten, en nimmer nae de afzweering van Flips daer is uitgegaen. - Eigenlyk gesproken is het een onmogelykheid, dat het Volk ooit dit volstrekte Souverainiteit aflegge, of kan afleggen 'T is onafscheidbaar van zyn natuur, en zoo 'er al gesteld word, dat één bepaeld geslagt, die Souverainiteit zoude konnen overdragen, dan is het nog onbetwistbaer, dat het voor het volgende geslagt niet zoude verbindelyk zyn. Het eenige derhalven, dat van de oppermagt van het volk is uitgegaen, is de uitoefening derzelve: en het zal 'er nu maar op aenkoomen te bepaelen, hoedanig die representative souverainiteit ten meesten nutte van het geheele Volk in te richten; waarmede wy ons thans bepaeldelyk zullen bezig houden.

Het ligt in den aert der zaeke, en is zoo welvoeglyk als noodzaekelyk, dat de klem der Regeeringe[178] in handen zy van eenige weinigen. Alles gelyk staende behooren daer te boven de oudste de vermogenste Familien

(178) het rechtstreeks beleid

het kussen te bekleden; dit geeft eerbied, en ontzag, want hoe meer de kundigheden van het Volk altyd eene groote menigte overblyven, die voor rede en overtuiging onvatbaar alleen door het uiterlyke moeten geleid worden[179]. Doch daer dit zeker is, ziet daer dus by praeferentie begeerd een Regeering van weinigen, en van aenzienlyken; eene Aristocratie gevestigd welke om volstrekt te zyn Nederland in een Venetien te hervormen alleen behoeft dat 'er by koome, dat aen die weinigen en aenzienlyke Familie onherroepelyk het regt om te regeeren gehegt worde met uitsluiting van alle andere.[180]

Doch wy meenen het onredelyke en schadelyke te duidelyk te hebben aengetoond om een zoodanige Regeeringswyze te begeeren. Wat dan, het Regeeringsweezen moet eenpaerig zyn, dat is, het geheele Volk, alle rangen en Familien, met uitzondering alleen der laegste Classen en eenige andere, die niet als onafhanglyk konnen ondersteld worden, moeten in een zekere zin, en op een zekere voet, deel hebben aen de Regeering.

Zy die regeeren moeten een gemeen verband hebben met hun die geregeerd worden: allen moeten als het waere één wel zaemengesteld lichaem uitmaken - en dus moeten allen die niet regeeren, op hun die Regeeren eenen zodanige invloed hebben, dat aen de eene zyde, de kragt der regeeringe, maer aen de andere kant, dat is in zyn oorsprong zy, die geregeerd worden, hier een rigting geeven naer hun welgevallen, en dat zy een genoegzaem toevoorzigt behouden op alle geweldige afwykingen[181]. Moeilyk is het myne waerde mede Burgers, dit evenwigt met algemeene omschryvingen juist uit te drukken - nog moeilyker om het zoo uit te drukken, dat het verstaenbaer en bevattelyk word. Laet ik des bepaeldelyk opnoemen, wat ik oordeel, dat voor een genoegzaeme invloed van alle de overige rangen Burgers op het Regeeringsweezen kan verstrekken - boven welke dien invloed volstrektelyk niet gaen moet; maer welke ook buiten twyffel allernoodzaekelykst is, dat door alle Steden in deeze Provincie getracht worde te bekomen; en waer van wy Leydenaers de gewigtigste als een regt kunnen vorderen.

Vooraf ben ik om alle misvattingen te voorkomen verpligt deeze aenmerking te maeken, dat alvoorens iet te doen ofte eenige verandering te onderneemen wel en behoorlyk moest opgenomen en bepaeld worden,

(179) Zelfs al blijken er onder het volk grote bekwaamheden beschikbaar, ook is er een grote massa die onvatbaar is voor rede en overtuiging, en deze moet door uiterlijk gezag worden geleid.
(180) Van E. schetst hier dus het gevaar, dat zo'n aristokratisch bestuur bedreigt.
(181) Afwijkingen van de afspraken die belangrijk zijn.

wie stemgeregtigden zyn. Hier toe moest de Regeering uit het midden van alle Ingezeetenen in elke stad een commissie van eenige weinige Persoonen uit de Burgery oproepen, om zulks met haer op gronden van billykheid te bepaelen; terwyl myns oordeels deze stemgerechtighdheid aen zoo veele Classen als immer mogelyk was, diende te worden toegekent; naerdien die stemgerechtigden eigenlyk het Volk uitmaeken - vrye luiden zyn, en de anderen in een staet van afhanglykheid zich bevinden - zynde het buiten tegenspraek, dat een Volk gelukkiger is naer maete het meerder vrye, en minder afhanglyke Leden in zyn midden heeft. Laet ons nu vervolgens zien welken invloed naer myn oordeel het Volk, dat zyn de stemgerechtigden op het Regeeringsweezen hebben moet.

(Van Engelen geeft dan in concreto aan, op welke wijze de regenten door het volk dienen te moeten worden gekozen en tenslotte wat de taak van de stadhouder moet zijn: slechts de bevelhebber te zijn van leger en vloot.)

(Hij eindigt het tiende nummer van de periodiek als volgt:

Hier zoude ik het einde vinden van de myn opgelegde zaeke, en de pen neerleggen - om aftewagten, wat myn belangeloos pogen ten algemeenen nutte zoude hebben overgebragt - dan het heeft den Schryver eener verdeediging voor den Heer Jan le Francq van Berkhey konnen gelusten aentekondigen, dat hy teegen myne voorige aenspraeken de pen zal opvatten - en daertoe reeds gedeeltelyk in gereedheid is.

(Hij besluit dan met te zeggen, dat dit antwoordgeschrift het waarschijnlijk wel weer noodzakelijk zal maken op een en ander terug te komen. Op gezag van Le Francq van Berkey moet men wel haast aannemen, dat dit geschrift inderdaad van Van Engelen is; de spelling komt evenwel niet met die van Van Engelen overeen.)